

T.C.  
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ ANA BİLİM DALI

1923-1960 DÖNEMİNDE DEVLETÇİ VE LİBERAL  
POLİTİKALARIN TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNE  
ETKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Serdar KESKİ

GAZİANTEP  
MAYIS 2018

T.C.  
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ ANA BİLİM DALI

1923-1960 DÖNEMİNDE DEVLETÇİ VE LİBERAL  
POLİTİKALARIN TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNE  
ETKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Serdar KESKİ

Tez Danışmanı  
Dr. Öğr. Üyesi Orhun Burak SÖZEN

GAZİANTEP  
MAYIS 2018

T.C.  
GAZIANTEP ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ ANA BİLİM DALI

**1923-1960 Döneminde Devletçi ve Liberal Politikaların Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri**

Serdar KESKİ

Tez Savunma Tarihi: 23/05/2018

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı



Doç. Dr. Zekiye ANTAKYALIOĞLU

SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.



Dr. Öğr. Üyesi F. Serkan ÖNGEL

Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımda okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.



Dr. Öğr. Üyesi Orhun Burak SÖZEN

Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

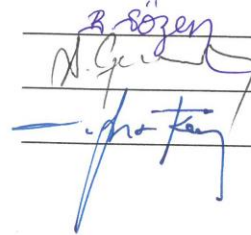
(Unvanı, Adı ve SOYADI)

Dr. Öğr. Üyesi Orhun Burak SÖZEN

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GEÇER

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KESER

İmzası



## ETİK BEYAN

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Serdar KESKİ

23.05.2018

## ÖZET

### 1923-1960 DÖNEMİNDE DEVLETÇİ VE LİBERAL POLİTİKALARIN TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNE ETKİLERİ

KESKİ, Serdar

Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı  
Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Orhun Burak SÖZEN

2018, 148 Sayfa

Bu çalışmada esas olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından Demokrat Parti iktidarının son bulmasına kadar devam eden 1923-1960 döneminde, Türkiye ekonomisinde yaşanan gelişmeler, liberal ve devletçi politikalar perspektifinde incelenmiştir. İncelenen dönemde ekonomideki uygulamaların net bir şekilde ortaya konulması için geniş bir literatür taraması yapılmıştır. Çalışmada, Türkiye ekonomisini önemli ölçüde etkileyen uluslararası konjonktürde yaşanan ekonomik ve siyasi gelişmelere de yer verilerek daha sağlıklı değerlendirme yapma imkânı sağlanmaya çalışılmıştır. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomisini ve siyasetini en çok etkileyen devletlerin siyasi ve ekonomik gelişimleri genel anlamda irdelenmekle birlikte; Cumhuriyetin ilk kurulduğu yıllarda izlenen politikaların hangi şartlarda uygulama alanı bulduğunu belirtmek için de Türkiye Cumhuriyetinin Osmanlı Devleti'nden devraldığı miras, ayrıntılı bir şekilde irdelenmiştir. Çalışmanın kuramsal çerçevesinde ise, siyaset-ekonomi ilişkisi temel alınmıştır. Bu bağlamda; Liberalizmin ve Devletçilik'in genel tanımıyla birlikte, Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyetine uzanan süreçteki gelişimi ve bu politikaların Türkiye'deki seyrine, genel olarak bu çalışmada yer verilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Liberal ekonomi, Devletçi ekonomi, Tek Parti Dönemi, Demokrat Parti Dönemi

**ABSTRACT****THE INFLUENCES OF STATIST AND LIBERAL POLICIES ON TURKEY  
ECONOMY IN 1923-1960 PERIOD**

KESKI, Serdar

Master of Arts Thesis, Department of Public Administration and Political Science

Thesis Advisor: Dr. Orhun Burak SÖZEN

2018, 148 Pages

The economic developments experienced in 1923-1960 era which starts by the foundation of Turkish Republic and ends with fall of the rule of Democrat Party have been interrogated through the perspective based on liberal and statist polies as the basis of this study. A wide range literature review has been conducted in order to clarify the economic developments in the mentioned period. Within this framework, a more balanced appraisal has been tried to achieve by way of reflecting economic and political developments in international conjuncture which most affects the economy of Turkey. Accompanied by the study of political and economic developments of the states which most affects the economy of Turkish Republic in general sense, the Ottoman heritage which Turkish republic inherited has been interrogated in order to shed light into the conditions in which the early economic policies have been evolved. Within the theoretical framework of the study, the liaison between politics and economics has been inquired. Within the context, the progress and flow of those policies along with the process from late Ottoman era to Republican era have been interrogated as long as the definitions of liberalism and etatism.

**Key Words:** Liberal economy, Statist economy, One-Party rule, Democrat Party rule

## ÖNSÖZ

“1923-1960 Döneminde Devletçi ve Liberal Politikaların Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri” başlıklı bu çalışmanın genel yapısında; 1923 sonrası Türkiye’de uygulanan liberal politikaların 1960 darbesine kadar nasıl bir süreçten geçtiği anlatılmaktadır. Türkiye’de 1950 dönemine kadar olan süreçte yaşanan ekonomik olguların, siyasal alana hangi açıdan yansıdığı ele alındıktan sonra, 1950 sonrası Türkiye’de liberal söylemlerle iktidarı devralan Demokrat Parti döneminde gerçekleştirilen liberal politikaların olumlu ve olumsuz tarafları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Netice itibariyle bu teorilerin, 1960 yılına kadar Türkiye’de ne gibi bir etki oluşturduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmamın her aşamasında bana yol gösteren değerli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Orhun Burak SÖZEN’e teşekkür ederim. Yine tez dönemim boyunca yardımlarını esirgemeyen Gaziantep Üniversitesi akademisyenlerinden Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GEÇER’e, Kilis 7 Aralık Üniversitesi akademisyenlerinden Dr. Öğr. Üyesi Fatih BUDAK’a, Kilis Vergi Dairesi’nden iş arkadaşlarım Gelir Uzmanı Yahya MUTLU’ya ve Gelir Uzmanı Kadir GÜLBEYEN’e teşekkür ederim. Ayrıca çalışmalarım esnasındaki anlayış ve sabırlarından dolayı aileme şükranlarımı sunarım.

Serdar KESKİ  
Gaziantep-2018

## İÇİNDEKİLER

<b>ÖZET</b> .....	i
<b>ABSTRACT</b> .....	ii
<b>ÖNSÖZ</b> .....	iii
<b>İÇİNDEKİLER</b> .....	iv
<b>TABLOLAR LİSTESİ</b> .....	vi
<b>KISALTMALAR</b> .....	vii
<b>BİRİNCİ BÖLÜM: GİRİŞ</b> .....	1
1.1. GİRİŞ .....	1
1.2. 1923 -1960 YILLARI ARASI ULUSLARARASI VE ULUSAL DURUM .....	4
1.2.1. Uluslararası Durum .....	4
1.2.1.1. Politik ve Askeri Durum .....	6
1.2.1.2. Ekonomik Durum.....	8
1.2.2. Ulusal Durum .....	9
1.2.2.1. Osmanlı Mirası.....	10
1.2.2.2. Türkiye’de Tarım .....	14
1.2.2.3. Türkiye’de Sanayi .....	17
1.2.2.4. Türkiye’de Ekonomi Politik.....	20
<b>İKİNCİ BÖLÜM: LIBERALİZM VE DEVLETÇİLİK</b> .....	22
2.1. LIBERALİZM .....	22
2.1.1. Liberalizmin Unsurları .....	23
2.1.1.1. Bireycilik.....	24
2.1.1.2. Özgürlük.....	25
2.1.1.3. Sınırlı Devlet .....	26
2.1.1.4. Piyasa Ekonomisi .....	27
2.1.2. Liberal Ekonomi.....	28
2.1.2.1. Piyasa Ekonomisinin Temel Koşulları.....	29
2.1.3. Türkiye’de Liberalizmin Gelişimi.....	31
2.1.3.1. Osmanlı Dönemi .....	31
2.1.3.2. Cumhuriyet Dönemi.....	36
2.2. DEVLETÇİLİK POLİTİKASI.....	39
2.2.1. Devletçilik Politikasının Gelişimi .....	41
2.2.2. Devletçiliğe Geçişi Hazırlayan Temel Etkenler.....	43
<b>ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: TEK PARTİ DÖNEMİ (CUMHURİYET HALK PARTİSİ DÖNEMİ: 1923-1950) EKONOMİK GELİŞMELER</b> .....	47
3.1. MUSTAFA KEMAL ATATÜRK DÖNEMİ EKONOMİ POLİTİKALARI.....	48
3.1.1. Planlı Dönem Öncesi: 1923-1929 Yılları Arası Kısmi Liberal Dönem.....	50
3.1.1.1. İzmir İktisat Kongresi .....	52
3.1.1.2. Lozan Barış Antlaşmasının Ekonomik Hükümleri .....	56
3.1.1.3. Sanayi ve Maaddin Bankasının Kurulması .....	57



3.1.1.4. Aşar Vergisinin Kaldırılması ve Tarım Sektöründe Yaşanan Gelişmeler ....	57
3.1.1.5. Teşvik-i Sanayi Kanunu ve Sanayi Alanında Yaşanan Gelişmeler .....	61
3.1.1.6. 1923-1929 Dönemi Türkiye Ekonomisinin Durumu: Özel Girişime Öncelik.....	64
3.1.1.7. 1929 Büyük Dünya Krizinin Türkiye Ekonomisine Etkileri .....	67
3.1.2. Planlı Dönem: 1929-1938 Yılları Arası Devletçilik Politikaları .....	69
3.1.2.1. Devletçi Dönemde Yeni Kuruluşlar.....	71
3.1.2.2. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ve Ekonomiye Etkileri .....	73
3.2. İSMET İNÖNÜ DÖNEMİ EKONOMİ POLİTİKALARI .....	80
3.2.1. İkinci Dünya Savaşı Yılları Gelişen Süreç.....	81
3.2.1.1. Milli Koruma Kanunu .....	82
3.2.1.2. Varlık Vergisi.....	84
3.2.1.3. Toprak Mahsulleri Vergisi .....	87
3.2.1.4. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Uygulanan Politikaların Ekonomiye Yansıması.....	88
3.2.2. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Ekonomide Liberalleşme .....	91
3.2.3. Demokrat Partinin Siyasal Hayata Girişi .....	92
<b>DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: ÇOK PARTİLİ DÖNEM (DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ: 1950-1960) EKONOMİK GELİŞMELER.....</b>	96
4.1. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNİN POLİTİK AÇIDAN ANALİZİ .....	97
4.2. DEMOKRAT PARTİ PROGRAMINDA EKONOMİK GÖRÜŞLER .....	100
4.3. DEMOKRAT PARTİ EKONOMİ POLİTİKALARI.....	102
4.3.1. Tarım Politikaları .....	104
4.3.2. Sanayi Politikaları .....	108
4.3.3. Ulaştırma ve Haberleşme Politikaları .....	111
4.3.4. Dış Ticaret Politikaları .....	113
4.3.5. Ekonomide Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Etkisi .....	115
4.3.5.1. Marshall Planı .....	117
4.3.6. Yabancı Sermaye ve Petrol Kanunu .....	119
4.3.7. Dönemler İtibariyle Ekonomik Gelişmeler .....	123
4.3.8. Ekonomik Büyüme.....	128
<b>SONUÇ.....</b>	130
<b>KAYNAKLAR .....</b>	138
<b>ÖZGEÇMİŞ (VITAE) .....</b>	150

**KISALTMALAR**

<b>ABD</b>	: Amerika Birleşik Devletleri
<b>A.Ş</b>	: Anonim Şirketi
<b>BBYSP</b>	: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
<b>CHP</b>	: Cumhuriyet Halk Partisi
<b>C</b>	: Cilt
<b>DP</b>	: Demokrat Parti
<b>DMO</b>	: Devlet Malzeme Ofisi
<b>DSO</b>	: Devlet Sanayi Ofisi
<b>EBK</b>	: Et ve Balık Kurumu
<b>GSMH</b>	: Gayri Safi Milli Hasıla
<b>IMF</b>	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
<b>KİT</b>	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
<b>OECD</b>	: Organization For Economic Development And Cooperation (İktisadi Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)
<b>PTT</b>	: Posta Telefon Telgraf
<b>S</b>	: Sayı
<b>ss</b>	: Sayfa Sayısı
<b>SSCB</b>	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
<b>TBMM</b>	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
<b>TCDDY</b>	: Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demir Yolları
<b>TDÇİ</b>	: Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri
<b>TMO</b>	: Toprak Mahsulleri Ofisi
<b>TPAO</b>	: Türkiye Petrol ve Anonim Ortaklığı
<b>vd</b>	: ve diğerleri

## TABLOLAR

<b>Tablo 1:</b> Osmanlı Büyük İmalat Sanayisinin Dağılımı:1915 .....	13
<b>Tablo 2:</b> Liberalizm ve Liberal Ekonomi .....	29
<b>Tablo 3:</b> Devletçi Ekonomi Politikasının Temel İlkeleri .....	46
<b>Tablo 4:</b> 1927 Sanayi Sayımları İşletme ve Çalışanların Sektörel Dağılımı .....	62
<b>Tablo 5:</b> 1923-1929 Dönemi Ekonomisinde Denk Bütçe .....	66
<b>Tablo 6:</b> 1923-1929 Dönemi Ekonomide Türk Parasının Değeri .....	66
<b>Tablo 7:</b> 1923-1929 Dönemi Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi .....	69
<b>Tablo 8:</b> Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Kapsamında Öngörülen Yatırımlar .....	75
<b>Tablo 9:</b> Atatürk Döneminde İşletmeye Açılan Fabrikalar ve Bugünkü Durumları..	76
<b>Tablo 10:</b> Türkiye'nin 1923-1938 yılları arasındaki dış ticaret rakamları .....	77
<b>Tablo 11:</b> 1923-1938 yılları arasında Milli Gelir (Gayri Safi Milli Hasıla: GSMH) ve Kişi Başına Gelir (KBGSMH).....	78
<b>Tablo 12:</b> 1938 Yılı Ortalama Fiyatları ile 1943 yılı (Aralık) Ortalama Fiyatları ...	83
<b>Tablo 13:</b> Varlık Vergisi Tahakkuk ve Tahsilat Oranı.....	86
<b>Tablo 14:</b> 1940-1950 Yılları Arası Türkiye'nin İthalat-İhracat Rakamları .....	89
<b>Tablo 15:</b> 1939-1945 Dönemi Gayri Safi Milli Hasıla ve Kişi Başına Gayri Safi Milli Hasıla.....	90
<b>Tablo 16:</b> 1939-1945 Dönemi Büyüme Oranları .....	90
<b>Tablo 17:</b> Bazı Tarım Alet ve Makinelerinin Sayısındaki Gelişme .....	106
<b>Tablo 18:</b> 1951-1960 Döneminde Karayolu, Demiryolu ve Kara Taşıt Sayıları ....	112
<b>Tablo 19:</b> Türkiye'de 1950-1960 Dönemi Dış Ticaret Verileri .....	114
<b>Tablo 20:</b> 1950-1960 Döneminde Türkiye'de Yabancı Sermaye Hareketleri .....	122
<b>Tablo 21:</b> 1950-1960 Döneminde Türkiye'nin Bütçe Gelir ve Gider Tablosu .....	129

# BİRİNCİ BÖLÜM

## GİRİŞ

### 1.1. GİRİŞ

Türkiye, uzun mücadelenin sonunda Kurtuluş Savaşı'ndan başarıyla çıkmıştır. Fakat sağlanan bu başarı bazı sorunları beraberinde getirmiştir. Özellikle kaynakların büyük çoğunluğunun bağımsızlık mücadelesinde harcanması, ülke ekonomisinin ciddi bir sıkıntı içine girmesine neden olmuştur. Ülkenin bu durumdan hızlı bir şekilde kurtulması ve ekonomik açıdan kalkınması için çalışmalar yapılmaya başlanmıştır (Tokgöz, 1997: 32). Cumhuriyetin kurulmasından 1960 darbesine kadar geçen süreç Türkiye için her yönüyle pek çok olumsuz olayın bir arada yaşandığı bir dönem olmuştur denilebilir. Zaten bu dönemde liberal ve devletçilik temelli ekonomik gelişmelerin önem kazanmasının nedeni olarak, ekonomik durgunluk ve bir an önce kalkınma hamlesini gerçekleştirme arzusu gösterilebilir. Bu süreç içinde yaşanan liberal ve devletçi ekonomi politikalarının ülkemiz ekonomi politikğine yaptığı etkiler, bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Liberalizm; esasen sanayileşmede ilerleme sağlayarak, ülke ekonomisinin gelişmesini önemli derecede etkileyen bir konuma sahiptir. Genelde, ekonomileri güçlü olan ülkeler, diğer ülkelerin ekonomilerini daha fazla etkileme gücüne sahiptir ki bu duruma Amerika ve İngiltere gibi ülkeler örnek verilebilir. Güçlü bir ekonomik yapıya sahip olan Amerika ve İngiltere, liberal kabullere yoğun olarak politikalarında yer veren devletlerdendir. Liberalizm, etkileme gücünün büyük katkısı sayesinde daha fazla gelişme sağlamasıyla, birçok ülkeyi etki alanına almayı başarmıştır (Aktan, 1995: 5-7). Araştırma doğrultusunda öncelikli olarak liberalizmin tanımı ve liberalizmin ekonomi politikaları ile Osmanlı Devleti'nde ve Cumhuriyet döneminde nasıl gelişim gösterdiği Türkiye Cumhuriyeti temelinde incelenecektir. Yine çalışmanın ana konularından olan devletçilik politikaları, tamamen Türkiye Cumhuriyeti'nin içinde bulunduğu zaruretten doğan bir sistem olmakla birlikte, bu

karma sistem aracılığıyla, ekonomide önemli hamleler yapılması bakımından da önem arz ettiği düşünülmektedir. Yine çalışma kapsamında, devletçiliğin tanımına ve Türkiye Cumhuriyetini devletçi politikalara sürükleyen nedenlere yer verildikten sonra devletçiliğin gelişimi ele alınmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında devlet özel teşebbüsü teşvik edici bir rol oynayarak kısmi liberal politikalar benimsemiştir. 1925 yılında Sanayi ve Maaddin Bankası'nın kurulmasıyla sanayiye destekleyen kredi sağlanması amaçlanmıştır. Aşar Vergisi kaldırılmış ve 1927 Teşviki Sanayi Kanunu ile sanayi yatırımları özendirilmeye çalışılmıştır (Kepenek ve Yentürk, 1994: 35-38). Ancak yurtiçi tasarrufların yetersiz olması yanında, özel sektörün arzu edilen derecede harekete geçirilememesi, "Kara Perşembe" olarak adlandırılan 1929 Büyük Dünya Krizi'nin Türkiye'ye etkileri sebebiyle 1930'lu yıllar boyunca devletçilik ve planlı ekonomi anlayışı benimsenmiştir (Bayar, 1996: 775; Parasız, 1998: 29). 1934 yılında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) yürürlüğe konulmuş ve başarılı bir şekilde uygulanmıştır. Daha sonra 1937'de İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmıştır. Fakat İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması nedeniyle uygulama alanı bulamamıştır (Tokgöz, 1997: 67).

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla önlem amaçlı; aktif nüfusun silâh altına alınması, tarım ürünlerinin arzının azalmasına sebep olmuş ve bu durum ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir. Bu dönemde orduyu hazır halde tutmak için yapılan savunma harcamalarında gerçekleşen aşırı artış, bütçe dengesini olumsuz yönde etkilemiştir. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na fiili olarak katılmamasına rağmen, savaşın olumsuz etkilerini özellikle ekonomi alanında derinden hissetmiştir. Hükümet, bütçe açığını kapatmak ve ekonomide yaşanan sıkıntıları önlemek için bir takım önlemler alarak, yeni vergiler uygulamaya koymuştur (Takım,2012: 158).

Türkiye, İkinci Dünya Savaşına fiili olarak katılmamasına rağmen, ülkede seferberlik ilan edilmesi ile birlikte, işgücünde ve üretimde azalma ve bunun sonucu olarak da fiyatlarda artış yaşanmıştır. Devlet bu dönemde Milli Koruma Kanunu, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi gibi düzenlemelerle doğrudan ekonomik yaşama müdahale etmiştir (Pamuk, 2007: 201-202). Ülke ekonomisinde yaşanan bu gelişmeler, halkın hükümete karşı gösterdiği tepkilerin artmasına neden olmuştur. Halkın hoşnutsuzluğu, yaşadığı sıkıntılar, yeni bir siyasi oluşumun altyapısını oluşturmuş ve 1946 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) içinden çıkanların başını çektiği grup Demokrat Parti'yi (DP) kurmuştur. Demokrat Parti, devletin

ekonomik hayata müdahalesini yoğun olarak eleştirmiş ve ekonomik kalkınmada devletin doğrudan müdahale yerine teşvik edici bir rol alması gerektiğini savunmuştur (Ahmad, 2015: 48-49).

Demokrat Partili yöneticiler, geçmişte uygulama alanı bulan müdahaleci politikaların, ekonominin işleyişini bozduğunu ileri sürerek; yabancı sermayenin teşvik edilmesini, devlet teşekküllerinin özel girişime devredilmesini öngörmüşler ve liberal bir ekonomi politikası izleyeceklerini savunmuşlardır. Çok partili hayat, siyasi yaşamda olduğu kadar, ekonomi alanında da köklü değişimlere neden olmuş ve tek partili yıllarda yaşanan ekonomik durgunluk, yüksek oranlı işsizlik ve diğer ekonomik nedenler, 1923'lerden beri devam eden Cumhuriyet Halk Partisi iktidarının, 1950 yılında düşmesine neden olmuştur (Çelebi, 2002: 35).

Türkiye ekonomisinde; mevcut koşulların da derin etkisiyle, farklı dönemlerde farklı ekonomi politikaları uygulamak istenmişse de; bazen devletin ekonomideki rolü üretici olarak ön plana çıkarken, bazen de devletin yanında özel sektörün de geliştirilmesine önem veren karma ekonomi politikasının uygulanmaya çalışıldığı bir süreç yaşanmıştır diyebiliriz. Yaşanan süreçte, karma ekonomi politikalarını serbestleşme uygulamaları takip etmiş, planlı dönemde ise kalkınma planları ekonomik büyüme aracı olarak yoğun ilgi görmüştür. Bir dönem, Türkiye ekonomisinde ithal ikamesine yönelik sanayileşme önceliğinde kalkınma temel iktisat politikası olarak uygulama alanı bulurken, bunu takip eden süreçte dışa açık ve ihracata yönelik sanayileşme politikaları öncülüğünde kalkınma temel iktisat politikaları olarak uygulama alanı bulmuştur. Bir başka dönemde ise devlet ekonomideki etkinliğini azaltmaya yönelik olarak özel sektöre önemli teşvikler sağlanmış ve kamunun işlettiği birçok işletmenin özelleştirilmesine hız verilmiştir. Fakat amaçlanan ekonomi politikalarında bu ve benzeri değişimlere rağmen genelde, eşit rekabet koşullarını ve serbest piyasa ekonomisini hâkim kılmaya yönelik ekonomi politikalarının uygulanmasının amaçlandığı belirtilebilir (Gökçen, 1998: 1-12).

Çalışmada ana tema olarak Türkiye'de cumhuriyetin kurulmasından 1960 darbesine kadar geçen süreçte ekonomide yaşanan gelişmeler incelenecek olmasına rağmen; bu dönem zarfında ekonomik gelişmeler adına diğer dünya ülkelerinde uygulanan politikalara da genel hatlarıyla yer verilmiştir. Özellikle dünyada dönemin siyasi ve ekonomik gelişmelerini derinden etkileyen Birinci Dünya Savaşı ile başlayan ve incelenen dönem içerisindeki uluslararası konjonktürde yaşanan

gelişmelerden de bahsedilmiş olmasının, çalışmanın derinliği ve tutarlılığı adına faydalı olacağı düşünülmüştür.

## **1.2. 1923-1960 YILLARI ARASI ULUSLARARASI VE ULUSAL DURUM**

### **1.2.1. Uluslararası Durum**

Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle birlikte savaştan galip ayrılan devletlerin oluşturduğu birlikteliğin, kendi menfaatlerini en üst seviyeye çıkarmak için, savaştan yenik ayrılan devletlere sunmuş oldukları barış anlaşmalarının çok ağır şartlar yüklemesi birçok haksızlık ve adaletsizliği beraberinde getirmiştir (Armaoğlu, 2003: 146-148). Bu uygulamalar savaşın bitmesini izleyen yıllarda dünya siyasi ve ekonomi politikasını büyük ölçüde şekillendirmiş ya da en azından tesir etmiştir. İtilaf devletleri arasındaki anlaşmazlıklar ve çıkar çatışmaları da bunlara eklenince, uluslararası konjonktürün bu olaylardan derin bir şekilde etkilendiği ifade edilebilir.

İtalya'nın gizli anlaşmalarla kendisine verilen yerleri alamaması, savaş sonrası saldırgan bir politika izlemesine neden olmuştur. Yine İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı öncesi dönemde uyguladığı "denge politikasını" savaş sonrasında devam ettirememesi de Avrupa'daki uluslararası konjonktürü derinden etkilemiştir. Savaştan sonra kurulan güç dengesinin en önemli unsuru haline gelen Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin Milletler Cemiyeti'ne katılmayı reddetmesi ve bu durumda büyük etkisiyle Avrupa'da yaşanan sıkıntılara çözüm üretmekten uzak kalışı ise Avrupalıları önemli bir güvenceden mahrum bırakmıştır. Bu durumda güç dengesinin basit bir şekilde bozulmasına neden olmuş ve İngiltere'nin, Avrupa ülkelerinde yaşanan sorunları çözmede bir denge unsuru olarak yer almasını engellemiştir (Sander, 2015: 14-15).

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra başarısız olan barışçıl faaliyetler 19. yüzyılın en güçlü akımı olan liberalizme alternatif aranmaya başlanmasına neden olmuştur. Bu durumda, yönetici güçlere karşı tepki ise Komünizm ve Tutuculuk ideolojilerinden gelmiştir. Bu dönemde özellikle Almanya, İtalya ve Sovyetler Birliği'ndeki iç gelişmelerinin en önemli ögesi bu ideolojiler olmuştur. Ancak savaştan yenik ayrılan neredeyse her devlette 19. yüzyıl liberal akımın etkisiyle, demokratik anayasalar kabul edildi, daha doğrusu savaştan galip çıkanlarca bu ülkelere kabul ettirildi (Sander, 2015: 17-18).

İtalya, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra büyük bir ekonomik çöküntü içine girmiştir. Bunun yanında toplumsal sorunların da şiddetle artması, 1919 yılında Benito Mussolini önderliğinde kurulan Faşist Parti'nin büyümesine yol açmış ve nihayetinde Benito Mussolini başbakan olmuştur. Mussolini, aşırı milliyetçiliği esas aldığından dolayı, demokratik gelişmelere zıt önlemler almış, ülkedeki diğer ırklardan kişileri zorla İtalyanlaştırmaya çalışmıştır. İtalya, Roma İmparatorluğu'nun yeniden inşası için Anadolu'yu da içine alan Akdeniz'deki sömürgelere yönelmesiyle saldırgan bir politika izlemiştir (Örs, 2015: 498-504). Bu dönemde Almanya'nın da savaştan yenik ayrılmasıyla birlikte, bu ülkede büyük iç sorunlar yaşanmıştır. Özellikle ağır şartlarda yapılan anlaşmaların imzalanması, tüm halkın tepkisine neden olmuştur. Alman Nasyonal-Sosyalist İşçi Partisi 1930 seçimlerinde başarılı olduktan sonra, Adolf Hitler başbakanlığa atanmıştır. Hitler, Almanya'nın dışında kalmış olan tüm Almanların bir arada ve bir devlet altında olması için doğuda "yaşam alanı" oluşturulmasını esas almıştır (Armaoğlu, 2003: 153-175).

Almanya'da Nasyonal-Sosyalist İşçi Parti'nin iktidara gelmesi, devletler arasında yeni ve önemli anlaşmazlıklar ortaya çıkarmıştır. 1922'de tamamen biten iç savaş, Sovyet halkı üzerinde büyük etkiler bırakmıştır. Halk hem Birinci Dünya Savaşı hem iç savaş nedeniyle fakir düşmüş ve açlıkla mücadele etmek zorunda kalmış ve yine bu sebeplerden dolayı milyonlarca insan, yaşamını yitirmiştir. Ancak, Komünist Parti gücünü artırmıştır. 1924'te Lenin'in ölümünden sonra iktidarı devralan Stalin, ülkeyi sanayileşmiş bir sosyalist ülke haline getirmek için çalışmıştır. Sovyetler Birliği dış ilişkide ise yeni bir politika belirleyerek Almanlarla görüşmüş ve İkinci Dünya Savaşı öncesi önemli derecede güçlenmiştir (Örs, 2015: 504-509).

Uzak Doğu'da ise Japonya 1930'lu yıllarda özellikle askeri açıdan güçlü bir devlet konumundaydı. Fakat 1929 yılında meydana gelen büyük kriz Japonya ekonomisini de derinden etkiledi. Bu nedenle Japonya, askeri kanadın baskısıyla, Çin ve Mançurya'yı işgal hesapları yapmaya başlamıştı. Japonya'nın yayılcı politikaları, güçler dengesini alt üst etmiştir. Bölgede çıkarları olan İngiltere ve ABD, önceleri Japonya'nın bu tutumuna sessiz kalmaktaydı (Sander, 2015: 163-166). Fakat bu durum, Japonların 1937'de Çin'e yaptığı saldırıdan sonra değişmiş, İngiltere ve ABD, bu tutuma karşı çıkmaya başlamıştır. Nihayetinde Uzak Doğu ülkeleri, Japonya'nın emperyalist tutumu nedeniyle İkinci Dünya Savaşı'na girmekten kurtulamamıştır (Armaoğlu, 2003: 274-276).



İkinci Dünya Savaşı'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan daha zorlu geçtiği ve globalleşen dünyada bu savaşın dünya geneline yayıldığı ifade edilebilir. Savaş sonrası yaşanan dönem ise ABD ile Sovyetler Birliği'nin yeryüzüne hâkimiyet kurmak için izledikleri politikalarla doludur. İkinci Dünya Savaşı'ndan yorgun çıkan Avrupa devletleri ise bu iki devletten çıkarlarına en yakın olanın yanında yer almaya başlamışlardır (Erhan, 1996: 259-260).

Böylece iki kutuplu bir denge ortaya çıkmıştır. “Soğuk Savaş” olarak adlandırılan bu durum, etkisini 1990'lı yıllara kadar devam ettirmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin önemli özelliklerinden birisi de uluslararası birlikteliğin öneminin anlaşılması olmuştur. 20. yüzyılda, ikinci uluslararası örgütlenme faaliyeti olarak ifade edilen Birleşmiş Milletler; Milletler Cemiyetine benzer nitelikte fakat daha büyük bütçe ve daha yaygın bir yönetim kadrosuyla kurulmuştur. Ayrıca, savaşın yıkıcı etkileri nedeniyle ekonomik açıdan sıkıntı yaşayan devletler birleşerek birçok teşkilat oluşturmuşlardır. Bu teşkilatların büyük katkıları sayesinde dünyada esaslı bir büyüme görülmüştür. Uzun yıllar olsa da İkinci Dünya Savaşı'nın dünyaya saldırdığı derin izler silinmeye başlamıştır (Sander, 2015: 202-205).

### **1.2.1.1. Politik ve Askeri Durum**

Avrupa'nın Birinci Dünya Savaşı'nın neden olduğu enkazın etkisinden kurtulamayışı, devletlerin saldırgan bir hal almasına neden olmuş ve insanlığı İkinci Dünya Savaşı'na sürüklemiştir. Birinci Dünya Savaşını hayal kırıklığı ile bitiren İtalya ve Almanya'da faşizmin iktidara gelmesi, dünya ülkelerindeki politikaları derinden etkilemiştir. 1922'de İtalya'da Benito Mussolini'nin iktidara gelmesi ile faşist bir rejim kurulmuştur. İtalya'da, Birinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan iktidardaki başarısızlıklar, ekonomideki sorunlar, Mussolini'nin elini güçlendirmiş ve büyük İtalya'yı kurma hayali üzerine planlar yapmaya başlamıştır (Çelikçi ve Kakışım, 2013: 83-84).

Birinci Dünya Savaşı sonrasında liberal bir anlayışla kurulan Alman Weimar Cumhuriyetinde ise yaşanan yüksek enflasyonlar ve Birahane Darbesi'nin ardından, Alman Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi'nin yükselişi sayesinde Adolf Hitler Başbakan olmuştur. Adolf Hitler iktidarının ilk yıllarında dış politikada izlenen yol, alışılmışın çok da dışında değildir. Fakat Adolf Hitlerin oluşturduğu asıl tehlike, 1936 yılında algılanabilmiştir. Verilen tavizlere rağmen amacını “Lebenstraum” olarak adlandıran

Hitler, Avrupa'yı da içine alan "yaşam alanı" elde etmek çabasıyla, aşırı saldırgan bir politika izlemeye başlamıştır ( Sander, 2015: 17-21).

Yine Almanya, bu dönemde, 1929 yılında yaşanan Büyük Buhran'ın da etkisiyle, İngiltere ve Fransa'ya olan savaş tazminatı borçlarını ödeyemez hale gelmiştir. Bunun sonucu olarak İngiltere ve Fransa da ABD'ye olan borçlarını ödeyemez hale gelmiştir. Rusya'da ise yaşanan ihtilalin ardından Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği kurulmuş ve iktidarını bu dönemde sağlamlaştırmıştır. Japonya ise Asya'da en büyük rakibi olarak gördüğü Çin üzerindeki baskısını artırmaya çalışmıştır. Bu karışıklıkların olduğu dönemde Milletler Cemiyeti çok etkili olamamış ve karışıklıklara çözüm üretemeyerek başarısız olmuştur (Şahin ve Bakırtaş, 2000: 71-72).

Birinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan statüko, Fransa tarafından korunmaya çalışılmış fakat Milletler Cemiyetinde gerekli desteği alamaması Fransa'yı farklı bir yöntem izlemeye sevk etmiştir. Statükoyu koruma yolu kapsamında Almanya, doğu ve güneyindeki komşularıyla ikili anlaşmalar yapma yoluna gitmiş, Fransa'nın en önemli amacı ise Versailles'i korumak olmuştur. Lokarno dönemi, iki savaş arasının bir nebze altın çağı olmuştur. Bu dönemdeki en önemli gelişme ise Almanya-Fransa yakınlaşmasıdır. Bu yakınlaşma sayesinde önemli anlaşmalar imzalanmış ve devletler arası güvensizlik ortamı en alt seviyeye inmiştir (Sander, 2015: 16-17).

Lokarno dönemi beş yıl kadar sürmüştür. Fransa, Almanya'nın bir kez daha kendilerine saldırmaya cesaret edememesi için İngiltere destekli büyük ittifaklar kurulması yönünde çalışmalar yapmış, fakat İngiltere ile anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Almanya ise bu boşluktan yararlanarak Fransa'yı etkisiz hale getirmeye çalışmış ve izlediği saldırgan politikalar ile insanlık kanlı bir savaşın içine girmiştir (Cevizliler ve Öncü, 2013: 2-3).

Dünya tarihinin gördüğü en acı yıkım olan İkinci Dünya Savaşı, milyonlarca insanın katledilmesine, evsiz kalmasına, memleketini terk etmesine neden olduğu gibi sosyal ve psikolojik yıkımı da beraberinde getirmiştir. İkinci Dünya Savaşı öncesindeki dünya ile İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dünya arasında birçok açıdan çok bariz farklar vardır. Siyasi ve sosyal açıdan farklılıklar olduğu gibi bununla bağlantılı ve savaş durumunda tepki olarak farklı akımlar geliştirilmiştir. Churchill, Stalin, Roosevelt, Hitler, Mussolini gibi isimleri tarih sayfalarına kazıyan savaşı başlatan Hitler olmak üzere, savaşa neden olan noktalara baktığımızda Almanya'nın mücadele ettiği devletlerin de pek masum olmadıkları anlaşılmaktadır.

İçerisinde tarihin en büyük hava harekâtı, en büyük tank savaşını ve maalesef on binlerce insanın ölmesine neden olan atom bombasının atılmasını da bulunan bu savaşın siyasi, askeri başarısı ve başarısızlıkları bir kenara bırakıldığında çok büyük bir sosyal değişime neden olduğu açıkça anlaşılmaktadır (Atıcı, 2009: 175-181).

İkinci Dünya Savaşının sona ermesi ile birlikte askeri, siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda çok köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Bu savaşın siyasi sonuçlarının hiç şüphesiz yok ki en önemlisi, ABD'nin dünya siyasetine etkin müdahil olmaya başlamasıdır. Soğuk Savaş dönemi olarak bilinen 1945-1991 yılları arasında dünya ABD ve Sovyetler Birliğinin liderliğinde doğu ve batı arasındaki mücadeleye sahne olmuştur (Gülmez ve Tahancı, 2004: 225-252 ).

Her iki devlet de kendi müttefiklerini koruma gayesi ile sürekli bir gelişme ve teknoloji arayışı içinde olmuştur. Doğal olarak bu durum da beraberinde çok ciddi bir silahlanmaya neden olmuştur. ABD ile Sovyetler Birliği arasında yaşanan rekabet, Soğuk Savaş Dönemi'nde dünyayı birkaç kez savaş olasılığı ile karşı karşıya getirmesine rağmen, bu iki süper güç, olası bir savaşın maliyet ve sonuçlarını göze alamamaları sebebiyle geri adım atmak zorunda kalmışlardır.

### **1.2.1.2. Ekonomik Durum**

Dünya ekonomik sistemi, Birinci Dünya Savaşı'nın neden olduğu sorunlar ve savaştan sonra çoğu ülkenin bu savaştan önceki kurallar ve mekanizmalara dönme çabalarının oluşturduğu olumsuz koşullarla karşı karşıya kalmıştır. Yüksek enflasyon sürecini, modern tarihin en büyük çöküntüsü olan fiyatların aşırı derecede düşmesi izledi. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyanın en büyük alacaklısı konumuna gelen Amerika'da 1920'li yıllarda otomobil ve sanayi alanında yaşanan gelişmelerin ardından oluşan hisse senetlerindeki spekülasyon, ekonomiyi canlandırmıştır (Şendoğdu ve Öztürk, 2009: 425). Fakat New York Borsası'nın 1929 Ekim ayındaki ani çöküşü, dünya literatürüne “Kara Perşembe” olarak geçecek olan Büyük Buhran'a neden olmuştur. Bu olay insanların servetlerinin azalmasına neden olarak tüketimi hızlı bir şekilde dip noktalara getirmiş ve uzun yıllar süren ekonomik küçülmelere neden olmuştur. Büyük Buhran etkilerini 1930 yılının sonuna doğru ciddi bir şekilde hissettirmeye başlamıştır. Buhran aslında Kuzey Amerika ve Avrupa'yı merkez almasına rağmen dünyanın genelinde çok ciddi etkilere neden olmuştur (Cengiz, 2008: 30-32).

1929 yılından sonra uluslararası sermayenin Almanya'ya yönelmesiyle, ABD ile birlikte Almanya da güçlü bir ekonomiye sahip olmaya başlamıştır. Fakat kısa bir süre sonra bu iki güçlü ekonomi, resesyona girmiş ve bu durum dünya üretim düzeyinin azalmasına neden olmuştur. Bu dönemde temel malların üretiminde büyük çaplı düşüşler meydana gelmesi, 1931 Milletler Cemiyeti tarafından hazırlanan listelerde yer alan ve dış ticareti bir tek mala bağlı olan birçok ülkede ekonomik krize neden olduğu belirtilebilir.

İkinci Dünya Savaşının da birçok açıdan dünyada büyük tahribatlara neden olduğu ifade edilebilir. Bu savaşta milyonlarca insan hayatını kaybetmiş ve yine, dünyanın ekonomik, sosyal ve siyasi yapısı, bu savaşla birlikte alt üst olmuştur. Fakat savaşın getirdiği bu büyük yıkım bunlarla da sınırlı kalmamıştır. Köprüler, yollar, su kanalları ve daha nice, maalesef savaş esnasında büyük hasar görüp kullanılamaz hale gelmiştir. Zirai alanlar ise patlamamış mayın ve mermilerle dolu olduğundan, tarım sektöründeki üretim de büyük sekteye uğramıştır. Fabrikaların çoğu yok edilmiş, sağlam kalanlar ise kalifiyeli eleman yokluğundan dolayı çalışamaz duruma gelmiştir. Dünya ekonomisi gerçek anlamda bir çöküşle karşı karşıya kalmıştır. Asıl büyük sıkıntı, Avrupa'da olmasına rağmen; bu krizden birçok ülkenin de büyük çaplı etkilenmesinin nedeni olarak, savaş öncesi Avrupa ülkelerinin dünya ticaretine birçok sektörde hâkim olmaları gösterilebilir (Erhan, 1996: 259-260).

### **1.2.2. Ulusal Durum**

Türkiye Cumhuriyeti, uzun mücadelenin sonunda Kurtuluş Savaşı'ndan başarıyla çıkmasına rağmen zaten kısıtlı olan ülke kaynaklarının büyük kısmının bağımsızlık mücadelesinde harcanması nedeniyle, ekonomik açıdan ciddi bir sıkıntı içine girmiştir. Kurtuluş mücadelesi boyunca kaynaklar genel olarak ordunun denetimine, örgütlenmesine ve iç güvenliğin sağlanmasına harcanmıştır. Cumhuriyet öncesi tarihsel süreç içerisinde, genel anlamda ticari faaliyet alanına azınlıkların hâkim olması, Anadolu'daki küçük ve orta sermayeli tüccarın işini bir hayli zorlaştırmıştır. Yine yerli tüccarın dış ticarete aracı olarak yer almak zorunda kalması ise savaş yıllarında ithalat-ihracat güçlüklerine yol açmıştır. Bunun yanı sıra yaşanan bu güçlükte, ihracatı yapılan tarımsal ürünlerin üretildiği kentlerin işgal edilmesi de önemli etkidir (Ertuna, 2004: 6-7).

Türkiye ekonomisinde iç ve dış ticaret neredeyse tamamen azınlıkların kontrolü altında bulunurken; sanayi üretimi, teknik makine ve teçhizat eksikliğinden dolayı el sanatlarından öteye gidememiştir. Batılı ülkelerin Türkiye ekonomisi üzerinde elde ettikleri kapitülasyonlar ve serbest ticaret, Anadolu'da sanayinin kurulmasını engellemiş ve hali hazırda olanları da işleyemez hale getirmiştir. Ülkede sınai ürün ihtiyaçları dış alımla karşılanmaya çalışılırken, bu dış alım ise fındık, kuru üzüm, incir, tütün gibi tarım ürünü ve bir kaç el sanatı ürününün dış satımı ile karşılanmaya gayret ediliyordu (Aktan, 1998: 30). Tüm bu olumsuzlukların yanı sıra, Anadolu topraklarının işgal nedeniyle büyük zarar görmesi de ekonomik problemlerin daha da artmasına neden olmuştur.

Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte ülke zor bir döneme girmiştir. Özellikle vatandaşın birçok açıdan devletten beklentisi büyüktür. Çünkü ülke, ağır şartlardan çıkmış ve adeta ülkenin yeniden inşası gerekmektedir. Ülkeyi yeniden inşa etmek amacıyla, birçok plan yapılmıştır. Bu dönemde, yaşanan olumsuzluklar nedeniyle düşünce sistemi, ekonomik kalkınmanın özel sektör aracılığıyla gerçekleştirilmesine yöneliktir (Özçelik ve Tuncer, 2007: 254). Cumhuriyetin ilk yıllarındaki iktisat politikaları İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda şekillendirilmek istenmiştir. Devlet asıl olarak özel sektör yoluyla piyasada sanayileşme politikaları izlemiştir. Buna istinaden devlet, özel girişimi destekleyecek ve özel sektörün yetersiz kaldığı ya da kârlı bulmadığı ve yatırım yapmakta çekindiği alanlarda devreye girecektir (Şahin, 2007).

### **1.2.2.1. Osmanlı Mirası**

Cumhuriyetin devraldığı ekonomik yapı yüzyıllardır değişmemiştir. Nüfusun neredeyse yüzde sekseni doğrudan ya da dolaylı olarak tarımla uğraşmaktaydı. Tarımda üretim, çok ilkel koşullarla ve yenilikleri takip etmeden yapıyordu. Köylülerin ürettikleri ürünler, kendi tüketimlerini ancak karşılıyordu. Tarımsal ürünlerin pazarlara ulaşmasını sağlayacak ulaşım ağındaki eksiklikler ürün değişimini sınırlamaktaydı. Bu nedenle şehirler, gıda ihtiyaçlarını ancak çevre bölgelerden karşılayabiliyordu. Tren yolu ağı azdı ve ayrıca, kullanımda olanlar da çok kötü şartlar altındaydı. Karayolu ağı olmasına rağmen neredeyse kullanılamaz haldeydi. Ekonomide iç ve dış ticaretin neredeyse tümü azınlıkların elindeydi. Üretim el sanatlarından ibaretti. Batılı ülkeler kapitülasyonlarla elde ettikleri

ayrıcalıkların büyük etkisiyle Anadolu'da sanayinin kurulmasını engellenmiş, var olan sanayileşme ise kaderine terk edilmişti (Aktan, 1998: 28-29).

Türkiye Cumhuriyeti'nde yıllardır süregelen ekonomik sorunlar irdelendiğinde, bu sorunların 18. yüzyıl sonlarına dayandığı ve yapısal kaynaklı olduğu ve belirtilebilir. Bu sebepten dolayıdır ki Türkiye ekonomisinin yapısını, sıkıntılarını ve dünya ekonomisinde ne düzeyde anlam ifade ettiğini anlamak için, Cumhuriyetin kurulduğu dönemde Osmanlı Devleti'nden devraldığı ekonomik mirasın incelenmesi gerekmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok alanda gerileme dönemine girdiği süreç, Avrupalı ülkelerin Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirdiği dönem ile aynı zaman dilimine denk gelmektedir. İlk olarak İngiltere'de (Birleşik Krallık) ortaya çıkan ve ardından Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya'ya sıçrayan ve en nihayetinde de bütün dünyaya yayılan Sanayi Devrimi'ni; 18. ve 19. Yüzyıllardaki yeni buluşların üretime olan etkisi ve buhar gücü ile çalışan makinelerin makineleşmiş endüstriyi doğurması ile Avrupa'daki sermaye birikimini artırması olarak tanımlayabiliriz. Avrupa ekonomisi, Sanayi Devrimi'nin büyük etkileri sayesinde kısa sürede ciddi sıçrama göstererek gelişmiştir. Sanayi Devrimi ile makineleşmenin çoğalması, bunun sonucu olarak da küçük atölyelerin yerini büyük fabrikaların alması ile üretim artmış ve iç piyasalarda fazlalığa yol açan üretim ve hammadde ihtiyacı gibi nedenlerle serbest piyasa anlayışı gelişmiştir (Okçin, 2017).

Özellikle İngiltere'nin liderliğinde serbest ticaret bölgesi konusunda ciddi araştırmalar yapılmış ve kendi çıkarlarını ön plana atan, diğer ülke menfaatlarını önemseyen ikili ya da çoklu anlaşmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu yapılan anlaşmalar içinde, Osmanlı Devleti'ni, dolaylı olarak da Türkiye Cumhuriyeti'ni derinden etkileyen, 1838 tarihinde Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında imzalanan Balta Limanı Anlaşması da yer almaktadır. Osmanlı ekonomisi açısından ağır şartlar taşıyan bu anlaşmanın imzalanmasının en önemli nedeni ise Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu çaresizlik ve siyasi başarısızlıktır. Bu anlaşma ile Osmanlı Devleti yarı sömürge haline gelirken, Osmanlı milleti de emperyalist güçlerin bendesi haline getirilmek istenmiştir (Eşiyok, 2010: 68-79). Kuruluşundan 1838 yılına kadar kendi ayaklarının üzerinde duran Osmanlı ekonomisi, bu anlaşmayla kırılğan bir nitelik arz etmeye başlarken, 1861 Kanlıca Ticaret Anlaşması ile kendi iç pazarını da yabancı tüccarlara açarak esnaf ve lonca sistemine darbe vurup borçlarını ödeyemez hale gelmiştir (Sağlam, 2015).

Dış borçların ödenmesini bir düzen haline getirmek amacıyla kurulan Duyun-i Umumiye gibi bir kuruluş ise ülkenin milli servetinin büyük bir kısmının Avrupa'ya akmasına ve Avrupa'nın Osmanlı Devleti ekonomisi ile birlikte iç ve dış politikaları yönlendirmesine sebep olmuştur. Bu durumun sonucu olarak da Osmanlı Devleti'nde emperyalist güçlerin ortaklaşa devam ettirdikleri sömürü ve bunlar arasındaki menfaat çatışmaları artarak devam etmiştir. Yaşanan bu süreçten ise Osmanlı ekonomisinin büyük zarar gördüğü belirtilebilir.

Sonuç olarak bütün bu olumsuzluk ve ekonomik saldırılara rağmen 1850'li yıllardan sonra dünya genelinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin ekonomisinde de önemli bir kalkınma hareketi olmuştur. Tanzimat Dönemi'nden itibaren, devlet adamları ekonomi ve sanayi alanında yaşanan çöküşünü engellemek amacıyla bir takım planlar hazırlamışlardır. Fakat ülke içi çatışmalar ve dış tehditler gibi unsurlar nedeniyle, bu planlar istenen başarılı sonuçları verememiştir. Yaşanan bu süreçte, gelir kaynaklarının Osmanlı Devleti'nden alacaklı konumda olan Avrupalıların kontrolüne verilmesi, kötü mali koşullar, yüklü dış borç girişimleri gibi durumlar, aynı zamanda Osmanlı Devleti dış politikasında büyük sorunlar topluluğunu ve siyasi dış bağımlılıkları da beraberinde getirmiştir (Yıldırım, 2001: 325).

Cumhuriyetin Osmanlı Devleti'nden devraldığı mirası incelediğimizde; özellikle tarım sektöründeki potansiyelin yarısının bile gerçekleştirilememesinin en önemli nedenleri olarak, uzun yıllar savaşmak zorunda kalan ülkenin, nüfusunun önemli kısmını kaybetmesi ve toprağı işleyecek araç ve gereçlerin yetersiz olması gösterilebilir. Yine bir diğer önemli neden olarak da üretimin genelde daha çok ailelerin kendi tüketimlerini karşılamaya yönelik olarak yapmaları ve tüketimden arta kalan az miktardaki ürünlerin ise nakit gereksinimlerini karşılayabilmek için ihtiyaç duyulduğunda pazarlarda satılmış olması gösterilebilir.

Tüm bu olumsuz gelişmelerin yanında özellikle Osmanlı sanayi sektöründe birçok olumlu gelişmeler de olmuştur. Lokum ve Şekerli Mamüller Sanayi Anonim Şirketi (A.Ş) (1777), Koska Gıda Sanayi ve Ticaret A.Ş (1909), Çoruh Un Fabrikası (1904), Meyer A.Ş (1878), Komili A.Ş (1878), Hacı Şakir Sabun Sanayi ve Ticaret A.Ş (1893), Teksima Tekstil Makine Sanayi A.Ş (1893), Abdi İbrahim İlaç Sanayi (1912), Erbak-Uludağ İçecek A.Ş (1912), Etsan Gıda San A.Ş (1910), Bakırköy Yün İplik San. Ltd. Şti. (1850), Yıldız Porselen ve Çini Fabrikası (1876), Bursa İpekböceği Enstitüsü (1888), Hereke Dokuma Fabrikası (1843) gibi özel sektöre ait birçok fabrika, Osmanlı Devleti döneminde kurulmuş ve Cumhuriyetin kuruluşuna

da şahitlik etmiştir. Yine, Kırkağaç, Biga, Turgutlu, Tekirdağ ve Balıkesir'deki pamuk fabrikaları, Van Aba fabrikası, İzmir'de susam fabrikası, Midilli, Malkara ve Çanakkale'de Un fabrikası ve Trabzon'da kumaş ve elbise fabrikası gibi birçok farklı sektöre ait fabrika özel girişimci tarafından işletilmektedir. Osmanlı Devleti'nin önemli teşvikleri ile özel sektör tarafından kurulan fabrikaların çoğu, cumhuriyet dönemi Türkiye'sine devrolmuştur. Yine 1885 yılında kurulan Adana Bez Fabrikası, 1937 yılında Malatya Bez ve İplik T.A.Ş.'ne (Sümerbank-Ziraat Bankası ve İş Bankası Ortaklığı) devredildi. Fabrika, 1946 yılında ise Sümerbank tarafından devralındı. Özellikle üretim potansiyeli yüksek devlet fabrikaları, varlıklarını 1960'lı yıllara kadar sürdürmüştür (Şener, 2007: 83-84). Osmanlı Devleti zamanında imalat sektöründe kurulan bu kadar çok fabrika olmasına rağmen, sektörde sermayeye hâkim ve çalışan Müslüman-Türk nüfusun oran olarak çok dip noktalarda olması, özellikle yeni kurulan Cumhuriyete sıkıntı oluşturmuştur.

**Tablo 1:** Osmanlı Büyük İmalat Sanayisinin Dağılımı: 1915

Bölgesel Dağılımı			Sermaye ve Emeğin Etnik Dağılımı		
Kentler	Fabrika (n)	İşçi (n)	Etnik Köken	Sermaye (%)	Çalışan (%)
İstanbul	149	-	Müslüman-Türk	15	15
İzmir	61	-	Yunan-Rum	50	60
Diğer Şehirler	73	-	Ermeni	20	15
			Musevi	5	10
			Yabancı	10	-
Toplam:	283	15.000	Toplam	100	100

**Kaynak:** Kazgan, 2013: 42

Tablo 1'den de anlaşılacağı üzere; büyük çoğunluğunu Müslüman-Türk nüfusun oluşturduğu bir ülkede sanayi ve imalat sektöründe hem sermayenin hem de emek gücünün sadece % 15'ini Müslüman-Türklerin oluşturduğu görülmektedir. Genelde tarım sektörü ile uğraşan Müslüman-Türk nüfus, birçok imalat sektörünün dışında kalmıştır. Birçok sektöre yabancı sermaye hâkim olmuş ve dolayısıyla çoğunluk olarak yabancı işgücü kullanılmıştır. Bu önemli nedenlerden dolayı da Müslüman-Türk nüfusun ekonomik yaşamda etkinliği kurulamamıştır. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte yapılan anlaşmalar neticesinde uygulanan mübadeleler



sonucunda, Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan birçok yabancı'nın kendi ülkesine gitmesi ve yine bu mübadeleler sonucu birçok Türk vatandaşının da ülkesine geri dönmesi, Müslüman-Türk nüfusun ekonomideki etkinliğini artırmayı başaramamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan Müslüman-Türk nüfusun, eğitim düzeylerinin düşüklüğünün yanı sıra, Türkiye'ye mübadele sonucu gelen Müslüman-Türk nüfusun da çoğunluğunun eğitimsiz köylülerden oluşması bu duruma neden olan en önemli etkenlerden olduğu söylenebilir (Kazgan, 2013: 42). İşte, Türkiye Cumhuriyeti, artıları ve eksileriyle, Osmanlı Devleti'nden böylesine bir miras devralmıştır.

### 1.2.2.2. Türkiye'de Tarım

19. Yüzyıl ortalarında Osmanlı Devleti'nin tarım sektöründeki gelişmelerini incelediğimizde, dikkat çeken ilk özellik olarak, ülkenin çok geniş coğrafyaya yayılmasından dolayı nispi toprak bolluğuna sahip olmasına rağmen emek düzeyinin yeterli düzeyde olmaması gösterilebilir. Dolayısıyla, ekilebilecek arazinin bol, işgücünün yetersiz olduğu üretim şartlarından oluşan bu durum ve emek yetersizliği, üretimin hedeflenen düzeye ulaşmasını engellemektedir. Osmanlı tarımının 19. Yüzyıl ortalarındaki ikinci önemli özelliği ise tarım alanında üretici olarak yer alan kişilerin genelde küçük üreticiler şeklinde yer almasıdır. 1840'larda ülke genelinde "emlak ve arazi temettuat" sayımlarına göre, Anadolu'da ekili tarım arazilerinin %82'si 60 dönümden daha az tarım arazisine sahip işletmeler tarafından işlenmektedir (Yenal, 2008: 31-32).

Genel olarak Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki tarım ekonomisi incelendiğinde, gerekli verimin sağlanamamış olduğu belirtilebilir. Bu başarısızlığın önemli nedenlerinden biri olarak da ekonomik ve zirai gelişimin birlikte gerçekleştirilememesi gösterebilir. Tarım sektöründe modern teçhizatlar ile üretim yapılması, birçok ülke ekonomisine ciddi katkılar sunarken; Osmanlı Devleti tarım sektörü eliyle ekonomiye önemli katkılar vermekten yoksun kalmıştır. Tarım sektörünün geri kalmasında, sektörde yer alan işletmelerin küçüklüğü, tarımsal sermaye yetersizliği ve modern teçhizat ve teknik kullanımının sağlanamaması gibi nedenler sayılabilir (Güran, 1998: 71-73). Osmanlı Devleti'nde tarım arazilerinin daha çok küçük işletmelerden oluşmasının en önemli nedeni olarak, insanların ticari hedeflerden çok geçimlerini sağlamaya yönelik üretim yapmaları gösterilebilir. Köylü genelde az üretip, bir kısmını vergide, bir kısmını kendisi ve ailesinin

ihtiyaçlarını gidermede, kalan küçük kısmını da yakın pazarlarda değerlendirerek diğer önemli ihtiyaçlarını karşılamakta ve bununla yetinmektedir.

Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecinin son döneminde tarım sektörü çok kötü durumdadır. Tabii bunun en önemli sebebi olarak da devletin uzun yıllar savaşmak zorunda kalması gösterilebilir. Bu nedenle ülkede tarım çok ilkel yollarla yapılmakta ve topraktan gerekli verim elde edilememektedir. Nüfusun yüzde seksenine yakını tarım ekonomisinde doğrudan ya da dolaylı olarak çalışmakta ve milli gelirin neredeyse yarısı bu sektörden sağlanmaktadır. Ekonomisi tarıma dayalı olan ülkede, sektörde çalışan dinamik nüfusun büyük kısmı savaşlarda ölmüştür ve tarımsal üretim çökmüş durumdadır (Kaştan, 2015: 1).

Birçok alanda olduğu gibi, Türkiye Cumhuriyeti, tarım sektöründe de Osmanlıdan çok da iyi durumda olmayan bir düzen devralmıştır. Cumhuriyetin kuruluşunda lider sektör olarak yeni devlete en çok katkı sağlaması hedeflenen tarım sektörünü geliştirmek için Atatürk ve yol arkadaşları hemen çalışmalara başlamış ve gerekli teşkilatlanmayı oluşturmuştur. Yine bu dönemde, tarım sektörünün gelişmesinin önünde en önemli engel olarak görülen Aşar Vergisi kaldırılarak çok önemli bir adım atılmıştır (Şener, 2007: 74). Köylüye ağır yükü nedeniyle sermaye birikimini engelleyen bu verginin kaldırılması ile tarımda üretimi özendirici bir ortam oluşturulmuştur. Vergi yükünün kırsal kesimden pazara ve şehirlere doğru yönlendiği sağlanmıştır. Toprağı olmayan çiftçiye toprak dağıtılması, köylüye kredi verilmesi, zirai alet, makine, gübre dağıtımı gibi desteklemelerle çiftçi korunmuş ve sektörde gelişim sağlanmaya çalışılmıştır. Böylece tarımsal alanda yapılan bu çalışmalarla köylünün refah düzeyi artmış ve tarıma dayalı sanayinin gelişimine katkı sağlanmıştır. Atatürk döneminde tarım alanında yapılan çalışmalar sonuç vermiş ve doğal nedenler dışında üretim sürekli artmıştır. Bu gelişmeler tarım alanında makineleşmeyi, iktisadi faaliyetlerin artmasını, sermaye birikiminin sağlanmasını da beraberinde getirmiştir (Kırkpınar, 1992: 124-125). Cumhuriyet'in kurulduğu yıllardaki koşullar değerlendirildiğinde, her ne kadar tarım sektörü yetersiz düzeyde olsa da sanayi alanında gerekli alt yapının olmaması nedeniyle ülkeyi kalkındıracak öncü sektör olarak tarım sektörünün gösterilmesi ve bu yönde özendirici politikalar uygulamaya konulması, gayet doğal gözükmemektedir.

İkinci Dünya Savaşı yılları ise Türkiye Cumhuriyeti tarım politikaları açısından, müdahalelerin ve katı devletçilik anlayışının arttığı bir dönem olmuştur. Türkiye, savaşa katılmamasına rağmen; savaşın etkilerini derinden hissetmiş ve

savaş ile birlikte yüzbinlerce insanın silah altına alınması, üretim ve tüketim dengesini olumsuz yönde etkilemiştir. Ayrıca bu durum, kaynakların büyük kısmının savunma harcamalarına gitmesine neden olmuştur. Sürekli artan savaş masrafları her geçen gün çiftçi ve tüccar üzerinde ekonomik yükü artırmıştır. Fakat tüm bu olumsuzluklara rağmen savaş yıllarında uygulanan tarım politikaları, kısmi olarak başarı sağlamıştır. Türkiye ekonomisi, tarım sektörünün büyük katkılarıyla, savaş öncesine göre savaş sonrası daha güçlü hale gelmiştir (Şener, 2004: 78-80). Ülke, İkinci Dünya Savaşı'na fiili olarak girmemesine rağmen, gerekli önlemleri almak zorundaydı. Çünkü birçok ülkenin yer aldığı bu savaşın genç Cumhuriyete de sıçraması an meselesidir. Ama doğal olarak, ekonomik yaşamda alınan bu kısıtlayıcı önlemler, toplumda hoşnutsuzlukları da beraberinde getirmiştir.

1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle başlayan dönem, Türkiye için tarımsal yapı ve gelişme açısından dönüm noktası olmuştur. Marshall Planı ile başlatılan kalkınma hamleleri büyük ivme kazanmıştır. Tarım sektöründe en çok kullanılan ve bir hayli ilkel olan karabasan ve öküzün yerine modern zirai makinalar kullanılmaya başlanmıştır. 1950'de yapılan ziraat sayım sonuçlarına göre iki milyon üç yüz bin çiftçi ailesinde neredeyse yüzde yirmi ikisinin eşekten başka iş hayvanına sahip olmadığı tespit edilmişken, 1951 ve 1952 yıllarında zirai makine sayısında büyük gelişme olduğu gözlenmiştir (Cilov, 1970: 135-136). Bu dönemde ise tarım sektöründe gelişim açısından sıçrama yaşamasının en önemli nedeni olarak dışardan sağlanan hibe ve kredilerin miktarındaki aşırı artışın, önemli bir etken olduğu belirtilebilir.

Demokrat Parti, tarım politikasını, ekonomik kalkınmanın en önemli aracı olarak görmüştür ve bu yolda izlenen politikalar, kısa sürede olumlu sonuçlar vermiştir. Başta makineleşme olmak üzere, tarım alanlarının gelişmesi ve verimlilik artışı; büyük ölçüde doğal koşullara bağlı olan tarımsal üretimin artmasına neden olmuştur (Şahin, 2007:127). Tarımsal ürünlerin pazara açılması, geniş topraklara sahip olan köylülerin refah seviyesini artırırken; özellikle makineleşmenin etkisiyle birçok köylü işsiz kalmış, küçük çiftçilerin büyük kısmı ise bu makineleşmeye ayak uyduramayarak şehirlere göç etmek zorunda kalmıştır. Bu durum da beraberinde şehirlere göç sayısını ciddi bir şekilde artırmış ve Türkiye Cumhuriyeti, bir başka sorunlar topluluğu olan göç ile uğraşmak zorunda kalmıştır (Dernek, 2006: 4-5).

### 1.2.2.3. Türkiye’de Sanayi

Gerçek anlamda sanayi; hammaddelerin işlenerek yeni ürünlerin ortaya çıkarılma süreci olarak tanımlanabilir. Bu yönüyle bakıldığında Osmanlı Devleti’nin sanayisinin gelişmediği söylenebilir. Şunu belirtmek gerek ki genel olarak sanayileşmede gelişim sağlayan ülkeler, bu duruma paralel olarak ekonomide de gelişim göstermektedirler. Bundan dolayı Osmanlı Devleti’nin sanayileşme aşamasında gelişim sağlayamaması, ekonomideki durumunu da olumsuz yönde etkilemiştir. Osmanlı Devleti’nde sanayi üretimi genelde küçük çaplı ve tüketimi karşılamaya yönelik olarak gerçekleştirilmektedir. Daha çok tüketime yönelik üretimin olduğu Osmanlı pazarı, kapitülasyonlar ve liberal dış ticaret anlaşmaları ile Batılı Ülkelerin cazibe merkezi haline gelerek büyük darbe almıştır (Kepenek, 1990: 14). Sanayide yeterli gelişimi sağlayamayan bir ülkede gümrük tarifeleri yoluyla koruyucu önlemler alarak yabancı girişime karşı yerli sanayiye korumak gerekirken; ülke pazarını, yabancı girişim için bir cazibe merkezi haline getirmenin, ülke sanayisinin gelişimini baltalayacağı aşikârdır.

Osmanlı Devleti zamanında da fabrika üretimine geçmek ve girişimci sınıf oluşturmak amacıyla Tanzimat döneminden itibaren bir takım girişimlerde bulunulmuştur. Özellikle İkinci Meşrutiyetin ilan edilmesi ile milli ekonominin geliştirilmesi ve girişimci bir sınıfın oluşturulması çabaları sayesinde ülkede adeta iktisadi bir uyanış gerçekleştirilmiştir (Kepenek, 1990: 15). Milli iktisat adı verilen politikalarla Müslüman-Türk unsur girişimciliği teşvik edilmesiyle birlikte, İkinci Meşrutiyetin ilan edilmesini takip eden yıllarda kısa süreli de olsa kısmen başarı sağlandığı söylenebilir.

Osmanlı Devleti yıkılma döneminde yaptığı savaşların büyük kısmını yenilgi ile bitirmiş ve ağır hasarlar almıştır. Sık sık savaşmak zorunda kalan Osmanlı toplumunu, bu durum derinden etkilemiş ve hem maddi kaynaklar hem de insan kaynağı, ciddi bir şekilde zarar görmüştür. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti devleti; ekonomisi tarıma dayalı, sanayisi zor durumda, altyapı tesisleri çok kötü bir Anadolu devralmıştır. Halkın büyük kısmı tarım ile uğraşmakta ve diğer birçok sektöre ise gayrimüslimler hâkim konumdadır. Cumhuriyetin kuruluşu ile beraber gayrimüslimlerin ülkeyi terk etmesi sonucu, Anadolu’da ticaret ve sanayi alanında tam bir belirsizlik hâkim olmuştur (Altıparmak, 2002: 66). Kurtuluş Savaşının başarılı bir şekilde sonlanması ile ülkenin girdiği ekonomik bunalımdan bir an önce

çıkması için milli ekonomi ile girişimci bir sınıf oluşturma çabalarına girişilmesi, kaçınılmaz olmuştur.

Türkiye ekonomisinin devraldığı bu kötü koşullar altında, bağımsızlık ilkesine bağlı bir şekilde ülkenin gelişimi ve kalkınması, ancak sınırlı kaynakları ile gerçekleştirilebilecek yatırımlarla mümkün olacaktır. Bu konu ile ilgili Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan çalışmalar ile 1930'ların başlarından itibaren yapılan çalışmalar arasında önemli farklılıklar görülmüş ve ilk yıllarda uygulanan liberal ekonomi politikalarının yerini devletçilik politikaları almıştır. Bu politika değişikliğinin en önemli nedeni olarak da 1929 yılında tüm dünya ekonomik sistemini derinden etkileyen Dünya Ekonomik Krizi gösterilebilir (Aktan, 1998: 33).

Atatürk'ün ekonomik bağımsızlık hedefi ile topladığı İzmir İktisat Kongresi'nde belirlenen hedefler doğrultusunda, Teşviki Sanayi Kanunu ile girişimci sınıfa özellikle sanayi alanında büyük önem verileceği hedeflenerek ciddi destekler öngörülmüştü. Bu gelişmelerden sonra özel sektöre, teşebbüslerini kurmak ve geliştirmek amacıyla kredi vermek ve vasıflı eleman temini için birçok kamu iktisadi teşebbüsü kurulmuştur. Bu gibi teşvik ve desteklemeler sayesinde sanayi alanında birçok fabrika kurulmuştur. Fakat sanayi alanında yaşanan bu gelişme, Türkiye ekonomisini hızla kalkındıracak düzeyde değildir (Özdemir, vd. 2016: 151-152). Sanayiden beklenen verimin alınamamasında; vasıflı iş gücündeki eksiklikler, yeterli sermayenin olmayışı ve altyapıdaki aksaklıklar gibi olumsuz koşullar gösterilebilir.

1929 Büyük Dünya Krizi'nden sonra ise Türkiye'deki sanayi gelişiminin ancak devlet öncülüğünde ve kontrolünde sağlanabileceği anlaşılmıştır. Bu nedenle devlet özel sektörü koruyucu önlemler alacak ve aynı zamanda özel sektörün güç yetiremediği alanlarda kendini ön plan çıkararak bu yatırımların devlet eliyle yapılmasını sağlayacaktır (Boratov, 2011: 59). Türkiye, devlet öncülüğünde sanayileşme hamlesini benimseyip, 1934 yılından itibaren uygulamaya geçmiştir. Devletçi sanayileşme politikası kapsamında sanayi alanında devletin bizzat işletmeci olarak yer alması kararlaştırılmış ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden gelen uzmanlar bir rapor hazırlamıştır. Bu rapor çerçevesinde, 1934-1938 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı yürürlüğe konularak devlet önderliğinde sanayileşme politikası somutlaştırılmıştır (Yenal, 2008: 78-80). Özellikle BBYSP kapsamında ağır sanayiye yönelik olarak birçok fabrika kurulmuş ve böylelikle, sanayileşmede gelişim sağlamaya yönelik olarak önemli bir adım atılmıştır. Yani devlet önderliğinde sanayileşme olumlu sonuçlar vermeye başlamıştır. Bu plandan alınan verim nedeniyle İkinci Beş Yıllık

Sanayi Planı (İBYSP) hazırlanmış olmasına rağmen Atatürk'ün ölümü ve İkinci Dünya Savaşı'nın oluşturduğu tedirgin ortam, planların değişmesine neden olmuştur.

Atatürk'ten sonra İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olduğu, İkinci Dünya Savaşı öncesi tedirgin bir ortamın olduğu ve savaş sonrası ise dünyadaki ağır ekonomik bunalımın Türkiye Cumhuriyeti'ni de etkilemiş olduğu bu dönem; sanayi alanındaki gelişmelerin de aksadığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde de devletçilik politikaları uygulanmaya çalışılmıştır. Fakat bu dönemde izlenen devletçilik politikalarının önceki dönemlerden farklı bir anlayışla uygulama alanı bulduğu belirtilebilir. Bu dönemde devletçilik; savaş boyunca ülke savunmasına yönelik ekonomik tedbirler olarak olası savaş durumunda sıkıntı yaşamamak için gerekli hazırlıkları sağlama amacına yönelik olmuştur (Akyıldız ve Eroğlu, 2004: 50-51 ve Kuyucuklu, 1993: 193). Yani yapılan uygulamalar incelendiğinde, bu uygulamaların tamamen hazineyi güçlendirmeye yönelik olduğu görülmektedir. Bu gelişmelerden dolayı sanayi alanında duraklama döneminin yaşandığı bir dönemin geride bırakıldığı belirtilebilir.

1950'de iktidara gelen Demokrat Parti iktidarında ise, ekonomik büyümenin kaynağı olarak tarım sektörü hedef almasına rağmen; 1954 yılı sonunda kötü hava koşulları, dış yardım alınamaması gibi nedenlerle sıkıntı yaşanmış ve sanayi sektörüne öncelik verilmeye başlanmıştır. Hızlı bir şekilde dışarıdan sağlanan kaynaklarla birçok fabrika, bu dönemde ülke sanayisine kazandırılmıştır. Özellikle dış borçların artması ve ithalatın kısılması politikaları nedeniyle, sanayi sektörünün üretimine olan ihtiyaç artmış ve sektör, kârlı bir hale gelmiştir. Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası'nın büyük etkisi sayesinde özel sektör de sanayiye yönelmeye başlamış ve sektöre verilen kredi miktarlarında artış gözlenmiştir. Bu politikalarla beraber, devletin ekonomiye müdahalesinin artması ve ithalatın kısıtlanması ile sanayi sektörü güçlenmiş ve üretim hızla artmıştır (Şener, 2004: 145-146). Fakat Demokrat Parti döneminde sanayide yaşanan gelişme uzun vadeli olmamış ve döviz sıkıntısı nedeniyle, sanayi için gerekli ürünlerin ithalatının yapılamaması ile sanayileşme hamlesi bir kez daha sekteye uğramak durumunda kalmıştır (Takım, 2012: 171).

#### **1.2.2.4. Türkiye'de Ekonomi Politik**

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte ülkenin bir an önce kalkınması için çalışmalara başlayan Atatürk ve yol arkadaşları, ilk olarak İzmir İktisat Kongresi

vasıtasıyla işe başlamışlar ve kongrede alınan kararalar doğrultusunda liberal ekonomi politikaları dâhilinde özel sektörü teşvik edici bir rol üstlenmişlerdir. O günün koşullarında yerli sermayenin yetersiz olması ve sermayenin büyük kısmının yabancıların elinde olması, devleti özel sektöre teşvike yönlendirmiştir. Bu plan dâhilinde önemli adımlar atılmış olmasına rağmen, özel sektör bir türlü gereken sıçramayı yapamamıştır (Akyıldız ve Eroğlu, 2004: 47-48).

1930'lu yıllara gelindiğinde ise devlet bizzat ekonomide yer almaya ve üretici konumuna geçmeye başlamış ve devlet öncülüğünde planlı bir dönem ortaya çıkmıştır. Bu yıllarda yaşanan Büyük Dünya Krizi'nin etkisiyle birçok ülkede devlet öncülüğünde ekonomi politikaları gelişim göstermiştir. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti'nde uygulamaya konulan plan dâhilinde ağır sanayiye yönelik önemli adımlar atılmıştır. Fakat İkinci Dünya Savaşı'nın oluşturduğu tehdit ortamı, yeni toparlanmaya başlayan ülke ekonomisindeki gelişmelerin sektöre uğramasına neden olmuş ve savaş yıllarında, deyim yerindeyse kabuğuna çekilen Türkiye, tam bir savaş ekonomisi uygulamıştır. Savaşa fiili olarak girmemesine rağmen ekonomik olarak önemli zararlar gören Türkiye, savaş sonrası yaraları sarmaya başlanmıştır. Tam da böylesi bir ortamda, siyasi alanda devrim sayılabilecek bir olay yaşanmış ve Türkiye'de çok partili hayata geçilmiştir (Eroğlu, 2003: 5 ve Çalık, 2012: 188-189).

1950 yılına gelindiğinde ise Cumhuriyet Halk Partisi'nin içinden doğan Demokrat Parti'nin daha liberal bir söylemle yaptığı seçim çalışmaları, halktan yoğun ilgi görmüş ve Cumhuriyet Halk Partisi'nden iktidarı devralmıştır (Çufalı, 2004: 65-66). DP hükümeti zamanında her ne kadar liberal politikalar uygulamaya çalışılmışsa da bu dönemde liberalizmin fikrî temeli ve altyapısı, çokta yeterli düzeyde değildi. CHP hükümetine karşı devletçilik karşıtı bir propaganda üreten DP'liler, iktisadi devletçiliği reddetmesine rağmen; devletin ekonomi alanındaki yeri ve rolünün önemine de değinmeden geri kalmamışlardır. DP'nin savunduğu liberalizmde devlet önemli bir yere sahipti. Özel sektörün sıkıntı yaşadığı alanlara devlet bizzat el atmalıydı. Yine özel sektörün üretimi gerçekleştirebileceği devlet işletmelerinin de özel sektöre devri öngörülerek adeta liberalizmin sınırları çizilmiştir (Koraltürk, 2017).

Türkiye Cumhuriyeti'nde izlenen ekonomi politikalarına daha çok ülkenin içinde bulunduğu koşullar yön vermektedir. Bundan dolayı farklı zamanlarda farklı politikalar uygulanmaya konulmuş ve başarı sağlanmaya çalışılmıştır. Liberalizm

dünyada genel kabul görmüş bir sistem olabilir fakat devletçilik tamamen ülkenin içinde bulunduğu şartlardan doğmuştur.





## İKİNCİ BÖLÜM

### LİBERALİZM VE DEVLETÇİLİK

#### 2.1. LİBERALİZM

Liberalizm; dünyadaki birçok probleme çözüm bulma gayreti güden; bireysel hak ve özgürlükler, hukukun üstünlüğü, sınırlı devlet, serbest piyasa ekonomisi ve bireycilik gibi temel felsefeler üzerine kurulu bir ekonomik sistemdir. Fakat liberallerin özgürlük kavramı, diğer görüşlerin özgürlük kavramından farklıdır. Liberalizm felsefesine göre; din ve vicdan özgürlüğü, ifade özgürlüğü ve bu özgürlükler gibi kişiye sıkı sıkıya bağlı haklarda kişiler zorlanamaz. Liberalizmin taviz vermediği en önemli konu, bireyciliktir. Bireyler hiçbir ortak amaç için kullanılamaz, hiçbir çıkar gurubu için feda edilemez. Kısacası; devlet insanlara hizmet için vardır (Çetin, 2001: 220).

Liberalizm; esas olarak bir Anglo-Amerikan fikir geleneğidir. Liberalizm ideolojisinin ilk fikir babası ise 17. yüzyıl sonlarında önemli eserler üreten olan İngiliz düşünür John Locke'dur (1632-1704). Locke'un siyasi düşünceye katkısı, toplumsal ve siyasi varoluşu, başlangıçta doğal halinde yaşayan insanların kendi aralarında anlaşma yoluyla devleti kurdukları varsayımıyla temellendirmesinden ileri gelmektedir. İngiliz düşünüre göre, insanlar doğal halinden "medeni" siyasi topluma geçerken doğal haklarını saklı tutmuşlar ve devleti bu hakları korumakla görevlendirmiş ve yetkilendirmişlerdir. Locke bu hakları "hayat, hürriyet, mülkiyet" şeklinde açıklamaya çalışmıştır. İngiliz düşünürün düşünce tarzında, doğal haklar temel ve vazgeçilmez değerler olarak görülmekte ve sözleşmeyle kurulan yönetimlerin bu hakları sistemli bir şekilde ihlal etmesi bireylere o yönetime karşı durma hakkı vermektedir (Erdoğan, 2013: 2).

Liberalizm; asıl olarak sadece bir siyasal doktrin veya ekonomik bir politika değil, tüm bunları içinde barındıran bir dünya görüşüdür. Lerner, liberalizmi; toplumu örgütleyen bir yönetim metodu, özgürlüğü savunan bir birey için ise

inandığı bir felsefe ve hareket olarak tanımlamaktadır (Berktaş, 2007:50). Özetle, liberalizmin temel felsefesi; birey odaklı, toplumun savunduğu özgürlük anlamı içerisinde hürriyetini, serbestliğini sağlayan ekonomik ve siyasi yapıdır. Tarihsel açıdan bakıldığında, liberalizmin ticari kapitalizme ve onun iktisat politikası olan merkantilizme tepki olarak doğduğu görülür. Bu durum, bir iktisat düşüncesi olarak sanayi burjuvazisinin çıkarlarını yansıtmıştır (Şaylan, 1995: 27).

Aktan'ın ifadesiyle, liberalizm; bireyciliğe dayalı bir yapı olarak, bireylerin iktisadi ve siyasal yapı içerisinde hak ve özgürlüklerini güvence altına alan, piyasa ekonomisinin doğal işleyişine bırakılarak devletin ekonomiye müdahalesinin minimum düzeye indirilmesini savunan bir akımdır (Aktan, 1996: 13).

Liberalizmin ilgi toplaması ve bunun neticesi olarak, özellikle Avrupa'nın İngiltere gibi, modern ve gelişmiş ülkelerinde, kabullenilmesi 18. yüzyılda olmuştur. Fransa'da başta Montesquieu (1699-1755), ve Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), daha sonra da Alexis de Tocqueville (1805-1859) liberalizmin öncüleri olmuşlardır. Ortaya çıkışından beri anlamı ekonomik ve siyasi anlamda özgürlük olarak nitelendirilen liberalizm, ekonomik alanda ise Adam Smith tarafından "Ulusların Zenginliği" adlı eseriyle gelişim göstermiştir. Bu kitabında liberalist iktisadın temel kavramlarını ortaya koyan Smith, ekonominin işleyişinde doğal düzenin var olduğunu ileri sürerek bunu "görünmez el" olarak açıklamaya çalışmıştır (Aktan, 1998: 3-10; Smith, 2003).

### **2.1.1. Liberalizmin Unsurları**

Liberalizmin, devlet iktidarını sınırlandırma amacının en önemli nedeni olarak, bireysel özgürlüklerin ve hakların korunmasının sağlanması gösterilebilir. Özellikle de liberalizmin özgürlük kavramının, mülkiyet hakkını da içererek ekonomiyle kurduğu etkileşim, "laissez-faire" kapitalizminin kendisiyle özdeşleşen bir sosyo-ekonomik düzenin savunulması olarak tanımlanmasına neden olmuştur. Genel olarak her siyasi ideoloji gibi liberalizm de farklı zamanlarda, farklı düşünürler tarafından, farklı bir şekilde açıklanıp yorumlanmıştır. Fakat neredeyse bu ideolojiyi savunan tüm düşünürlerin ortak noktada bulunduğu ilkeler; bireycilik, özgürlük, sınırlı devlet ve piyasa ekonomisidir (Çetin, 2001: 220-221).

Liberalizm, vazgeçilemez nitelikte olan birçok temel özelliklere sahiptir ve bu özellikler birbirlerini tamamlamaktadır. Bu özelliklerden biri noksan olduğunda, liberal sistem, oluşumunu tamamlayamaz. Liberalizmin temel özellikleri, toplumun

sosyal, ekonomik ve siyasi düzenini belirlemektedir. Bu özelliklerin gerçek ayrımı, liberal ekonomik düzen ve liberal düzen biçiminde şekillenmektedir. Bu iki ayrımın ortak özelliği, aslında temel hak ve özgürlükleri barındırmalarıdır (Cizrelioğulları, 2013: 5). Bu bölümde, liberalizmin temel unsurları içerisinde önemli bir yere sahip olan; bireycilik, özgürlük, sınırlı devlet ve serbest piyasa ekonomisi kavramları ele alınarak açıklanmaya çalışılacaktır.

### **2.1.1.1. Bireycilik**

Liberalizmin tek öğeli bir tanımını yapmak gerekseydi eğer, “liberalizm bireyci bir toplum sistemidir” demek yeterli olurdu. Genelde klasik liberal düşünürlerin yapıtlarında bu noktayı tespit etmek kolaydır. Adam Smith, Spencer ve Bastiat’da ve onların mirasçıları olan 19. yüzyıl liberal düşünürlerde, bireycilik farklı anlamları olan bir kavramdır. Bazen ekonomik bir kavram olarak, bazen de kişisel sorumluluğu ifade eden bir şekilde kullanılmaktadır (Yayla, 2012: 149-150).

İnsan kendi başına bir son, bir amaçtır; kesinlikle herhangi bir amaç için bir araç olarak görülemez. Bireye bu özelliği kazandıran akıl sahibi bir canlı olmasıdır. Akıl sahibi olması dolayısıyla diğer canlılardan ayrılmakta ve farklı bir varlık türü teşkil etmektedir. İnsan, diğer varlıklar gibi sıradan herhangi bir varlık değildir ve bundan dolayı, bir araç olarak görülemez, aksine kendi başına bir amaçtır (Kant, 2010: 45-46).

Liberalizmde bireye verilen en önemli değer, onun amaç durumundan araç durumuna düşürülmesinin önlenmesi olmuştur. Bu sebepten dolayı liberalizm; temel hak ve özgürlükler, insan hakları, devlet müdahalesinin en alt seviyelere indirgenmesi gibi birçok kavrama vurgu yapmıştır (Aktan, 1995: 4). Yani liberalizm, en önemli değer olarak gördüğü bireyi; ihlal edilemez, devredilemez, yok sayılamaz ve baskı altına alınamaz bir takım temel hak ve özgürlüklerle donatmıştır.

Bu bilgiler neticesinde bireyselliğin tek başına değer sayılması, bireyin kendini geliştirmesinin önündeki engellerin ve dış müdahalelerin reddini gerektirir. Bireylere müdahale sadece devletten gelmemekte, diğer bireylerden, örf ve adetlerden de kısıtlamalarla karşılaşmaktadır. Bu gibi sebeplerden dolayı, devlet de dâhil, hiçbir otoritenin kısıtlama oluşturulmayacağı bir hareket alanına sahip olması, siyasal-toplumsal örgütlenmenin temelini oluşturması gerekir. Bireylere bir “ortak iyi” kavramının hiçbir dış otorite tarafından kabul ettirilmeye çalışılmaması gerekir (Tosun, 1999: 421-422). Bireycilik, bireylerin kendi amaçlarını hür bir şekilde

seçmesini ve bu amaçlara ulaşmak için yeterli ortamın sağlanmasını gerektirmektedir. Tüm bunlar için bireyin özgür bir ortamda olması gerekmektedir.

### 2.1.1.2. Özgürlük

Özgürlük, liberalizmin en önemli kavramlarından biridir. Liberalizm; bireylerin birbirinin özgürlüklerine müdahale etmeden ve her birinin ayrı ayrı bağımsız olarak yaşayabilmesini hedeflemektedir. Özgürlük liberallere göre, bireyin toplumun temel ögesi olmasından dolayı dışarıdan hiçbir zorlamaya maruz kalmadan hayatını idame ettirmesinin sağlanmasıdır (Aktan, 1995: 4).

Liberalizm, birey ve özgürlük odaklı bir ideolojidir. Liberalizmin özgürlük anlayışında temel iki özellik vardır. Bunların birincisi, özgürlük kavramının bireysel bir durum olarak nitelendirilmesidir. Yani özgürlüğün öznesi, herhangi bir toplu varlık biçimi (toplum, ulus, sınıf, grup, cemaat vs.) değil, sadece birey olarak insandır. Liberaller zaman zaman “özgür toplum” dan da söz etmelerine rağmen, bununla kastettikleri “toplumsal özgürlük” olmayıp, özgür bireylerden oluşan toplumdur. Liberallere göre, toplumun onu oluşturan bireylerinkinden ayrı bir varlığı, iradesi ve amaçları yoktur. Liberal özgürlüğün bir diğer özelliği de onun negatif bir değer olarak görülmesidir. Bunda ki amaç, bireyin ancak herhangi bir keyfi kısıtlama veya baskı altında olmaması halinde özgür olduğunun kabul edilmesidir. Liberal düşüncede insan hakları genelde özgürlük ilkesinin mantıki sonuçları olarak görülür. Ayrıca, insan hakları kolektif iddia ve talepler olarak değil de bireysel haklar olarak açıklanır (Erdoğan, 2017).

Milton Friedman’a göre (Friedman, 1988: 48), “Liberal için uygun araçlar, herhangi bir başka biçimin uygun olmadığını belirten gönüllü işbirliği ve tartışmadır. İdeal olan sorumlu bireyler arasında özgürce ve tartışma temeli üzerinde varılan tam fikir birliğidir” diye belirterek, özgürlüğün; liberalizmin vazgeçilemez koşulu olduğunu vurgulamıştır.

Özgürlük sadece liberalizmi savunan düşünürlerin sahip çıktığı bir değer değildir. Neredeyse bütün sosyal teorilerin özgürlük kavramını benimsediği söylenebilir. Fakat her teörinin özgürlük anlayışı farklıdır ve özgürlük kavramıyla her zaman aynı şeylerden bahsedilmez. Liberalizmin özgürlük anlayışı, genellikle negatif özgürlük olarak adlandırılmaktadır. Negatif özgürlük; bireyin davranışlarına, hareketlerine başkaları tarafından müdahale edilmediği bir ortamın var olmasıdır.

Bireyin dış müdahaleyle karşılaşmadan davranabildiği alan ne kadar geniş ise özgürlük de o kadar geniştir (Yayla, 2002: 52-53).

### 2.1.1.3. Sınırlı Devlet

Liberal düşünürler, insanlar arası etkileşimde zor kullanmanın, bir araç unsuru olmasına karşı çıkmış ve bu etkileşimlerin gönüllü olmasına büyük değer vermişlerdir. Bunun neticesinde ise devlete karşı her zaman ve önlenemez şüpheler ve kaygılar taşımışlardır. Zor kullanmak suretiyle insan haklarını ihlal edebileceklerden birisi birey, diğeri ise devlettir. Bireylerin birbirine zor kullanması, cezai müeyyideleri olan bir durum olduğundan çok büyük tehlike arz etmemektedir. Fakat sınırlandırılmamış, kurallarla bağlı olmayan bir devlet insan özgürlüğü için en büyük tehdit olabilmektedir. Devlet zoru, uygun durumlar oluşturarak meşrulaştırabilir ve insanları özgürlüklerinden alıkoyabilir (Yayla, 2002: 201-202).

Liberalizm, devlet baskısının ve aşırı müdahalesinin olmadığı birlik ve özgürlükçü ortamda hayat bulur. Toplum düzeninin devamlılığı, dış müdahale ve baskılar olmadan fikir birliği içinde sağlanabilir. Bunu sağlayabilecek güç ise devlettir. Devlet, getirdiği kurallarla; araçları sağlar, kurallar arasındaki mesafeleri dengeler, kurallara uymayanları ise cezaya mahkûm eder (Friedman, 1988: 52).

Liberalist ideolojiye göre tam olarak özgürlükten bahsedebilmek için anayasal düzenlemelerle devlet otoritesi sınırlandırılmalıdır. Bu durumda devletin temel hak ve özgürlükleri garanti altına alması gerekir. Liberalizmin kuvvetler ayrılığı ve anayasacılık ilkelerini getirmesindeki amaç; kanunların egemenliğini korumak ve kanun koyucunun keyfi müdahalelerini önlemektir (Yumer, 1993: 24).

Hayek, devlet müdahalesinin yanlışlığını anlatırken şunları belirtmiştir: *“Pozitif (sosyal veya dağıtım) adaleti sağlamak için hükümetin zorlayıcı güçlerini kullanma ideali yalnızca kaçınılmaz biçimde bazılarının çok yüksek bir fiyat olmadığına inanmış olabileceği bireysel özgürlüğün zorunlu olarak tahribine yol açmaz, fakat aynı zamanda bir serap veya hayalin hiçbir şekilde elde edilemeyeceğini deneyle kanıtlar. Çünkü o farklı somut amaçların izafi önemi üzerinde, üyelerinin bir diğerini tanımadığı veya özel gerekçeleri bilmediği bir büyük toplumda mevcut olmayacak bir anlaşmayı varsayar. Zaman zaman insanların çoğunun sosyal adaleti arzu ediyor olması gerçeğinin, bu idealin tayin edilebilir bir içeriğe sahip olduğunu gösterdiğine inanılır. Fakat maalesef bir serabın peşinden koşmak fazlasıyla mümkündür. Bunun sonucu, sürekli, bu uğurda gayret*

*harcanmayan kimsenin çabalarının sonucunun, onu elde etmeye niyet etmiş olduğundan tamamen farklı olmasıdır” (Hayek, 1993: 35).*

Hayek gibi liberalist düşüncüyü savunan birçok yazar, çoğu alanda insanların özgürce hayatlarını sürdürebilecekleri bir ortam için devletin müdahalesinin sınırlı seviyelerde olmasını arzulamışlardır. Fakat bazı alanlar vardır ki bu alanlarda devletin faaliyette bulunması gerektiğini belirtmişlerdir. Bunlar; adalet, savunma, eğitim, sağlık ve altyapı hizmetleridir. Çünkü bu önemli hizmetler, özel sektöre bırakıldığı zaman, adaletsizlik ve eşitsizliklere yol açabilecektir. Liberal düşünürlere göre; devletin diğer sektörlerde sosyal adaleti sağlama gibi bir fonksiyon üstlenmeye çalışması, yani yeniden dağıtıcı bir rol üstlenmesi, yanlış olarak nitelendirilir. Özellikle devletin piyasa ekonomisine müdahalesinin artması, özgürlük ortamının zedelenmesine ve büyük sermaye sahiplerinin önderliğinde bir piyasanın oluşmasına neden olabilir (Ataay, 2016: 131).

#### **2.1.1.4. Piyasa Ekonomisi**

Liberalizm, ekonomik düzende “piyasa ekonomisini” savunur. Liberalizmin “sınırlı devlet” ilkesinin bir gereği olan piyasa ekonomisi, sivil toplumun da temel altyapısında yer alır. Özel sektörün devletten bağımsız olarak ortaya çıkabilmesi için, toplumunda ekonomide devletten bağımsız olması gerekmektedir (İnce, 2015: 77-79).

Piyasa ekonomisinde birey, kendi adına faaliyetlerde bulunur; ama kendi ihtiyaçlarını karşılamak için faaliyetlerde bulunan bireyin eylemleri aynı zamanda diğer bireylerin de ihtiyaçlarını karşılamasına yardım etmiş olur. Bireyler, diğer bireylere dolaylı olarak yardımda bulunurken; kendisi de başka bireylerin yaptığı faaliyetler dolayısıyla kazanç sağlar. Bu nedenle; her birey, hem kendi başına bir son, bir amaçtır hem de diğer bireylerin amaçlarına ulaşmak için faydalanacakları bir araç konumundadır. Bu karşılıklı fayda sağlamak için işleyen sistem, piyasa tarafından yönlendirilir. Piyasa, bireylerin faaliyetlerini, insan ihtiyaçlarını tatmin etmede en verimli oldukları alanlara doğru yönelmesini sağlar (Yayla, 2002: 194).

Piyasa ekonomisinin güçlü bir savunucusu olan Adam Smith, milletlerin zenginliği ve doğal düzeni sağlayacak şekilde bir piyasa sistemi açıklar. Smith’e göre; serbest piyasa, ekonomideki sürecin devamlılığında önemli bir güçtür. Görünmez el; bireysel mücadeleleri, aşırı rekabeti ve rekabet altında devlet mallarının edinimini kontrol eden yani sistemin işleyişini sağlayan mekanizmadır (Sarıöz ve

Yeliz, 2013: 127-137). Adam Smith, piyasalarda dengenin her zaman sağlanacağını savunarak “görünmez el” kavramını iktisat literatürüne empoze etmeye çalışmış ve bununla paralel olarak “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” sisteminin savunucusu olmuştur (Smith, 2003).

Liberal düşünürlerin savunduğu “Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” savı; devletin piyasalara müdahalede bulunmasına gerek kalmadan insanların davranışları ile piyasaların kendiliğinden dengeye geleceğini savunmaktadır. Savundukları fikri şu şekilde açıklamak gerekirse; piyasada aşırı talep olduğunda fiyatlar artar, fiyatların arttığını gören üreticiler daha fazla kâr elde etmek amacıyla daha fazla üretirler ve arzın artmasıyla piyasadaki mal ve hizmet miktarının artar ve buna istinaden de fiyatlar tekrar eski seviyesine gelir ve denge sağlanmış olur. Piyasalara devlet müdahalesi olmadığı sürece, bu denge sürekli böyle oluşur (İnce, 2015: 77-78).

Piyasa ekonomisi iş bölümü çerçevesinde sosyal iş birliği veya üretim araçlarının devlet ya da toplum tarafından sahiplenildiği sistemden farklıdır. Bunlar, piyasa ekonomisi ile zıt bir durumdur. Piyasa ekonomisinin alternatifine komünizm, sosyalizm, planlı ekonomi veya devlet kapitalizmi denir. Mises’e göre; ikisi arasında bir uzlaşma, bir karıştırma yapma yani daha basit ifade ile karma ekonomi oluşturma söz konusu olamaz. Kısmen kapitalist kısmen sosyalist bir ekonomik sistem oluşturulamaz (Yayla, 2002: 197).

### **2.1.2. Liberal Ekonomi**

İnsanların ihtiyaçları sınır tanımamaktadır. Fakat bu sınırsız ihtiyaçlar karşısındaki en önemli sorun, kaynakların sınırlı olmasıdır. Yani ihtiyaçlarla kaynaklar arasında mal ve hizmet miktarı açısından bir orantısızlık vardır. İşte ekonomi bilimi bu nokta da önem kazanmaktadır. Her devlet kıt kaynaklarını en verimli bir şekilde kullanabilmek için farklı ekonomik sistemler benimser. Fakat benimsediği ekonomik sistem ne olursa olsun, her toplumun karşılaştığı en temel üç sorun vardır. Bilgili’ye (2015: 35-37) göre bunlar;

1. Tam kullanım sorunu,
2. Etkin kullanım sorunu,
3. Ekonomik büyüme ve gelişme sorunudur.

Bu belirtilen üç temel sorun, bir toplumda sağlıklı bir şekilde çözülebiliyorsa; o toplumda işsizlik olmaz, refah seviyesi yükselir, insanlar mutlu olur ve siyasi

istikrar artar. Eğer bu sorunlar giderilemez ise işsizlik ve beraberinde fakirlik ile mutsuzluk, o toplumu etkisi altına alır. Bu nedenle ekonomideki sorunlar ya da olumlu gelişmeler, bir toplumun en temel dinamik taşlarını oluşturmaktadır denilebilir.

### 2.1.2.1. Piyasa Ekonomisinin Temel Kuralları

Piyasa ekonomisinin temel kurallarını; özel mülkiyet, serbest piyasalar, serbest ticaret, piyasaya giriş özgürlüğü ve piyasada mübadele özgürlüğü, rekabet, iş bölümü, sermaye piyasası ve düşük vergi oranları şeklinde sıralamak mümkündür. Bu başlıca kurallara, aşağıda değinilmiştir.

**Tablo 2:** Liberalizm ve Liberal Ekonomi

LİBERALİZMİN TEMEL İLKELERİ	LİBERAL EKONOMİK DÜZENİN (PIYASA EKONOMİSİNİN) TEMEL İLKELERİ
<ul style="list-style-type: none"> <li>▪ Bireycilik</li> <li>▪ Özgürlük</li> <li>▪ Sınırlı Devlet</li> <li>▪ Piyasa Ekonomisi</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>▪ Özel Mülkiyet</li> <li>▪ Serbest Piyasalar</li> <li>▪ Serbest Ticaret</li> <li>▪ Piyasaya Giriş Özgürlüğü ve Piyasada Mübadele Özgürlüğü</li> <li>▪ Rekabet</li> <li>▪ İş Bölümü</li> <li>▪ Sermaye Piyasası</li> <li>▪ Düşük Vergi Oranları</li> </ul>

**Kaynak:** Aktan, 1995: 6-7

**Özel Mülkiyet:** Mülkiyet hakkı; mülkiyet sahibinin bu hak üzerinde istediği gibi tasarrufta bulunma hakkıdır. İnsanlar her zaman çalışmak ve kâr etmek gayesi ile mücadele ettiğinden, mülkiyet hakkının tarihi, insan tarihi kadar eskidir denilebilir. Aynı zamanda insanı; bıkmadan, usanmadan yeniden çalışmaya teşvik eden en önemli unsurun, yine mülkiyet hakkı olduğu ifade edilebilir. Mülkiyet hakları, insanları teşvikte önemlidir ve ekonomik hayatın temel taşıdır (Örs, 2015: 61-62)

Piyasa ekonomilerinde mülkiyet hakkı, özel şahısların ya da kurumların kontrolündedir. Bunun en önemli nedeni, bireylerin yalnızca kendisine ait olan mülke sahip çıkması ve bu mülkü koruyup kollaması olarak gösterilebilir. Kişiler,



kendi mülküne sahip çıkar ve korur. Çünkü kendi mülküne gerekli özeni gösterir ise mülkü değerlenir ve daha fazla kazanç olarak bireye geri dönüşü olur. Ancak; birey, kendisine ait olmayan ya da kamuya ait olan bir mülkü koruma düşüncesine sahip olmayabilir. Ya da kendi mülkünde olan bir şeyi koruyup kolladığı gibi, kendi mülkünde olmayan bir şeye gerekli özeni göstermiyor olabilir. Yani bir şeyin önemli olması için, bizim olması gerekir. İşte, özel mülkiyet kavramı; serbest piyasa ekonomisinde bundan dolayı önemlidir (İnce, 2015: 81-82).

**Serbest Piyasalar:** Kişinin tasarruf yetkisine sahip olduğu mülkiyetini, uygun şartların oluşması halinde başkasına kiralayabilmesi, devredebilmesi ya da takas yöntemi ile elden çıkarması özgürlüğünü ifade eden bir kavramdır. Bu özgürlük, özel mülkiyetin bir sonucudur (Acar, 2010: 1-2).

**Serbest Ticaret:** Uluslararası durum genel olarak incelendiğinde, kaynakların ülkeler arasında eşit olarak dağılmadığı görülmektedir. Kaynakların dağılımının farklı olması, ülkelerin aynı ürünü farklı maliyetlerle üretmesine neden olabilmektedir. Bunu sonucu olarak bir ülkede fazla olan malın maliyeti, diğer ülkelerde daha ucuz olabilmektedir. İşte bu gibi nedenlerden dolayı, serbest piyasa ekonomisinde serbest ticaret ilkesi önemlidir (Acar, 2010: 3).

**Piyasaya Giriş Özgürlüğü ve Piyasada Mübadele Özgürlüğü:** Piyasa ekonomilerinde piyasaya giriş özgürlüğü vardır. Firmalar, istedikleri sektöre, istedikleri zaman girip çıkma hakkını sahiptir. Yani, girişim özgürlüğü vardır. Özel kişi veya firmalar, kaynak sağlama ve bu kaynakları herhangi bir üretim dalına ayırabilme ve isteklerine göre pazarlayabilme özgürlüğüne sahiptirler. Yine kişi ve firmalar, girişim özgürlüğünün bir sonucu olarak, mübadele özgürlüğüne de sahiptirler. Fakat kimse mübadeleye zorlanamaz bu özgürlük, kaynaklar arasında en uygun üretim ve tüketimin gerçekleştirilmesini sağlar (Bilgili, 2015: 35. ve 66.).

**Rekabet:** Serbest piyasa ekonomisinde üretici ve tüketiciler, aldıkları kararlarla, rekabeti engellemeyecek kadar çok sayıda olması gerekir. Yani, karar birimleri, piyasa gücüne sahip olmamalıdır. Fakat Adam Smith, 'Ulusların Zenginliği' kitabında, her malın piyasada geçerli olan fiyatının rekabet koşullarına uygun olamayabileceğine ve bu duruma neden olan bazı faktörlerin olabileceğine dikkat çekmiştir. Nitekim bunun en önemli nedenlerinden biri satıcılar arasında gerçekleşebilecek işbirliğidir. Smith, aynı iş kolunda faaliyette bulunan iş erbablarının zaman zaman bir araya gelebileceğini ve böylesine bir toplantıda, kamu aleyhine bir iş birliği içinde hareket ederek fiyatları yükseltme çabası içine

girebileceklerini vurgulayarak, bu konuda devletin sorumluluğundan bahsetmiştir (Alada, 2000: 162)

**İş Bölümü:** Bir toplumda insanlar, hayatlarını sürdürebilmek ya da sosyal bir hayat sürebilmek için, birçok mal ya da hizmete gereksinim duymaktadır. Fakat bu gereksinimleri tamamen kendimizin karşılaması imkânsızdır. Tüm insanlar aslında kendi ihtiyaçlarını karşılamak için bir şeyler üretirken, aynı zamanda diğer bireylerin de ihtiyaçlarını karşılamış olur. Nitekim serbest piyasa koşullarında iş bölümü, bu şekilde oluşmaktadır (Esin, 1982: 13).

**Sermaye Piyasası:** Tasarruf sahipleri ile yatırımlarını finanse etmek için borç arayan girişimcilerin bir araya gelmesini, sermaye piyasası koordine eder. Böyle bir yatırım yapmak için insanların kâr ve tasarruf etmeleri gerekir. İncelendiğinde, serbest piyasanın, insanlara girişim ve faaliyet özgürlüğü verdiği görülmektedir. Yani, maksimum kârı vaat etmektedir. Bu durumda yatırım, en çok serbest piyasalarda mümkün hale gelmektedir (Bilgili, 2014).

**Düşük Vergi Oranları:** Çalışan insanların emeklerinin karşılığı olarak aldıkları kazanç tutarlarına aşırı derecede vergi uygulamak, insanların çalışma şevkini azaltabilir. Bundan dolayı, serbest piyasa ekonomisinde, düşük vergi oranlarının hâkim olduğu bir sistem uygulanmalıdır (Bilgili, 2014).

### 2.1.3. Türkiye'de Liberalizmin Gelişimi

Türkiye'de liberalizmin bir akım veya düşünce sistemi olarak, liberal anlayışın etkin olduğu ülkelerdeki kadar etkili olmadığı belirtilebilir. Fakat Osmanlı Devleti'nden itibaren gerçekleşen gelişmeler kapsamında, Türkiye'de liberal kurumların, kişilerin ve olayların etkili olduğu söylenebilir.

#### 2.1.3.1. Osmanlı Dönemi

Osmanlı Devleti'nin temel düşünce sisteminde liberal düşüncelere uzun süre yer verilmemiştir. Çünkü devleti idare eden kişilerin hoşgörülü ve adaletli olması; bir temel hak olarak değil, devlet adabının gereği olarak görülmektedir. Osmanlı Devleti'ndeki siyasi düşünce sistemi, devlet merkezlidir. Bundan dolayı, bu düşünce sisteminde liberalizm öğretilmesine gerek duyulmamıştır. Fakat 18. yüzyılın sonlarında, 3. Selim zamanında, devleti eski parlak zamanlarına kavuşturma çabalarının hız kazandığı dönemde, padişaha sunulan ekonomiye yönelik reform önerileri ile ekonomide yeni bir bakış açısına yönelik olarak ilk adımlar atılmıştır. Özellikle,

Tatarecik Abdullah Ağa'nın padişaha sunduğu iktisadi reform önerileri, ekonomide gerekli önlemlerin alınmaması halinde, askeri alanda yapılan reform hareketlerinin başarı sağlamayacağını dolaylı olarak ortaya koymuştur (İnsel, 2005: 41).

II. Mahmut döneminde, Sadrazam Mustafa Reşit Paşa, ekonomide serbest ticareti savunan bir devlet adamı olmuştur. Sadrazam Mustafa Reşit Paşa, Osmanlı Devleti'nin, başta İngiltere olmak üzere, Avrupa devletleriyle serbest ticaret yaparak ekonomi alanında yaşadığı sıkıntıları aşabileceğini belirtmektedir. İngilizlerle iyi ilişkiler içinde olan Mustafa Reşit Paşa, bu görüşünde yalnız değildir. Etrafında "öncü kadro" denilen bir aydın topluluğu vardır. Özellikle Batıdan gelen sözde Türkiye uzmanları da Osmanlı devlet adamlarını teşvik amacıyla, "Osmanlı Devleti bu antlaşmayı imzalarsa Batı uygarlığına girecek" gibi önemli vaatlerde bulunuyordu. İngilizlere hoş görünmek isteyen Mustafa Reşit Paşa ve etrafındakilerin yoğun çabalarıyla, 16 Ağustos 1838'de, İngilizlerle Balta Limanı Antlaşması imzalanmıştır (Seyidanlıoğlu, 1996). Antlaşmanın imzalandığı dönemde Fransa, Almanya, Amerika ve Avusturya gibi ülkeler, sanayi hamlelerine yeni başlamış olduklarından, ulusal pazarlarını İngiliz mallarına karşı korumak için yüksek gümrük vergi sistemini kullanırken, Osmanlı'nın liberal politikalar bağlamında böylesine bir antlaşma imzalaması, adeta devletin çöküşünü hızlandırmıştır. Bu antlaşmanın en önemli maddeleri şunlardı (Pamir, 2002: 102-103):

- Gümrük vergileri ihracatta % 12'ye, ithalatta ise % 5'e düşürülecek,
- İngiliz tüccarlar, herhangi bir kısıtlamaya maruz kalmadan, her çeşit malı, Osmanlı Devleti'nin ekonomi piyasasında rahatça alıp satabilecekler,
- İngiliz tüccarlardan mal alım ve taşıma aşamalarında herhangi bir belge istenilmeyecek,
- İngiliz tüccarlar, iç piyasada yerli tüccarların ödediği vergi kadar, yada daha az vergi ödeyecek,
- Yurt dışından gelen mallar Boğazlardan hiçbir engellemeye maruz kalmadan geçebilecek,
- Yapılan bu antlaşma, "sonsuz dek" geçerli olacaktır.

Anlaşmanın maddeleri irdelendiğinde; Osmanlı Devleti'nin uluslararası ticareti ve iç ticaretine, devlet tarafından konulan engellerin büyük kısmı kaldırılmış ya da önemli derecede azaltılmıştır denilebilir.

Kalkınmanın sanayileşme ile gerçekleşebileceğini belirten dönemin reformcu görüşleriyle aynı fikirde olan Cevdet Paşa, Batılılaşma-Avrupalılaşma konusunda farklı düşünmekte ve Osmanlı Devleti'nin Avrupalılaşmasının söz konusu olamayacağını belirtmekteydi. Cevdet Paşa, ticaretin gelişmesi için serbest ticareti, yani liberal ekonomi politikalarını savunuyordu. Fiyatlar yoluyla ticarete kesinlikle kısıtlamalar yapılmamasını belirten Cevdet Paşa, 1838'den sonraki serbest ticaretin zarar getirdiğini de belirtmekten kaçınmamıştır (İnsel, 2005: 45). Özellikle ticarete serbestleşme bağlamında İngiltere ile yapılan Balta Limanı Antlaşması'nın ülke içi üreticiyi zor duruma sokması, ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir.

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesini izleyen süreç, Türkiye'de liberal düşüncenin gelişmesi açısından önemli bir zaman dilimi oluşturur. Tanzimat Fermanı ile kişileri ilgilendiren konularda hukuki yönden yenilikler getirilmesi ve şeriata dayanan eski yasaların değiştirilmesi amaçlanmıştır. Devlet-birey arasındaki ilişkilerde, devlet düzeninin yenilenmesi amacına dayanan temel ilkeler kabul edilmiştir (Seyitdanlıoğlu, 1996).

Tanzimat Fermanı, Osmanlı merkezi otoritesinin egemenliğini sınırlayan ilk belgedir. Ferman, büyük ölçüde bozulan kamu düzenini yeniden düzenlemeye yönelik ilkeler içermektedir. Tanzimat Fermanında, liberalleşme yönünde uygulamaya konulan adımlardan ilki, padişahın egemenlik hakkını sınırlandırılması iken; diğeri ise kişiye bağlı can, mal ve onur koruma haklarının padişahın egemenliğinden çıkartılıp yasal düzenlemelere bağlanmış olmasıdır. Osmanlı'da özel mülkiyet ve azınlık haklarının anayasal olarak güvence altına alınması, liberal düşünce açısından önemli bir adım sayılmıştır. Tanzimat Fermanı, diğer padişahların fermanlarından farklı olarak, devletin yönetim ve toplum hayatında önemli değişimlere yol açmıştır (Aktel, 1998: 178).

Osmanlı Devleti'nde liberal düşünce sistemindeki asıl başlangıç, Namık Kemal ile olmuştur. Fakat liberal düşünceye yönelik ilk işaretleri, Ali Paşa ve Fuat Paşa'nın vasiyetnamelerinde ve Cevdet Paşa'nın eserlerinde görmek mümkündür. Bu isimler dışında, Sakızlı Ohannes, Ziya Gökalp, Cavit Bey, Prens Sabahattin ve Tekin Alp gibi isimler, Osmanlı'da liberalizmin gelişmesinde rol almış önemli düşünürlerdir (Akşin, 2000: 264).

Namık Kemal, sadece anayasal düzenlemelere bağlı bir yönetim modelini istemesinden ziyade; serbest ticareti savunması bakımından da liberal düşünce tarzının etkisi altında kalmıştır. Namık Kemal, 1868 yılında yayımlanan makalesinde, ülkede uygulama alanı bulan serbest ticareti, ilkesel olarak değil ama zamansal olarak eleştiriyordu. Namık Kemal'e göre, sorunun kaynağı; Balta Limanı Antlaşması'ydı. Çünkü bu antlaşma neticesinde, ülke ekonomisi çok sıkıntılı bir sürece girmişti. Avrupalı tüccarlar, geniş imtiyazlarla donatılmış bir şekilde ülkeye akın ediyorlardı. Açıkçası, Osmanlı Devleti'nde, bir yandan siyasi liberalizm diğer yandan ılımlı müdahalecilik yan yana gidiyordu. Namık Kemal'in ekonomi konusundaki yaklaşımı “milliyetçi iktisat” görüşünün ilk belirtileri olmasına rağmen, daha sonra vücut bulacak milli iktisat anlayışından önemli farkları bulunmaktaydı (Mardin, 1990: 89).

Ali Paşa ve Fuat Paşa, özel mülkiyet anlayışının gelişmesi sağlanırsa, ekonomi alanında da doğru orantılı olarak gelişim sağlanacağını belirterek, liberal politikaların Osmanlı'nın ekonomide yaşadığı sıkıntıları atlatabileceğini düşünmüşlerdir. Ali ve Fuat Paşa'nın vasiyetnamelerinde, liberal ekonomik düzene ağırlık verilmiş; devletin kontrolündeki fabrikaları özel kesime devrederek, devletin, ekonomik yaşamdan elini çekmesi gerektiği vurgulamıştır. Aynı dönemde Cevdet Paşa da liberalizmden, serbestlikten yana olmuştur (Çavdar, 1992: 31-32).

Türk tarihindeki ilk klasik ekonomi eseri olan “Milletlerin Zenginleşmesi Bilimin Kaynakları” kitabının yazarı Sakızlı Ohannes Paşa, devletin kesinlikle ekonomiye müdahalede bulunmaması gerektiğini belirtmiştir. Yine Ohannes Paşa'ya göre, devletin ekonomik olarak kalkınması için mülkiyet hakkına ve girişim özgürlüğüne dayalı açık ve rekabetçi bir ekonomik yapı şarttı. Ohannes Paşa, bu yaklaşımına paralel olarak; ekonomik korumacılık, devletçilik ve tekelin yanlış olduğunu ileri sürmüştür. Serbest ticaret ve rekabet sayesinde bireysel çıkarlarla, toplumun çıkarları arasındaki uyumun hızla sağlanacağını belirtmiştir (İnsel, 2005: 48-49).

Cavit Bey de önemli bir iktisadi liberal düşünürü idi. Cavit Bey, “İktisadi Bilim” adlı eserinde, ekonomi görüşlerine ayrıntılı bir şekilde yer vermiştir. Eserinde, Osmanlı Devleti'nin kalkınması için dünya ekonomik sistemiyle entegre olmasının gerekliliğinden bahsederek; bu amaç doğrultusunda yabancı sermayenin teşvik edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Cavit Bey de ticarete serbestleşmeyi savunmuş, iktisadi korumacılığa karşı çıkmış ve özel girişimci sınıfın önemine

değirmiştir. Maliye Nazırı olan Cavit Bey tarafından şekillendirilen ekonomi politikaları ile 1908-1914 yılları arasında etkin bir şekilde liberal ekonomiye yönelik faaliyetlerde bulunulmuştur (Çavdar, 1992: 114-115).

Meşrutiyet döneminde, iktisadi ve siyasi liberal düşüncenin gelişiminde önemli katkıları olan başka bir fikir adamı da Prens Sabahattin idi. “Türkiye Nasıl Kurtarılır” adlı eserinde, özel teşebbüs taraftarlığını savunmuştur. Fakat Prens Sabahattin’i, liberalizmi savunan diğer yazarlardan ayıran temel etken; ekonomik görüşlerini, bireyci bir toplumsal teoriye oturtmaya gayret göstermesidir. Prens Sabahattin, mensubu olduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti’nden liberal düşünceleri nedeniyle ayrılmış ve Osmanlı Liberalleri Derneği ile Özel Girişim ve Yerinden Yönetim Derneği’ni kurmuştur. Prens Sabahattin ve taraftarları, 2. Meşrutiyet’in ilanından hemen sonra da Osmanlı Ahrar Fırkası’nı (Osmanlı Liberalleri Partisi) kurmuşlardır (Erdoğan, 2005: 32). Osmanlı Ahrar Fırkası, iktisadi ve siyasal liberalizmi savunmuştur. Parti programında; insan haklarına vurgu yapılarak, Ayan Meclisi üyelerinin seçilme yetkisinin Padişahın kontrolünden alınması ve tek dereceli seçim sisteminin düzenlenmesi dile getirilmiştir. Parti programındaki bu özellikleri ile Osmanlı Ahrar Fırkası, İttihat ve Terakki’den daha liberal bir yol haritası belirlemiştir (Akşin 2000: 265).

1908-1918 yıllarında, İttihat ve Terakki Partisi iktidarında milli iktisat politikaları benimsenerek, merkezi otoriter yapı işletilmeye devam edilmiştir. Ziya Gökalp ve Tekin Alp, bu dönemin öne çıkan isimleri olmuştur. Milli iktisat; ulusun üretimini ve zenginliğini artırarak, milletin refahını, tarımsal gelişimini yükseltecek girişimler, tedbirler, yasal kurumlar ve düzenlemelerin tümünü ifade etmektedir. İthal mallara kısıtlama getirilmesi, ihracatı ve sanayiye teşvik için özendirme, tarımsal gelişimin sağlanmasına yönelik alınan tedbirler, serveti adil olarak dağıtmak için vergiler konulması gibi durumlar, milli iktisadın en önemli öğelerini oluşturmaktadır. Milli iktisat politikası ile ülke sanayisinin kurulması hedeflenmiştir. Milli iktisat politika uygulamaları ekonomik gelişme için araç olmakla beraber, o gelişme sağlandıktan sonra, liberal uygulamaların artık sakıncası kalmayacağı düşünülmektedir (Fedayi, 1999: 467).

Osmanlı Devleti’nde liberal düşüncüyü savunan kişilerin seçimlerini etkileyen faktörlerin başında, ülkenin sahip olduğu sosyal ve ekonomik koşulların, Batılı toplumlardaki koşullardan farklılık göstermesi gelmektedir. Bu kişiler, sanayileşme gerçekleştirilmediği için serbest ticareti savunmuşlardır. Girişim

özgürlüğünü, iktisadi boyutundan çok; toplumsal geleneklere karşı bireyin statüsü çerçevesinde ele almışlardır. Osmanlı dönemi liberal düşünürleri, daha çok toplumsal baskıdan şikayetçidirler (Doğan, 2005: 82).

### 2.1.3.2. Cumhuriyet Dönemi

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, Milli Mücadele'yi başarıyla yöneterek Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini atmıştır. Her görüşün temsilcisine yer verilen Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM), zamanla görüş ayrılıkları da yaşanmaya başlamıştır. Fakat asıl tartışma, 7 Eylül 1919'da Mustafa Kemal'in başını çektiği Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun (Birinci Grup) oluşturulmasıyla yoğunluk kazanmıştır. Gruba alınmayan ya da katılmak istemeyenlerden bir bölümü, Temmuz 1922'de İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu (İkinci Grup) adıyla bir grup kurmuşlardır. Bu iki grubun da dışında kalmayı tercih edenler ise Müstakil Grup adıyla varlıklarını sürdürmüşlerdir. Birinci Grup, işlevini yitirdiğini düşündüğü Osmanlı kurumlarını tamamen kaldırıp yerine daha modern, laik ve demokratik kurumlar oluşturmayı hedeflemekteydi. Muhalif olan İkinci Grup ise Osmanlı kurumlarının devamının sağlanmasını amaçlayarak laik ve modern bir devletin kurulmasına karşı çıkmaktaydı (Demirel, 2005: 164-165).

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e geçen toplumsal yapıda; sermaye, genel manada gayrimüslimlerin elinde bulunmaktaydı. Müslüman sermaye sahipleri ise gayrimüslim sermaye sahipleri karşısında zayıftı ve ülke ekonomisine yön verecek durumda değildi. Bu dönem; Türkiye'de, bir yandan gayrimüslim sermayenin hâkimiyetine son verme, diğer yandan da modernleşme ile birlikte yerli sermaye sınıfı oluşturma çabaları ile geçmiştir. Ülkede, ticaret ve sanayi yoluyla gelişim sağlama hedefiyle sosyal ve ekonomik alanlarda yeni politikalar belirlenmeye başlamıştır. Kapitalist gelişime yönelmiş, geri kalmış fakat siyasi bağımsızlığını kazanmış olan Türkiye'nin ekonomik kalkınmayı hızla sağlaması için izleyeceği iki yol bulunmaktadır. Bunlardan birincisi; liberal bir ekonomi modeli, diğeri ise devletin işletmeciliğe yöneldiği ve 1930'lu yıllarda uygulama alanı bulan devletçilik modelidir (Yılmaz, 2005: 189-190).

Ülkenin bağımsızlık mücadelesinden yeni çıkmış olması ve harcamaların güvenlik nedeniyle tamamen savunmaya yönelmesi, liberal politikalar bağlamında özel girişimi teşvik edici bir yol izlenerek ekonomide bir gelişim sağlanması hedeflenmiştir. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte, siyasi ve ekonomik alanda köklü

değişikliğe gidilmiştir. Cumhuriyet dönemi ekonomi politikaları, ülke sanayisini ve ticaretini geliştirmeyi amaçlamıştır. Ayrıca, koruyucu ve teşvik edici uygulamalarla özel girişime öncelik veren politikalar izlenmeye çalışılmıştır. İttihat ve Terakki'nin milli iktisat düşüncesi bu dönemde de sürdürülmüş ve bu düşünceye paralel olarak, İş Bankası kurulmuştur. Bir yandan dışa kapalı ekonomik yapı oluşturulmaya çalışılırken, diğer yandan da özel teşebbüs desteklenmiştir. Bu özendirme tedbirleri arasında, Cumhuriyet döneminin önemli gelişmelerinden olan, 1923 yılında toplanan Türkiye İktisat Kongresi, 1925 yılında Aşar Vergisi'nin kaldırılması, 1925 yılında çıkarılan yerli mal kullanmayı teşvik etme ve yine 1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu gibi uygulamalar sayılabilir (Boratav, 2004: 147).

Cumhuriyet'in ilk yılları; ekonomik politikalara ağırlık verilen, temelini İttihat ve Terakki'nin 1914-1918 yıllarında yürüttüğü devletçi milli iktisat politikalarından alan bir dönemdir. 1925 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Atatürk'ün çabalarıyla 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, liberal sayılabilecek siyasi oluşumlardır. Özellikle liberal söylemlerle kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın parti programında; kişilerin yetersiz kaldığı ekonomik konularda, devletin doğrudan girişimler yapması öngörülmüştür. Kapitalist sınıfın gelişmemiş olmasından dolayı, devletçi bir yapıya da sahip olmuştur (Akşin, 2000: 267). İzlenen politikalara, belirlenen hedeflerden çok ülkenin içinde bulunduğu koşulların yön verdiğini belirtilebilir. Farklı topluluklar tarafından farklı politikalar savunulmuş olmasına rağmen, genel manada ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılı süreç, politikaların uygulama şeklini etkilemiştir.

Önceleri İttihat ve Terakki Fırkası'nın yayın organı olan Tanin'in başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın tarafından 1933 yılında Fikir Hareketleri Dergisi kurumuştur. Fikir Hareketleri dergisi, yayımlandığı yıllar boyunca, dünyada genel kabul görmüş düşünce ve ideolojileri, özgürlük ve liberal temelli bir şekilde açıklıyor ve liberalizmi okuyucularına tanıtıyordu (Akşin, 2000: 266).

İkinci Dünya Savaşı yıllarında, ekonomi alanında dönüşüm yaşanmasında, ticari sermaye birikiminin hızla artış göstermesi ve bu kesimin iç ve dış etkenlerin de katkısıyla ekonomik gelişmelerde ön plana çıkması etkili olmuştur. Bu özellik, tarım sektöründe hızlı makineleşme, yeni arazilerin tarıma açılması, fiyat destekleme politikaları ile kırsal kesimin pazara yönelmesi ile destek kazanmıştır. Kırsal kesimin pazara açılması ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası konjonktürde yaşanan gelişmeler ve bundan Türkiye'nin de etkilenecek yerli tüketim kalıplarını



değiştirmeye başlaması; iç pazarın genişlemesine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Cumhuriyetin kuruluşundan 1929 yılına kadar geçen süreçte uygulama alanı bulan ekonomide serbest dışa açık politikalarının, 1946 yılından itibaren, farklı bir ortamda yeniden gündeme geldiği söylenebilir (Çelikol ve Aydemir, 2013: 7-8).

İkinci Dünya Savaşı yıllarında uygulama alanı bulan Milli Koruma Yasası, Varlık Vergisi ve Çiftçiyi Topraklandırma Yasası gibi düzenlemelerle; devlet, ekonomi üzerinde etkisini önceki dönemlere göre daha da artırmıştır. 1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidarı devralmasıyla, Türkiye'de tek parti iktidarı sona ermiş ve liberal ekonomi politikalarının uygulanmaya çalışıldığı kalkınma modelinin ilk adımları atılmıştır (Çavdar 1992: 221). Demokrat Partili yöneticilere göre; devlet, önce asli görevlerini yapmalı, bizzat işletmecilik yapmamalı ve ekonomi politikaları teşvikten öteye gitmemelidir. Bu nedenle, devlet mevcut işletmelerini özel teşebbüslere, kooperatiflere devretmelidir. Devlet, özellikle serbest piyasadaki girişimci sınıfa rakip olmamalıdır (Tosun 1949: 185-189).

DP döneminde, Türkiye'de ilk defa devlet parasının ve yabancı sermayenin katılmasıyla özel girişimciyi teşvik etmek üzere, "Türkiye Sınai Kalkınma Bankası" kurulmuştur. Bu bankanın en önemli amacı; özel sanayi kurmak, yabancı ve yerli sermayenin sanayiye iştirakini teşvik etmektir (Eroğul, 2003: 103). DP, özellikle ilk yıllarında uluslararası konjunktürde yaşanan gelişmeler ve iç piyasadaki zorunluluklar nedeniyle, liberal bir anlayış sergilemeye çalışmıştır. Demokrat Parti'nin Türkiye'de liberal anlayışı yerleştirmeye çalışmasının yanında, tarım kesimine yönelik olarak verdiği desteklerle de kırsal kesimin rahat bir nefes almasını sağlamıştır. DP iktidarının ekonomi politikalarına getirdiği diğer bir etki de dışarıdan alınan kredi ve yatırımların artışında olmuştur (Şener, 2005: 148).

Demokrat Parti hükümeti, ülkenin ekonomik açıdan hızla kalkınması için, yabancı sermayeye ihtiyacı olduğunu belirtmekteydi. Bu nedenle, yabancı sermayeyi teşvik etmek amacıyla, 1 Ağustos 1951'de Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu yürürlüğe konulmuştur. Kanun ile sanayi, enerji, bayındırlık, maden, ulaştırma ve turizm alanlarına yabancı sermaye çekilmek istenmiştir. Fakat beklenen yatırım sağlanamamıştır. Bu nedenle, 1954 yılında bu kanun kaldırılarak daha liberal hükümler içeren "Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu" kabul edilmiştir (Eroğul, 2003: 134-135).

Teşvik düzenlemeleriyle, dışa açık liberal ekonominin temelleri atılmış ve ekonomi, 1950'den sonra giderek dışa bağımlı bir yapıya doğru yönelmiştir. Siyasi

ve ekonomi alanında liberalizmi savunan Demokrat Partililer, yerli girişimin gelişim sağlamasının, yabancı sermayenin katkılarıyla olacağını düşünmüş fakat, ekonomide amaçlanan liberal politikalar, iç ve dış faktörlerin büyük etkisiyle istenilen sonuçları vermekten uzak kalmıştır. Bu nedenle, özel girişimin gelişim sağlaması tam olarak gerçekleşmemiş; aksine, ekonomide devletin etkinliği ve rolü devam etmiştir. Yaşanan gelişmeler bağlamında DP'liler, karma ekonomiye yönelmeye başlamışlardır (Baytal, 2007: 567).

## 2.2. DEVLETÇİLİK POLİTİKASI

Cumhuriyet'in kuruluşu ile ekonomi alanında uygulamaya konulan politikaları belirleyen en önemli unsur, Milli Mücadelenin sonunda birçok alanda oluşan olumsuz koşullar olmuştur. Milli Mücadele, emperyalist saldırıya silahlı karşı koyma olarak tanımlanabilir. Milli Mücadele boyunca, ülkedeki bazı gayrimüslimler, emperyalist güçleri desteklemişlerdir. Atatürk ve yol arkadaşları, Osmanlı Devleti'nin son yıllarında, dış kaynaklı sermaye sahiplerinin ve onların ülke içindeki ortaklarının mali konularda nasıl etkili olduklarının bilincindeydiler. İşte bu bilinç, Milli Mücadele döneminin bitmesiyle, ekonomik bağımsızlık temelinde ekonomi politikalarını büyük oranda şekillendirmiştir (Boratov, 1974: 19).

Cumhuriyet'in kuruluşundan, 1929 Dünya Krizi'nin gerçekleştiği zaman dilimine kadar geçen süreçte, ülke ekonomisinde; devlet, gerekli olmadıkça işletmeci olarak üretim aşamasında yer almamış ve ekonomiye asgari müdahalelerde bulunarak özel girişimci kesimi teşvik eden politikalar izlemiştir. Bundan dolayıdır ki 1923-1929 yıllarını kapsayan dönem, yaygın olarak liberal dönem olarak adlandırılmaktadır. Fakat liberal ekonomiden bahsedilebilmesi için, devletin sadece özel teşebbüs aleyhindeki müdahalelerinden değil, ekonominin tüm alanlarını kapsayacak şekilde müdahalelerin asgari seviyeye indirgenmesi ve sadece adil rekabet koşullarını oluşturmak için ekonomiye müdahalede bulunduğu politikalar bütününe dikkate alınması gerekir (Boratov, 1974: 17).

1929 yılında gerçekleşen Büyük Buhran, dünyadaki birçok ülkeyi etkilediği gibi Türkiye'yi de olumsuz yönde etkilemiştir. Ülke yönetimi, bu olumsuz tablodan biran önce kurtulmanın hızlı bir sanayileşme ile gerçekleşeceğine inanıyordu. Bu nedenle ülke yönetimi, 1930-1931 yıllarında sanayileşme hedefini gerçekleştirmek üzere yerli ve yabancı sermaye çevrelerini harekete geçirmeye çalışmıştır. Fakat yeterli düzeyde verim sağlanamamıştır. Bu yıllarda, devletin bizzat işletmeci olarak

yer almaması halinde sanayileşmenin gerçekleştirilemeyeceği belirginleşmiştir (Aktan, 1998: 33-34).

Cumhuriyet Halk Partisi'nin Üçüncü Büyük Kongresi; Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesinin sebep olduğu olumsuzluklar, Menemen Olayı, Atatürk'ün geniş kapsamlı gezisi sonrası hazırladığı raporlar ve milletvekilliği seçimlerinin ardından, 10 Mayıs 1931'de toplanmıştır. Kongrenin açılış konuşmasını yapan Atatürk, devletçilikten hiç bahsetmemiş ve ekonomi ile ilgili herhangi bir açıklama yapmamıştır. Atatürk'ten sonra kürsüye gelen İsmet İnönü ise dört yıllık iktidarları süresince yaptıkları faaliyetlerden bahsetmiştir. Özellikle ekonomi alanında yaşanan gelişmelere değinen İnönü, Türkiye'nin tarım ve sanayi sektöründe kendine yeten bir ülke olabilmesi için üretici bir ülke konumuna gelmesi gerektiğini ve bu doğrultuda çaba sarf ettiklerini belirtmiştir. Ayrıca milli bir ekonomi oluşturmanın gayreti içinde olduklarını belirten İnönü, yerli malı kullanımı ve tasarrufun gerekliliğine de değinmiştir. Kongre, Atatürk ilkelerinin somutlaştırılıp, tanımlanması nedeniyle de önem arz etmektedir (Uzun, 2017: 281). Kurultayda kabul edilen programda, devletçilik; CHP'nin altı temel ilkesi içerisinde kabul edilmiştir. Böylelikle, devlet müdahalesinin sınırı belirlenmiştir. Devletçilik; bireyin faaliyeti yerine geçmeyecek, sadece bu faaliyetler sırasında yaşanabilecek olumsuzlukları giderecektir (Coşar, 1995: 45-46). Kongre, Büyük Buhran'ın olumsuz etkileri nedeniyle, ekonomik ve siyasal alanda yeni politika arayışlarının sonuçlandığı bir toplantı olmasından dolayı önemlidir.

Kongrede belirlenen devletçilik ilkesi çerçevesinde, milli iktisat politikasının yapısı oluşturulmuştur. Bu yapının birincil amacı, ekonomik gelişme ve sanayileşmenin devletçilik ilkesi bağlamında oluşturulması olmuştur. Böylelikle, ekonominin ağırlık merkezi, devlet temelli gelişme olmuştur (Kuruç, 1987: 97). Devlet müdahalesini kabul etmeyen liberal düşünceye karşı olan devletçilik politikası, kapitalizme bir alternatif olmamış; aksine, onu devlet gücü ile geliştirmeyi amaçlamıştır. Oysaki kapitalistlerin sebep olabileceği olumsuz durumları bertaraf ederek ekonomik kalkınmayı devlet eliyle düzenli bir şekilde gerçekleştirmek, devletçiliğin en temel amaçlarından biridir (Beriş, 2009: 182).

Devletçilik, CHP'nin temel ilkelerinden biri olarak kabul edildikten sonra, 1932-1935 yılları arasında yayın hayatını sürdürmüş olan Kadro Dergisi ve bu derginin etrafındakiler vasıtasıyla, ideolojik alt yapısı oluşturulmaya çalışılmıştır. (Boratav, 1974: 2076). Y. Kadri Karaosmanoğlu, Ş. Süreyya Aydemir ve V. Nedim

Tör gibi yazarların yer aldığı Kadro Dergisi ve çevresi, görüşleriyle 1930'lu yıllarda ülke ekonomisinde yaşanan gelişmeleri etkilemiştir. Kadrocular, devletçi sanayileşme politikalarını kendi düşünce tarzlarına yakın bulmuşlar ve bu sistemi, ideolojik bir kalıba sokmaya çalışmışlardır. Devlet idarecilerinin talimatlarıyla bir çok devlet kuruluşunun abone olduğu Kadro Dergisi'nde, kapitalizm ve sosyalizm arasında üçüncü bir yol olduğu iddiası ve katı söylemleri, bir çok kesimi tedirgin etmiştir. Hatta İsmet İnönü, bu katı söylemlere karşı savunma yapmak zorunda kalmış ve birçok ortamda mutedil devletçilikten yana olduklarını belirtmiştir (Sunay, 2007: 111 )

Liberal politikalarından vazgeçildiği ve devletçilik anlayışının altyapısının oluşturulmaya çalışıldığı süreçte Kadrocular, etkin rol oynamıştır. Dönemin şartlarında, gelişmekte olan ülkelerde uygulama alanı bulan siyasal düşünce akımlarının izlediği yol gibi, iki temel soruya cevap aramıştır: İlk soru; geri kalmışlık düzeyinin önlenerek gelişmenin ne şekilde sağlanacağı, ikinci soru ise, bu gelişimin ulusal boyutta nasıl uyumlu bir şekilde gerçekleştirileceğidir (Yanardağ, 1988: 119–121). Kadroculara göre Türkiye, Büyük Dünya Krizi'nin neden olduğu koşullarda politika değişikliği yapmak için önemli bir fırsat yakalamıştır. Bu politika değişiklikleri ise komünizm ve kapitalizm dışında üçüncü bir yol olarak görülen devletçilik ile mümkün olabilirdi. Kadrocuların savunduğu devletçilik; sadece ekonomik alanda devlet girişimciliğini değil, toplumsal alanda da düzenlemeleri kapsamaktaydı.

Kadrocular, sanayi liderliğinde toplumsal kalkınmanın üretimde modern teknikler ve teçhizatlar kullanılarak sağlanabileceğini ve bunun da devlet öncülüğünde ve bir plan dahilinde yürütülerek gerçekleştirilebileceğini vurgulamışlardır. Kadrocular, planlamayı sosyalist boyutundan çıkarmış; milli ekonominin önemli noktalarının devlet tarafından ele alındığı ve sanayileşme programının uygulandığı bir araç olarak görmüştür (Tekeli ve İlkin, 1982: 85).

### **2.2.1. Devletçilik Politikasının Gelişimi**

BBYSP'nın yürürlüğe girmesinden sonra, CHP'nin Dördüncü Büyük Kongresi, 1935 yılının Mayıs ayında toplanmıştır. Bu nedenle, kongre, planlı yatırımların henüz belirlenemediği; fakat plana dayalı yatırım umutlarının yüksek olduğu bir ortamda toplanmıştır (Pamuk, 2014: 188). Kongrenin açılış konuşmasında Atatürk, CHP'nin, Sivas Kongresi'nden doğduğunu belirten açıklamalarıyla

sözlerine başlamıştır. Sonrasında ise iktidarları süresince Türk Devleti'ne ve milletine kazandırdıklarından bahsederek millileştirme siyasetinin önemine değinmiştir. Özellikle ekonomi alanında, 1931 yılından itibaren olumlu bir gelişim sağlandığını belirten Atatürk, uluslararası konjonktürde yaşanan gelişmeler değerlendirildiğinde, Türkiye'nin önemli bir başarı elde ettiğini vurgulamıştır (Uzun, 2017: 285).

1935 programı ile devlet ve özel kesim alanları daha net bir şekilde tanımlanmıştır. 1935'ten sonra, sermaye birikiminin ancak sanayileşme ile sağlanacağı vurgulanmıştır. Sanayileşmenin de ancak devlet eliyle yürütüleceği ve özel kesimin ise bu uygulamalara yakınlığına göre destek alacağı belirtilmiştir. Özel sektör, devletin kurduğu sanayi yatırımlarına ortak olup sermaye birikiminden pay alacaktır. Bankacılık sektörü ise sermaye akışını temin etmekte kilit rol üstlenecek olup bütün bu sermaye birikimi aşaması merkezden, devlet eliyle kontrol edilecektir (Kuruç, 1987: 86). Devletçilik temelli politika uygulamalarının önem kazandığı bir dönemde toplanan bu kurultay, ekonominin yanında siyasi söylemin de bu doğrultuda gelişim kazandığı bir toplantı olmuştur. Kurultaya sunulan 1935 Parti Programı'nda, devlete geniş çaplı denetim ve müdahale yetkisi verilmiştir. Ayrıca devletin ulusal menfaatler açısından uygun görülen her alanda girişimci olarak yer alabileceği belirtilmiştir (Boratav,1974: 188-189).

Hükümet, devletçilik temelli ekonomi politikaları uygulamaları ile sanayileşmenin sağlanması halinde, ülkenin birçok üründe ithalata gerek duymayacağını belirtmekteydi. Sanayide gelişim sağlandığı takdirde, hızla gelişmiş ülkeler seviyesine ulaşılacağı vurgulanmaktaydı. Liberal politikalarla gerçekleşmeyen sanayileşmenin, devlet eliyle gerçekleştirilebileceği ve bu şekilde, sanayileşmiş ülkelerin kültür ve medeniyet seviyesine ulaşılacağı belirtilmekteydi. Devletçilik anlayışı temelinde; piyasa ekonomisi şartlarının esas olması, özel girişimin dışlanmaması, özel ve kamu kesiminin birbirine rakip değil, birbirlerinin eksikliklerini giderici olmaları hedeflenmiştir. Devlet önderliğinde kurulacak yeni sanayi kuruluşlarının gerekli düzene kavuşturulduktan sonra özel kesime devredilmesi öngörülmekteydi (Yeldan, 2008: 79). Bu gelişmeler neticesinde, özel girişim, ülke menfaatleri çerçevesinde destek görmüştür.

En temel eleştiri ise, 1923-1929 döneminde tüm teşvik edici politika uygulamalarına rağmen, özel kesim öncülüğünde gelişim sağlanamayan sanayileşme deneyimine olmuştur. Sanayileşmenin ancak devlet eliyle istenilen hız ve nitelikte

gelişim gösterebileceği vurgulanmıştır. Sonrasında ise, dönemin Başbakanı olan İsmet İnönü ve beraberindeki 153 milletvekili, devletçiliğin 1935'ten sonra özel kesimde ve geniş bir çevrede genel kabul görmesi nedeniyle, siyasal senedinin yapılması gereğine işaret etmişlerdir. Devletçilik, 5 Şubat 1937 tarihinde, 3115 sayılı kanunla Anayasa ilkesi olarak kabul edilmiştir (Derin, 1940: 7).

### **2.2.2. Devletçiliğe Geçişi Hazırlayan Temel Etkenler**

1930'lu yıllarda uygulanan devletçi ekonomi politikalarının, Türkiye'nin genel manada ekonomi politikalarına yön verdiğini belirtebiliriz. Devletçi politika, ülkenin içinde bulunduğu toplumsal ve ekonomik koşulların bir sonucu olmakla beraber; ülke ekonomisinin gelişim sürecindeki etkisi nedeniyle, sürekli olarak tartışılmıştır. Günümüz ekonomi politikaları incelendiğinde ise özellikle özelleştirme konusundaki tartışmalar ile bu tartışmanın devam ettiği görülmektedir.

Devletçilik politikasının maddi ve fikrî altyapısı, ekonomik sıkıntıların derinden hissedildiği 1929 yılını izleyen yıllarda ortaya çıkmaya başlamıştır. Dönemde yaşanan önemli bir gelişme ise 1929'da Lozan Anlaşması'nın bazı ülkelere beş yıl süre ile gümrük imtiyazları veren maddesinin geçerlilik süresinin sona ermesi olmuştur. Bu gelişmeye istinaden devlet, daha etkili bir korumacı politika uygulaması imkânına kavuşmuştur. Ayrıca hükümet, gümrük vergilerini artırarak ülke gelirlerini artırma fırsatı yakalamıştır. Gümrük kısıtlamalarının kalkmasından sonra Devlet, milli sanayinin korunmasını ve geliştirilmesini bizzat üstlenmeyi hedeflemiştir (Ülken, 1992: 984). Ülkenin, gümrük tarifelerini belirlerken bağımsız olarak hareket etmesi; ekonomi açısından çok önemli bir durumdur. Çünkü ekonomiye yön veren yurtiçi üretimi korumanın en önemli araçlarından biri de koruyucu gümrük tarifeleridir. Bu yönüyle, gümrük imtiyazlarının kaldırılmasının, ülke ekonomi politikalarına olumlu yönde yansıdığı belirtilebilir.

Ülkede, Cumhuriyet'in ilanı ile ekonomi politikaları, farklı anlayışla ele alınmıştır. Bu politika değişikliğindeki en önemli unsur ise özel girişimi koruma uygulamaları olmuştur. Dönemin koşulları da göz önünde alındığında, ekonomi alanında önemli gelişim sağlandığı söylenebilir. Özellikle, 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanarak birçok işletme kurulmuştur. Fakat bu zaman diliminde patlak veren Dünya Ekonomik Krizi, sanayileşme hareketini duraklatmıştır. Her ne kadar Türkiye Cumhuriyeti, gelirinin önemli kısmını tarım sektöründen elde eden bir ülke olarak birçok ülkeye göre bu krizden en az zarar görenlerden olsa da ihraç ettiği

hammadde fiyatlarının uluslararası konjonktürde hızla düşüş göstermesi, köylünün de devlet himayesine ihtiyaç duymasına neden olmuştur. Bu durum; devleti, sanayide olduğu kadar tarım alanında da himayeciliğe sevk etmiştir (Cilov, 1965: 131-133). Cumhuriyet'in kurulmasıyla belirlenen politikalar, uygulamaya konulmuş olmasına rağmen; özellikle İzmir İktisat Kongresi'nde belirlenen "hızlı kalkınma" hedefinin gerçekleşmediğini söylemek mümkündür. Ekonomi politikaları uygulamalarında kısmi de olsa liberal olarak adlandırılabilir bir ortamda, özel girişimin ekonomiyi kalkındırma yükünü taşıyamayacağı gerçeği belirginleşmeye başlamıştır.

1930 yılında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, CHP'nin karşısına muhalefet partisi olarak geçmiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması, çok partili siyasi döneme geçiş için bir deneme olması yanında, ekonomide yaşanan sıkıntılara çözüm geliştirmek için de önem arz etmektedir. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın liberal politikaları savunması ve ekonomide devlet müdahalesine karşı olması, CHP'lileri zor durumda bırakmıştır. Çünkü özellikle CHP'nin içinde uzun zamandır tartışma konusu olan ekonomi alanında uygulanan politikalarda devletin ve özel kesimin rolünün ne olacağı konusu, artık netlik kazanmalıydı (Uzun, 2017: 275-276). Bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin içinde bulunduğu siyasal sıkıntılar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesi, geniş halk topluluklarının ekonomi alanında yaşanan gelişmelerden memnuniyetsizliğinin bir göstergesi olarak yorumlanmasına sebep olacaktır (Boratav, 1974: 136).

Devletçiliğin yeşermeye başladığı ve tanımlanmaya çalışıldığı zaman diliminde kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, kısa sürede liberal politika savunuculuğu ve devlet müdahalesine karşı duruşuyla, birçok aydın kesimi bünyesinde toplamış ve aynı zamanda, fakir halkın da dikkatini çekmiştir. Özellikle rejim karşıtları, yeni partinin bayrağı altında Hükümet'e, devrimlere ve hatta Atatürk'e karşı gösteriler yapmışlardır. Ülke çapında geniş yankı uyandıran bu gelişmeler, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne kadar yansımıştır. Bu durumdan hoşnut olmayan Atatürk'ün uyarısı üzerine, Serbest Cumhuriyet Fırkası, 13 Aralık 1930'da kapatılmıştır (Tokgöz, 2004: 51).

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından sonra Atatürk, 17 Kasım 1930 - 6 Ocak 1931 tarihleri arasında ve 26 Ocak 1931 - 2 Mart 1931 tarihleri arasında olmak üzere iki önemli yurt gezisi gerçekleştirmiştir. Bu geziler sırasında, özellikle ekonomik sıkıntılar ve daha birçok alanla ilgili olarak birebir halkla sohbet etme fırsatı bulan Atatürk, ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılar ve bu sıkıntılar

giderilmesine yönelik çözüm önerileri içeren raporlar hazırlamıştır (Uzun, 2017: 277). Atatürk, gezi esnasında hükümete karşı duyulan memnuniyetsizliğin asıl nedeninin ekonomide yaşanan olumsuz gelişmeler olduğunu bizzat yerinde tespit etme fırsatı bulmuştur.

1929 yılında ABD'de başlayan ve sanayileşmiş ülkeleri derinden etkileyen Dünya Ekonomik Krizi, Türkiye ekonomisini de olumsuz yönde etkilemiştir. Dünya ekonomik sisteminde yaşanan bu kriz ortamı, dolaylı ya da doğrudan birçok ülkeyi sıkıntılı bir sürece sokmuştur. Türkiye'nin ihracatında önemli yeri olan ülkelerin de bu kriz ortamından olumsuz yönde etkilemeleri ve içine düştükleri ekonomik kriz, ihracat rakamlarını düşürmüştü ve bu durum, tarım sektörüne dayalı geleneksel ihraç mallarının satışının azalmasına neden olmuştur. Bu olumsuz tablo, ülkede fiyatların ve üretim miktarının düşmesine, işsizliğin artmasına ve genel olarak da ekonomik durgunluğa sebep olmuştur. Bununla birlikte, Türk Lirasının değerinde ciddi düşüşler yaşanmış, birçok esnaf ve işletme kepenk kapatmak zorunda kalmıştır. Hükümet, yaşanan bu olumsuz tablo karşısında, Türk parasının değerini korumak için kanun çıkarmış; yaşanan fiyat düşüşlerini önlemek amacıyla ekonomiye doğrudan müdahale etmeye başlamış ve dış açıkları azaltmaya yönelik korumacı düzenlemeler yürürlüğe koymuştur. Bu bunalım, sanayileşmede gerekli verimi sağlayamayan özel sektöre olan güveni azaltmış ve özel girişim öncülüğünde, sanayileşme konusunda tartışmaların oluşmasına yol açmıştır (Vural, 2008: 94-99).

Özel sektör öncülüğünde, ekonomide istenen gelişim sağlanamamış; yabancı sermayenin yurda girişi konusunda engellemeler olmamasına rağmen, uluslararası ekonomik konjonktürde yaşanan ağır bunalım nedeniyle, ülkeye yabancı sermaye girişi de yeterli düzeyde olmamıştır (Kepenek ve Yentürk, 1994: 54). Ayrıca, özel kesim öncülüğündeki sanayileşme politikası uygulamaları ile temel sanayi tüketim mallarının yerli üretiminin dahi sağlanamadığı belirtilebilir.

Ekonomide yaşanan bu gelişmeler karşısında, Türkiye, birkaç kalemden oluşan tarımsal ürünlerini ihraç ederek ihtiyaçlarını karşılayamazdı. Üstelik, Büyük Dünya Krizi nedeniyle, tarım ürünleri fiyatlarının dünya piyasalarındaki düşüşü, diğer mallara oranla daha yüksekti. Bu nedenle Türkiye, sanayi malları alanındaki ihtiyaçlarını kendi karşılamak zorundaydı. Fakat on yıllık süreçte edinilen deneyim, özel girişimin bunu başaramayacağını göstermekteydi (Aktan, 1998: 34). Bu durumda; ekonomik gelişimi hızlandırmak için uluslararası ekonomik konjonktürde yaşanan sıkıntılar nedeniyle ihracatı yapılamayan ürünlerin ülkede işlenmesi ve bunu



gerçekleştirmek için doğrudan devletin sanayi kuruluşlarında işletmeci olarak yer alması gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllar değerlendirildiğinde; sanayi üretiminin artırılması ile ilgili önemli bir başarı elde edilemediği belirtilebilir. Özellikle, ticari faaliyetler, bankacılık sektörü ve benzeri alanlarda oluşan kârların sanayi sektörüne aktarılmasının sağlanamaması; dönemin en önemli sorunlarından biri olmuştur. Özel kesim, bu sektörler gibi riski az ve kârı yüksek olan alanlara yöneldiğinden dolayı, özel girişim önderliğinde sanayileşme çok da mümkün görünmüyordu. Bu koşullarda, devletin sanayileşme hamlesini bizzat kendi önderliğinde başlatması, zorunlu hale gelmiştir denilebilir.

Ülke ekonomisinde yaşanan olumsuz koşullar incelendiğinde; devletin ekonomik hayata müdahil olmadan, bu olumsuz koşulların özel girişim eliyle aşılamayacağı fikri ağırlık kazandığı görülmektedir. Yani, ekonomi alanında istenilen başarının bir türlü sağlanamaması, devletin ekonomiyi harekete geçirmesini zorunlu kılıyordu. Bu zorunluluk dikkate alındığında, devletin ekonomiyi harekete geçirebileceği tek alan, ancak sanayi olabilirdi. Üretim süreci sebebiyle, tarım sektörü öncülüğünde ekonomik gelişimin kısa dönemde verimli olmayacağı bilinmekteydi. Bu bilgiler ışığında, Türkiye’de uygulama alanı bulan devletçi ekonomi politikasının unsurları aşağıdaki tablo 3’de görülmektedir. .

**Tablo 3:** Devletçi Ekonomi Politikasının Temel İlkeleri

<b>Devletçi Ekonomi Politikasının Temel İlkeleri</b>
<b>Müdahalecidir:</b> Genel toplum çıkarını korumak için gereklidir.
<b>Planlıdır:</b> Plan mevcut kaynakların en rasyonel şekilde kullanılmasını sağlayan yöntemdir.
<b>Gerçekçidir:</b> Eldeki olanakların değerlendirilmesini, hayaller peşinde koşulmamasını öngörür.
<b>Ekliktir (Seçmeci):</b> Kalkınmada, kamu ve özel kesimin birlikte yer almasını öngörür.
<b>Eşitlikçidir:</b> Sınıf ayrımcılığının karşısındadır.
<b>Bağımsızlıkçıdır:</b> Ulusal bağımsızlık ekonomik bağımsızlıkla sağlanır görüşü hâkimdir.
<b>Açık Rejimdir:</b> Özgürlükçü ve demokratik ilkelerin yer aldığı siyasal içerik, bunu kanıtlar.
<b>Hümanisttir:</b> Ekonomide insan ögesini ön planda tutar.
<b>Sömürücü değildir:</b> İç ve dış sömürüye karşıdır, emek en önemli ögedir.
<b>Kaynak:</b> Dinç, 2018

## **ÜÇÜNCÜ BÖLÜM**

### **TEK PARTİ DÖNEMİ (CUMHURİYET HALK PARTİSİ DÖNEMİ:1923-1950) EKONOMİK GELİŞMELER**

Türkiye Cumhuriyeti devleti, uzun yıllar süren savaşlar nedeniyle yorgun bir haldeydi, sınır boylarındaki savaşlar nedeni ile genel manada altüst olmuş durumdaydı. Bunun sonucu olarak da erkek nüfusun azalması, gücün önemli derecede yitirilmesine neden olmuştu. Azınlıklar sorunu ve bunların Türk soyundan gelen aileler ile değiş tokuşu gibi çok önemli bir sorunun da ortaya çıkması, ülkeyi sıkıntıya düşürmüştü. Nüfus mübadelesinden gelen önemli sayıdaki göçmenlere rağmen, hâlâ çeşitli meslek kollarında kalifiye eleman konusunda ciddi sıkıntılar vardı. Yerleşim yerlerinin büyük bir kısmı ya tümüyle ya da kısmen yıkılmış durumdaydı. Türk nüfusu genellikle eğitimsiz ya da ticareti ve mesleki bilgi bakımından yetersiz düzeydeydi. Birçok sektörde de halen ilkel araç ve gereçler kullanılıyordu (Yenal, 2013: 5-6).

Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurtuluş Savaşı sonrası siyasi olarak bağımsızlığını kazanması ve bu başarıyı ekonomide de elde etme çabalarının yoğunlaştığı 1920'li yıllarda, liberal politika anlayışı etkili olmuştur. Ancak 1923–1930 yılları arasında, liberal politikalar uygulanmaya çalışılmış olmasına rağmen; beklenen başarı sağlanamamıştır (Gökçen, 1998: 3). 1930'lara gelindiğinde ise diğer dünya devletlerinde olduğu gibi; Türkiye'de de liberal iktisat politikaları önemli ölçüde değişmiş ve o yıllarda birçok ülke tarafından kabul gören devletçilik olarak adlandırılan yeni bir yaklaşım benimsenmeye başlanmıştır. Böylelikle; yeni bir sürece girilmiş, kalkınma planı hazırlanmış, ülke gelişiminde etki gösterecek sanayi politikaları uygulanmaya başlamıştır. Ancak, 1929 yılında dünya ekonomisini derinden etkileyen Büyük Dünya Krizi'nin etkileri ile İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan sürecin, Türkiye'yi siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan derinden etkilemesi, ülke ekonomisinin dışa kapalı yapısının değişmesine yol açmıştır (Aktan, 1998: 33).

Bu yaşanan olumsuzluklara rağmen, Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan çalışmalar, günümüz koşullarında bile değerlendirildiğinde, oldukça doğru ve hareketli bir atılım olarak değerlendirilebilir. İlk aşamada, önceliğin; düzenli bir devlet örgütü kurulmasına ve ekonominin temelini güçlendirilmesine verilmesi, önemli hamleler olmuştur. Cumhuriyetin ilanını takip eden süreçte, birçok alanda düzenlemenin sağlanmasına yönelik çalışmalar sürdürülürken bir yandan da ekonominin temelleri oluşturulmaya çalışılıyordu. Özetle; aynı dönemde hem toplumsal altyapı hem de ekonomik altyapı oluşturulmaya çalışılıyordu (Yenal, 2013: 58). Cumhuriyetin ilk yıllarında, ekonomi alanında parlak bir dönem yaşanmadığı söylenebilir. Fakat özellikle yapılan çalışmalar neticesinde sağlam bir altyapının oluşturulmaya çalışıldığı belirtilmelidir.

Tek parti dönemi incelenirken dikkat edilmesi gereken hususlardan belki de en önemlisi, Atatürk ve İsmet İnönü arasındaki ekonomik düşünce farklılıklarıdır. Çünkü tek parti dönemi, bu iki liderin iktidarında geçmiştir. Atatürk, son nefesine kadar idealist bir liderdi ve en önemli amacı “Türk milli kültürünü” yabancı kültürlerin himayesinden kurtarıp “Türk medeniyetini” muasır medeniyetin ötesine taşımaktı. İdeallerini gerçekleştirmek uğruna yeri geldiğinde savaşmaktan kaçınmadı, yeri geldiğinde ise “Yurtta sulh cihanda sulh” diyerek dünyada barış ortamının sağlanması için çabalamaktan geri kalmadı. Güçlünün değil, haklının yanında yer aldı. İleri görüşlü ve korkusuz bir şekilde hareket eden bir liderdi. İsmet İnönü ise daha pragmatist idi. Daha çok Atatürk’ün gölgesinde kalarak fazla riske girmeden ve onun oluşturduğu düzeni korumayı tercih etti. Bu iki liderin, Cumhuriyetin kuruluşunda beraber hareket etmelerine rağmen, özellikle Atatürk’ün kalkınma hamlelerine İnönü’nün çekingen tavırlar sergilemesi ve riske girmeden politikalar izlemeyi tercih etmesi, ikilinin arasının açılmasına sebep olarak gösterilebilir.

### **3.1. MUSTAFA KEMAL ATATÜRK DÖNEMİ EKONOMİ POLİTİKALARI**

Osmanlı Devleti’nin çöküş devrinde sık sık yaptığı savaşlar, gücünü yitirmesine ve ekonomik anlamda iç kaynaklarının yetersiz kalmasına sebep olmuş ve devlet, bu nedenle borçlanmaya başvurmak zorunda kalmıştır. Savaşların uzunca bir dönem sürmesi nedeniyle; ülkede çoğu iş kolu kapanmış, iş gücü azalmış, göç oranlarında yaşanan aşırı artış nedeniyle de işsizlik aşırı artış göstermiştir. Yine birbirini izleyen savaşlar nedeniyle, kaynakların büyük çoğunluğunun ordunun ihtiyaçları için harcanması, iç kaynakların tükenme noktasına gelmesine neden

olmuştur (Coşkun, 2000: 72). Ayrıca 19. yüzyılın ilk yarısında yapılan ticaret anlaşmaları sonrası, İngiltere ve Almanya'nın elinde tuttuğu Osmanlı ekonomisi, dış pazarlara ve yabancı ekonomilere bağlı bir konumdaydı. Atatürk döneminde uygulama alanı bulan ekonomi politikalarını irdeleyebilmek için, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıllarda ekonomideki olumlu ve olumsuz şartlar göz ardı edilmemelidir ki daha sağlıklı değerlendirmeler yapılabilir.

Atatürk, bütün alanlarda olduğu gibi ekonomik alanda da devletin güçlü olmasını arzulamış ve ekonomideki gelişmelerle desteklenmeyen zaferlerin sağlam temelli olmayacağını ifade etmiştir. Özellikle ülkenin iktisadi kaynaklarının tespit edilmesi, kalkınma ve büyümenin sağlanması için izlenilecek yolun belirlenmesi amacıyla bir kongre kararı alınmış ve 1923 yılında, İzmir İktisat Kongresi'ni toplamıştır. İzmir İktisat Kongresi'nde devletin temel ekonomik politikalarının belirlenmesiyle birlikte, devlet, 1923-1929 yılları arasında liberal bir şekilde özel sektörü teşvik edici bir rol almaya başlamıştır. Atatürk döneminde uygulamaya konulan ekonomik programlar, Cumhuriyetin ilk yıllarında 1923-1929 yılları arası kısmi liberal dönem ve 1929-1938 yılları arası devletçilik politikası olmak üzere iki bölüme ayırabiliriz.

Atatürk'ün uğrunda büyük kahramanlık sergilediği ulus devlet, aynı zamanda iktisadi devlet olmalıydı. Devlet karar ve planları, iktisat programından yararlanmalı ve gereksiz harcamalardan sakınmalıydı. Nitekim aksi bir durum, ulus devlet modeli ile çelişirdi. Osmanlı Devleti'nin yıkıntısı üzerine çağdaş cumhuriyeti kurabilmek, ulusal egemenliğin ulusal ekonomiyle birlikteliğini gerekli kılmaktaydı. Ekonomik faaliyetleri kollayan ve teşvik eden bir mekanizma, 1923-1929 yıllarında işletilmeye çalışılmıştır (Ölçen, 2000: 45) Fakat 1929 Büyük Dünya Krizi ile çöken serbest piyasa ekonomisinin yerine nasıl bir sistemin geleceği beklenirken, Türkiye Cumhuriyeti, karma ekonomi anlayışı içinde, planlı sanayileşmeyle, devlet müdahalelerinin kapılarını açmıştı. Temelde, ulus ekonomisi oluşturmanın iki önemli aracı; planlı ekonomik büyüme ve karma ekonomi uygulamasında devletçiliktir. Atatürk'ün ekonomi sisteminin açıklaması budur denilebilir. Krizin Türkiye'ye etkileri nedeniyle, özel sektörün yetersiz kalmasından dolayı; devlet, 1930-1938 yılları arasında etkin rol oynamış ve "devletçilik" politikasıyla, ekonomik kalkınma ve toplumun refaha kavuşması için çalışılmıştır (Gökçen, 1998: 2-3).

Ekonomide yaşanan devletçi politikalar bağlamında; imalat ve madencilik sanayisinde, Türkiye'de, devlet öncülüğünde kurulabilecek işletmelere ilişkin Sovyet

Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden (SSCB) finansal ve teknik destek alınmıştır. Bu program için ise Sovyet uzmanlardan oluşan heyet, bir rapor hazırlamıştır (Sunay, 2007: 110). Hükümet tarafından benimsenen bu rapor çerçevesinde BBYSP yürürlüğe girmiştir. Tüm ekonomiyi kapsamayan, beş yıl sanayi sektöründe bazı alanlarda faaliyetlerde bulunulması üzerine yürürlüğe giren BBYSP ile devletçi sanayileşme politikası somutlaştırılmış oldu. Türkiye'nin ilk sanayileşme hamlesi olan BBYSP'de belirlenen asıl amaç, temel ihtiyaç maddelerinin ülkede üretimine öncelik verilerek ithal ikameci bir sanayileşme hedeflenmiştir (Karluk, 2005: 215).

Devletçilik; bazen, bütün üretim araçlarının devletin kontrolünde olmasını savunan sosyalizmle karıştırılmaktadır. Fakat Atatürk devletçiliğini en iyi tanımlayan kavram, "karma ekonomi" dir. Yani, kamu kesiminin etkisinin çok olduğu ve özel kesimin de bu düzende yer aldığı ekonomik sistemdir. Atatürk devletçiliği, budur. Özellikle kapitalist düzene gecikmeli olarak katılan, batılı olmayan ülkeler; dünyayı sömüren, yağmalayan, gelişimleri ve menfaatleri için her türlü planı uygulamaya koyan Batılı kapitalistlerle rekabet edemeyecek durumda olmaları sebebiyle, bu ülkelerde devletin ekonomide etkin rol alması kaçınılmaz olmuştur. 21. yüzyıl dünya ekonomisinde büyük söz sahibi olan Çin gibi bir ülkenin de bugün Atatürk'ün uyguladığı Devletçilik sistemine birçok açıdan benzeyen "karma ekonomiyi" uygulaması ve başarı sağlaması, son derece önemlidir (Akşın, 2010: 218).

Türkiye'de devletçilik politikasının uygulama alanı bulduğu 1930–1939 yılları arasında, ekonomileri gelişmemiş dünya ülkeleri krizden derin bir şekilde etkilenmiştir. Bu ülkeler krizin izlerini silmeye çalışırken; Türkiye'nin, ekonomileri gelişmemiş dünya ülkeleri gibi krizden önemli derecede etkilenmeyip krizin dışında kalması, ekonomide sanayi yönünden önemli hamleler yapılmasının yolunu açmış ve önemli gelişim sağlanmıştır. Ülke ekonomisinde sağlanan önemli gelişim, kamunun bizzat sanayi yatırımlarına girişmesi ve dışa kapalı bir ekonomi politikasının uygulama alanı bulmasıyla gerçekteşmiştir (Eroğlu, 2010: 32).

### **3.1.1. Planlı Dönem Öncesi: 1923-1929 Yılları Arası Kısmi Liberal Dönem**

Bu dönemde, ekonomik gelişmenin sadece özel sektör eliyle sağlanabileceği belirtilmiş, devletin ise teşvik edici rol üstlenerek, ekonomiye katkı sağlaması kabul edilmiş ve öyle davranılmıştır. Fakat önemli bir konu da şudur ki; bu dönemde devletin sadece özel sektörü teşvik edici politikalar izlemesi, Türkiye Cumhuriyeti'ni idare eden kadronun mutlak kontrolünde gerçekteşmemiştir. Bu durumun en önemli

nedeni olarak da Lozan Antlaşması'nın ekonomik hükümlerinin, müdahaleci devlet uygulamalarını kısıtladığı gösterilebilir.

Lozan'da üzerinde durulan ekonomiyle ilgili başlıca hükümler ise Osmanlı borçları, kapitülasyonların kaldırılması, gümrük düzenlemeleri, Musul sorunu, nüfus değişimi, yabancılara verilen ayrıcalıklar sorunu, savaş zararları, gibi önemli konulardan oluşmuştur (Kepenek ve Yentürk, 2005: 34). Özellikle kapitülasyonlarla ilgili alınan karar, Türkiye ekonomisinin gelişimi açısından olumlu bir süreci başlatmıştır. Fakat, Osmanlı Devleti'nden kalan borçlar ve gümrük vergisi konularında alınan kararların Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilediği belirtilebilir. Osmanlı'dan kalan borçların büyük kısmını Türkiye'nin devralmış olması, zaten sıkıntılı bir süreç geçiren ülke ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Ama tüm bu gelişmelere rağmen, ekonomik bağımsızlığa büyük önem veren Atatürk ve yol arkadaşları, hızla çalışmalara başlamışlardır (Özçelik ve Tuncer, 2007: 254-257).

Cumhuriyetin kurulmasını izleyen yıldan 1929 yılına kadar olan süreç incelendiğinde, Osmanlı Devleti'nden kalan düşük gümrük vergilerinin Lozan Antlaşması'nın hükümleri nedeni ile arttırılamaması, ülke ekonomisi açısından bazı imkânların kullanılmasını engellemiştir. İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar ile ekonomiye yön verilmiş ve 1923-1929 döneminde, liberal bir politika izlenilmeye çalışılmış; fakat gümrük vergileri, 1929'da arttırılabilmıştır (Alkın, 1983: 5-6). Bu dönemde özel sektörü teşvik amaçlı programların uygulanması hedeflenmişse de gerekli bütçe ayırlanamamıştır. Çünkü bu yıllarda bütçe giderlerinde çok fazla hareket olanağı yoktu. Bütçe giderlerinin neredeyse yüzde 35-40'ı savunma harcamalarından oluşuyordu. Cumhuriyet'in ilk yıllarında borç ödemelerinin ertelenmesi, hükümeti ekonomik açıdan biraz rahatlatmıştı. Fakat ekonomik altyapı oluşturulması için acil olan bayındırlık, demiryolu, eğitim, sağlık harcamalarına pay ayrılması, özel girişimciye teşvik aşamasında yetersiz kalınmasına neden olmuştur (Yenal, 2013: 66-67).

Atatürk'ün uygulamaya koyduğu ekonomik sistemin en önemli amacı; Türkiye'nin gelişmiş ülkeler seviyesine biran önce ulaşması hedefine yönelik olmuştur. Ülke nüfusunun önemli kısmının, ilkel yollarla tarım sektöründe faaliyetlerde bulunan fakir ve eğitim düzeyi düşük toplumdaki oluşması, yerli ekonomiyi baltalayan bir gümrük vergisi politikası olması, yabancı şirketlerin ülkeyi terk etmesi ile demir ve deniz yolları sektörlerinde yaşanan belirsizlikler ve belki de

sıkıntılarının en önemlisi olan Düyun-u Umumiye nedeniyle, ticari faaliyetler yönünden kilitlenmiş bir ülke konumunda olan Türkiye, ekonomik anlamda adeta yeniden inşa edilmeliydi. Yaşanan bu sıkıntılara çözüm bulmak ve ülkenin ekonomi politikasına yön verecek politikaların belirlenmesi amacıyla, İzmir İktisat Kongresi'nin 1923 yılında düzenlenmesi kararlaştırılmıştır (Karataş, 1998: 3318). Cumhuriyetin kurulmasını takip eden yıllardan 1929'a kadar olan süreç boyunca ortaya çıkan faktörler, ekonomi politikalarının, ülke ekonomisine bir an önce önlemler alınmasını gerekli kılmaktaydı.

### **3.1.1.1. İzmir İktisat Kongresi**

Türkiye'nin ilk yıllarını incelediğimiz zaman, ekonomide yaşanan gelişmeler çok önemli görünmeyebilir. Hatta bu dönemde hükümetin bir bocalama döneminde olduğu izlenimini verebilir bizlere. İşte böylesine bir dönemde birçok kesimin temsil edildiği İzmir İktisat Kongresi toplanmıştır. Çünkü Osmanlı reform girişimlerinde, halkı direkt ilgilendiren ekonomik konularda önemli adımlar atılmadığını belirtebiliriz. Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülhamid zamanında, sanayiye yönelik bazı yatırımlar yapılmıştır. Fakat bunların, daha çok savunma harcamaları kapsamında kaldığı belirtilebilir. İttihat ve Terakki hükümetinin ekonomi politikaları ise yabancı ve azınlık egemenliğini azaltmak ve İstanbul'un ihtiyaçlarını karşılamak ile sınırlı kaldığını ifade edebiliriz. Bu yönüyle de İzmir İktisat Kongresi, ülkenin topyekûn ekonomik kalkınma hamlesi olması açısından önemlidir.

Lozan'da yapılan görüşmelere ara verildiği bir süreçte, İzmir İktisat Kongresi toplanmıştır. Lozan'da Türkiye, siyasi ve ekonomik bağımsızlığını sağlamaya yönelik kararların çıkması için çalışmalarda bulunmuştur. Lozan'da tartışılan başlıca sorunlar; yabancılara verilen ayrıcalıklar sorunu, gümrük düzenlemeleri, Osmanlı borçları, savaş zararları, nüfus değişimi, kapitülasyonların kaldırılması ve Musul sorunudur. Görüşme sonrası yapılan antlaşma ile kapitülasyonlar ve yabancılara tanınan kabotaj hakkı kaldırılırken, Osmanlı'dan kalan borçların büyük kısmını Türkiye'nin ödemesi kabul edilmiştir. Nüfus değişiminde ise bir milyon üç yüz bin dolayında Rum, Yunanistan'a; dört yüz bin civarı Türk de Türkiye'ye göç edecektir. Musul sorunu da ileri bir tarihe ertelenmiş, ancak 1926 yılında Türkiye Musul petrolünün yüzde 10'unu 25 yıl süre ile alması şeklinde çözülmüştür (Kepenek, 1990: 33-36). Her ne kadar Lozan Barış Antlaşması, İzmir İktisat Kongresi'nden

sonra imzalanmışsa da içerdiği hükümler ve alınan kararlar nedeniyle kongrede alınan kararların uygulama sürecini etkilediğinden, önem arz etmektedir.

İzmir İktisat Kongresi'nin, ülke için önem arz eden Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir dönemde toplanmasındaki amaç; bağımsızlık savaşından başarıyla fakat yorgun çıkmış devletin, sıkıntılarını ve ihtiyaçlarını tespit ederek, ekonomide izleyeceği yol haritasını belirlemek olmuştur. Kongrenin açılış konuşmasını yapan Atatürk, *“Türkiye’yi layık olduğu yüksek seviyeye getirebilmek için iktisadiyatımıza çok önem vermeliyiz. Zamanımız tamamen iktisat devrinden başka bir şey değildir. Gerçekten Türk tarihi incelenirse, yükseliş ve çöküş sebeplerinin iktisadi sorunlar olduğu görülür”* diye belirterek, ekonominin ülkenin bekası açısından önemini ve kongrenin toplanma gayesini belirtmiştir (Gökçen, 1998: 1-2).

İzmir İktisat Kongresi'nin alınan kararlar ve planlanan programlar kadar, Lozan barış görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir dönemde yapılmasının da ayrı bir önemi vardır. Lozan'da ilk görüşmelerde Osmanlı dış borçları, yabancılara verilen imtiyazlar ve tanınan birçok hakkın devam etmesi ısrarları ve isteklerin Türkiye tarafından kabul edilmemesi sonrası konferansın kilitlendiği ve ara verildiği sırada, böylesine önemli bir kongrenin toplanması; ekonomik ve siyasal amaçlarının bütünleşmesini sağlamıştır. Atatürk'ün, siyasal ve ekonomik bağımsızlığın birbirini tamamlayan parçalar olduğu savını kongrede inançlı bir şekilde belirtmesi, bağımsız ve yeni Türkiye Devleti'nin kuruluşuna inanmayanlara anlamlı bir cevap niteliğinde olmuştur (Ölçen, 2000: 77).

Kongrede, madencilik ve ormancılık alanında gerekli gelişimin sağlanması, ekonomik gelişmeye yönelik olarak yabancı sermayenin ülkeye girişine izin verilmesi ve tekelleşme ile mücadele kapsamında gerekli yasal düzenlemelerin uygulamaya konulması gibi kararlar alınmıştır. Ayrıca tarım sektörünün geliştirilmesine yönelik Aşar Vergisi'nin kaldırılması, Ziraat Bankası'nın tekrar faaliyete geçirilmesi, tophane, baruthane ve diğer savaş sanayinin geliştirilmesi, bazı madenlere korumacı politikalar ile bazı kömür rezervlerinin ıslahı yönünde kararlar alınmıştır. Kongrede alınan kararlar irdelendiğinde ise *“kalkınmayı özel teşebbüse dayanarak başaracak, himayeci ve milliyetçi bir iktisat politikası”* öngörülmüştür (Komisyon, 1980: 79). Kongrede, ekonomiye ilişkin planlar belirlenmeye çalışılırken; özel girişime öncelik veren bir politika arayışı içinde olunması önemlidir. Fakat devletin hiç bir şekilde ekonomiye müdahale etmediği gerçek



anlamda liberal politikalarla ziyade, devlet ekonomiyeye daha kısıtlı ve özel sektöru destekleyici bir şekilde müdahale etmeyi tercih edecekti. Bu müdahaleler, devletin bizzat kendisinin işletmediği tekelleri imtiyazlı Şirketlere dağıtmaya, devlet ihaleleri yoluyla ve geniş teşviklerle özel sermaye birikimini hızlandırmaya yönelik olacaktı (Koç, 2000: 148-149).

Kongrede alınan kararlar “Misak-ı İktisadi” ve “Çiftçi, Tüccar, Sanayici ve İşçi Gruplarına İlişkin Esaslar” şeklinde iki bölüm halinde belirlenmiştir. İlk ve ikinci bölümde yer alan kararlardan bazıları Őunlardır (Yavi, 2001: 282-283):

- Yerli üretim teşvik edilecek,
- Zorunlu ihtiyaç dışında ithalat yapılmayacak,
- Ekonominin gelişimine yönelik, yabancı sermayenin ülkeye girişine izin verilebilecek.

**İkinci bölümde yer alan kararlardan bazıları ise Şu şekildedir:**

- Reji idaresinin faaliyetlerine son verilecek,
- Tütün tarımına kısıtlamalar getirilmeyecek ve tütünün ticareti serbest bırakılacak,
- AŞar Vergisi kaldırılacak, yerine çiftçiyi zorlamayacak daha uygun bir vergi uygulamaya getirilecek,
- Ziraat Bankası faaliyetlerine tekrar başlayacak,
- Zorunlu tüketime yönelik olan mallar hariç, ithalata başvurulmayacak ve İhracat teşvik edici politikalarla artırılacak,
- Demiryolları, limanlar ve diğer ulaşım alt yapısı geliştirilerek yeni bir gümrük tarifesi hazırlanacak,
- Türk limanlarında kabotaj hakkının sağlanmasına yönelik tedbirler alınacak,
- Sanayi sektöründe faaliyetlerde bulunan girişimcilere kredi sağlamak amaçlı bir Sanayi Bankası oluşturulacak,
- Teşvik-i Sanayi Kanunu dönemin koşullarına göre yeniden düzenlenecek ve kısa bir süre sonra 25 yıl daha yürürlükte kalması için gerekli adımlar atılacak,
- İşgücünün mesai saatleri yeniden düzenlenecek ve 18 yaş altı kişilerin çalıştırılmasına izin verilmeyecek “Amele” kavramı yerine “İşçi” kavramı kullanılacak,

- İş gücüne haftada bir gün tatil verilecek,
- Ayrım yapılmaksızın tüm iş gücüne sendika hakkı verilecek.

İzmir İktisat Kongresi'nde sanayici, işçi, çiftçi ve tüccar kesiminin istekleri karar altına alınmıştır. Fakat tüccar ve sanayi gruplarını temsil eden işverenler, işçilerin ücretler ve çalışma şartlarının iyileştirilmesine yönelik önerilerine kendi çıkarları ile ters düştüğü için karşı çıkmışlardır. Kongre sonunda Türkiye'nin ekonomik gelişmesi için; üreticilerin korunması, ihracatın teşvik edilmesi, ithalatın alt seviyelere çekilmesi, milli Türk sanayisini oluşturma ve demiryolu ağının artırılması ve geliştirilmesi temel hedef olarak kabul edilmiştir. Kongrede özel girişimcilerin canlandırılması amacıyla kredi olanaklarının ve eğitim, ulaşım, haberleşme gibi hizmetlerin devlet tarafından yapılması için yasal düzenlemelerin yapılacağı öngörülerek teşvik edici bir politika benimsenmiştir. Kongreden sonra hemen çalışmalara başlanmış, piyasa ekonomisinin çalışması için gerekli yasal düzenlemeler yapılmıştır (Koç, 2000: 145-147).

İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda; ülke sanayisini geliştirmek, sermayeleri yatırıma çevirmek ve ekonomik atılımlara kredi sağlamak amacıyla bankacılık sektöründe önemli hamleler yapılmıştır. Bu kapsamda, 1924 yılında İş Bankası kurulmuş; 1925 yılında ise Sümerbank'a dönüştürülmüştür. Bu gelişmelerin yanı sıra; Türkiye'de sanayileşme sürecini hızlandırmak, desteklemek ve yön vermek amaçlı, Sanayi ve Maadin Bankası faaliyete başlamıştır (Makal, 1999: 209). Kongrede alınan kararlar ve bu kararlara bağlı olarak yapılan uygulamalar değerlendirildiğinde, devletin kısmi olarak ekonomiye müdahalelerde bulunduğu gözlemlenebilir. Yani, devlet, liberalizmin savunduğu gibi sadece özel sektörü teşvik aşamasında kalmayıp bizzat üretici olarak da ekonomik faaliyetlere müdahil olmuştur.

1929 Büyük Buhrana kadar olan süreçte ekonomi politikaları, büyük ölçüde kongre kararları esas alınarak yürütülmüştür. Süreçte belli başlı ekonomi politikaları uygulamaları da kongre kararları doğrultusundadır. Aşar Vergisi'nin kaldırılması, İş Bankasının kurulması, Sanayi ve Maaddin Bankası'nın kurulması ve Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun yürürlüğe koyulması, kongre kararlarının somutlaştırılması ile ilgili önemli gelişmelerdir (Tezel, 1986: 133).

### 3.1.1.2. Lozan Barış Antlaşmasının Ekonomik Hükümleri

Lozan Barış Antlaşması, Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığına ters düşen bazı uygulamaları yeniden düzenliyordu. Türkiye'nin amacı, ekonomik ve siyasi bağımsızlığını sağlamaya yönelikti. Lozan'da ekonomiye ilişkin olarak; kapitülasyonların kaldırılması, Osmanlı borçları, gümrük düzenlemeleri, yabancılara verilen ayrıcalıklar sorunu, nüfus değişimi, savaş zararları, ve Musul sorunu gibi konular üzerinde durulmuştu (Kepenek, 1990: 35).

Lozan'da, Osmanlı Devleti döneminde uygulanan gümrük tarifelerinin 5 yıl süre ile aynı şartlarda kalması kararlaştırılmıştır. Bundan dolayı Türkiye, 1929 yılına kadar gümrük vergileri yoluyla ekonomisini yönlendirme hakkından yoksun kalmıştır. Fakat 1929 yılında, bu anlaşmanın ilgili hükmünün geçersiz kılınmasıyla, 1499 sayılı Gümrük Tarife Kanunu çıkarılmış ve ortalama %15 oranında uygulanan gümrük vergisi, üç katına çıkarılmıştır (Özcan, 1998: 44). Türkiye, kuruluş döneminde, ekonomik açıdan zaten çok sıkıntılı bir süreç geçirirken; gümrük vergileri yoluyla kendi ekonomisini dış sermayeye karşı koruyamaması da ekonomideki gelişmeleri önemli derecede etkilemiş ya da en azından bu durum, ekonomik anlamda olumsuz yönde tesir etmiştir.

Lozan'da yaşanan büyük tartışmalara rağmen; Osmanlı Devleti döneminde yabancılara tanınan kapitülasyonlar, Birinci Dünya Savaşı başında tek taraflı olarak kaldırılmıştı. Yine yabancılara tanınan bir ayrıcalık olan kabotaj hakkı da bu antlaşma ile kaldırılmıştı. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin borçları sorunu da çözüme kavuşturulmuştu. Türkiye, bu borçların önemli kısmını üstlenmek zorunda kalmıştır. Lozan'da nüfus mübadelesi sorunu da çözüme kavuşturulmuş ve sonucunda bir milyon dört yüz bin Rum Yunanistan'a, dört yüz bin Türk ise Türkiye'ye göç etmiştir. Lozan'da, Musul sorununa çözüm bulunamamış; fakat 1926 yılında yapılan antlaşmayla, Musul'un petrol gelirlerinin %10'unun, 25 yıl boyunca Türkiye'ye verilmesi kararlaştırılmıştır (Kepenek, 1990: 35-36). Yabancılara geniş haklar tanıyan ve ülke içi üretimi derinden etkileyen kapitülasyonların kaldırılması; ülke ekonomisi için önemli bir gelişme olmuştur. Osmanlı Devleti'nden kalan borçların önemli kısmını üstlenen Türkiye, daha sonraki anlaşmalarla bu borcu uzun vadeye yayarak etkilerini en aza indirmeye çalışmıştır. Yine ülke ekonomisini etkileyen en önemli sorunlardan birisi de nüfus mübadelesi olmuştur. Çünkü nüfus değişimi ile eğitilmiş, kalifiye ve ticaretle uğraşan önemli kesim, ülkeden göç etmiştir.

### 3.1.1.3. Sanayi ve Maadin Bankasının Kurulması

1923 İzmir İktisat Kongresi'nde, ekonomik gelişmenin hızla sağlanması için ulusal bankacılığın kurulmasına ihtiyaç olduğu, tüm kesimler tarafından belirtilmiştir. Kongrede, özel kesimin imkânlarının güçlü bankalar kurulması konusunda yeterli düzeyde olmadığı ve bu konuda devletin katkısının olması gerektiği görüşü ağırlık kazanmıştır (Koruklu, 1998: 3). Kongrede, özellikle bankacılık alanında devletin öncülüğünün istenilmesinin en önemli nedeni, özel girişimin gerekli sermayeye sahip olmayışı gösterilebilir (Yenal, 2008: 71). Lozan Barış Antlaşması kapsamında yapılan nüfus değişimi sonucunda, ticaretle söz sahibi olan ve önemli bir sermayeye sahip kesimin de ülkeden göç etmesi; özel kesimi olumsuz yönde etkilemiştir (Emgili, 2014: 107).

Sanayi sektöründe özel girişime kredi sağlamak, devlete ait kamu iktisadi teşebbüslerini bizzat ya da ortaklık şeklinde işletmek gibi faaliyetleri yerine getirmek amacıyla, 1925 yılında, Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. Bankanın kuruluşunun 2. Maddesinde; *“bankaya devredilmiş olan müessesat-ı sanaiyeyi, teşekkül edecek şirketlere devredinceye kadar idare etmek; İştirak suretiyle tesisat-ı sanayiyede bulunmak ve işletmek”* hükmüne yer verilmiştir. Burada bankaya devredilecek olan devlet işletmelerinin belli bir süre işletilip gerekli düzene ve yeterli sermaye seviyesine ulaştığında özel girişime devredilmesinden bahsedilerek; liberal bir ekonomi politikasının izleneceğine işaret edilmektedir (Tayanç, 1973: 56). Sanayi ve Maadin Bankası, 1932 yılına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. Fakat hedeflendiği gibi devlete ait işletmeleri özel girişime devredememiştir. Fakat 16 özel sermayeli işletmeye ortak olmuştur. Ancak bu işletmelerin özel girişimci ortakları, gerekli sermaye taahhütlerini yerine getiremedikleri için banka işlevlerini yerine getirememiştir (Kepenek, 1990: 39).

### 3.1.1.4. Aşar Vergisinin Kaldırılması ve Tarım Sektöründe Yaşanan Gelişmeler

Ağır bir milli mücadele neticesinde, Cumhuriyet kurulmuştu. Artık en önemli hedef, sanayileşmek ve kalkınmaktı. Fakat ülkemiz sanayi açısından yeterli sermaye ve altyapıya sahip olmadığından, bu planlar da tarım sektörüne dayanmalıydı. Dolayısıyla; politikaları belirleyecek temel sektör, tarım olabilirdi. Yani tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş, daha kolay olabilirdi.

İzmir İktisat Kongresi'nde Aşar Vergisi'nin kaldırılmasına muhalif kanat olmasına rağmen; netice itibarıyla, bu önemli gelir kaynağının kaldırılmasına karar

verilmiştir. Sanayisi yok denecek kadar az olan bir ülkede tarım politikasına önem verilmesi gerekmektedir. Çünkü Türkler, ticaretle iç içe olan bir millet olmamışlardır. Türkiye'nin temel ilkelerinden biri de milli olma vasfıdır. Bu nedenle ekonomide de “milli iktisat” çabaları vardı. Mustafa Kemal Atatürk, Türk köylüsünün “milletin efendisi” olduğunu belirterek tarım sektörüne sağlanacak teşviklerle, Türk inkılabının gerçekleşmesi için politikalar belirlemiştir (Kırkpınar, 1992). Devletin en önemli gelir kaynağı olan bu verginin kaldırılması, aslında yeni bir ekonomi modelinin tercih edilmeye çalışıldığını ispatlar niteliktedir. Fakat yeni ekonomi politikalarından ziyade; yıllarca köylüyü zor şartlarda bırakan bu vergiyi kaldırıp üreticiyi rahatlatıp üretimi arttırmaya çalışmanın, daha önemli bir hamle olduğu ifade edilebilir.

Aşar Vergisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli gelir kaynağıydı. Genel olarak, tarım ürünlerinden %10 olarak alınan bu vergi; sosyoekonomik yapının temel niteliğini oluşturmaktaydı. Devlet, tarımsal artığa aşar yolu ile el koyardı. Cumhuriyet hükümetinin aşarı kaldırması, pazarlanabilir artığı ve ticarileşme potansiyelini artıran bir politikaydı. 1924'te mültezimlerin aşar karşılığı yaptığı ödemeler, toplam hükümet gelirlerinin %22'sini ve dolaysız vergilerin %63'ünü oluşturmaktaydı. 1925'te aşarın kaldırılmasıyla; 1924 ile 1926 arasında, dolaysız vergilerin toplam gelirler içindeki payı, %30'dan %22'ye düşmüştür. Doğal olarak, aşar vergisi kaldırılınca; devlet en önemli kaynağından yoksun kalmış oldu (Karakayalı, 2009; 52).

Kuruluşunda, sanayisi yok denecek kadar az olan Türkiye'de, büyüme ve kalkınmayı en hızlı geliştirebilecek sektör, tarım sektörü olarak görülüyordu. Türkler; genelde ticaretle uğraşmayan, üreten bir toplum olmuştur. Atatürk, Türk köylüsünün “milletin efendisi” olduğunu söyleyerek; Türk inkılabının, ekonomik sahada da gelişmesi için tarım politikasını üretici lehine çevirmek istemiştir. İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararların, ekonomik olarak en önemlisi; Aşar Vergisi'nin kaldırılmasını istemek olmuştur. Atatürk ve arkadaşları, Osmanlı'dan kalan tarım politikalarının terkedilip, çağdaş bir bakış açısıyla, köye ve tarıma önem verilmesi gereğinin üzerine durmuşlardır. Çiftçi kesiminin de isteğine uyularak; Aşar Vergisi'nin yürürlükten kaldırılması, özellikle tarım kesiminin gelişme sağlaması açısından çok önemli ve devrim niteliğinde bir uygulamadır (İnci, 2009: 115-116).

Dönemde yaşanan önemli gelişmelerden birisi de toprağın özel mülkiyeti konusunda hukuki düzenlemelerin getirilmesi olmuştur. Yapılan düzenlemelerde devlet, köylülere 1923-1934 yılları arasında, 711.000 hektar arazi dağıtmıştır. Devletin bu önemli teşvik edici politikaları, toprakta özel mülkiyetin gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Bu dönemde hükümet, tarımda büyük çaplı işletmelerin faaliyette bulunmasını hedeflemesine rağmen; bu hedefin çok uzağında kalınmıştır. Tüm bu uygulamalara rağmen, yapılan araştırmalarda; 125 hektar veya daha az toprağa sahip çiftçiler, toplam ekili alana sahip alanların neredeyse %99,7'sini oluşturmaktaydı. Bir başka çarpıcı veri ise tarım sektöründe çalışan emeğin, toplam emek miktarının %81,6'sını oluşturması olmuştur (Kepenek, 1990: 35-36).

Osmanlı Devleti döneminde görülen tarımda geçimlik üretim tarzı, Atatürk döneminde, piyasa ilişkileri güçlenmiş bir yapı halini almıştır. Ayrıca fiskal yapı, Osmanlı Devleti dönemine göre daha çok köylüden yana bir şekil almıştır. Aşar Vergisi'nin kaldırılması; köylünün üzerindeki vergi yükünü azaltılarak verginin kazanca kaydırılmasını sağlamıştır. Yaşanan bu gelişmeler tarım alanında üretim artışını da beraberinde getirmiştir. 1923-1938 döneminde, Türkiye'de ortalama mülk arazi; 70 dekar civarındadır. Dönem boyunca ekilen toprak miktarı, yılda %2,5 kadar genişlemiştir. Dönemin sonunda, ekilebilir toprakların yaklaşık %35'i ekilmektedir. Dönem boyunca, tarımsal üretimde, önemli bölgesel farklılıklar görülmektedir. Buğday fiyatı, 1929'dan 1932'ye kadar %68 oranında düşmüştür. Tarım kesiminin, 1930-1938 döneminde yıllık ortalama büyüme hızı ise % 5,8 olmuştur (Topuz, 2007: 388).

Dönem boyunca tarım ürünleri fiyatları, üretim miktarı, bölge ve mevsimlere göre piyasa koşullarında belirlenmekteydi. Dönem boyunca yaşanan önemli sıkıntılardan biride tarım ürünleri fiyatlarının bölgeler arasındaki aşırı fiyat farklılıkları olmuştur. Özellikle bazı bölgeler arasında alt sınır üst sınır fiyatlarının %75 dolayında, bazı bölgeler arasında ise %33'e kadar düştüğü görülmektedir. Tabii bu durum üretimin çok sınırlı bir pazara sunulduğunu göstermektedir (Kepenek, 1990: 37).

Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda ekonomide uygulama alanı bulan liberal politikaların yanı sıra, 1923 İzmir İktisat Kongresi'ne katılan çiftçi kesiminin talepleri neticesinde; hükümet, teşvik edici önlemlerle tarım alanına dolaylı olarak müdahalelerde bulunmuştur. Bu gelişmeler kapsamında; 1924 yılında, Zirai Birlikler ve Zirai Kredi Kooperatifleri ile ilgili gerekli yasal düzenlemeler çıkarılmıştır. Tarım

kredilerini yükseltmek amaçlı Ziraat Bankası'nın sermayesinde artışa gidilmiştir. Devlet, topraklarının çiftçilere devrini öngören kanunu uygulamaya koymuş ve bu kanun kapsamında göçmenlere, yeterli düzeyde ekilebilir alanı olmayan köylülere toprak dağıtmıştır. Ayrıca, tohum ıslah edilerek çiftçilere ulaştırılarak bitki üretiminde gelişim sağlanmaya çalışılmıştır. Tarım alanında, ilkel koşullardan kurtulmak amaçlı makineleşmenin sağlanmasına yönelik önemli kolaylıklar getirilmiştir. Tarımsal teçhizatların ülkeye vergi alınmadan girişine izin verilmiştir. Ayrıca bu kapsamda alınan makineler Ziraat Bankası kredileriyle çiftçilere satılmıştır (Gül, 1996: 316–317). Cumhuriyetin ilk yıllarında, şartlar ve imkânlar çok kısıtlıydı. Böylesine bir süreçte önemli hamleler yapılarak çiftçilerin daha verimli şartlarda üretimlerinin artırılmaya çalışılması ile liberal hamlelere ağırlık verilmesine rağmen; üretimin istenilen seviyelere çıkarılamamasının önündeki en önemli engel olarak, halkımızın gerekli sermayeye sahip olmayışı gösterilebilir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, tarım sektörü öncülüğünde planlanan politikalar uygulanarak gelişim sağlanmaya çalışılmıştır. Dönemin en önemli özelliklerinden biri de toprak faktörünün diğer üretim faktörlerine göre daha bol olmasıdır. Devletin tarımsal üretime geniş çaplı teşviklerle müdahalede bulunması, üretimde itici bir rol oynamıştır. Ülkede tarım sektöründeki üretim tarzı, geçimlik üretim tarzından çıkıp pazara yönelik üretim tarzına yönelmeye başlamıştır (Şahin, 2007: 37).

1929 dünya ekonomik kriziyle birlikte, tarım ürünleri fiyatlarında yaşanan düşüş, çiftçilerin gelirlerinin azalmasına ve buna istinaden de üretimin düşmesine neden olmuştur. Bu süreçte devlet, çiftçiyi korumaya yönelik olarak; iç pazarı genişletmek, yerli üretimi korumak ve ülke içi üretimi artırmaya yönelik gibi bazı önlemler almıştır. Ayrıca, tarım sektöründe modernleşme ile daha verimli üretim sağlanmaya çalışılmıştır. Çiftçinin Ziraat Bankası'na olan borçlarını aynı olarak ödenmesinin önü açılmış, bazı borçlar tümü ile silinirken bazı borçlara da indirim ya da taksit imkânı sağlanmıştır (Dernek, 2006: 3).

Ekonomide devletçi politikaların izlenmeye başlamasıyla, toprak mülkiyeti alanında önemli yasal düzenlemeler görülmemiştir. Daha çok, devletin topraksız köylüye ve göçmenlere toprak dağıtarak teşvikler sağlamaya çalıştığı bir süreç yaşanmaya başlanmıştır. Bunun yanında, ülkedeki işlenen toprak alanının artışı sağlanmıştır. 1927'de ülke topraklarının sadece %4,86 işlenmekteyken, bu alan, 1934'te %10,2'ye, 1940'ta %12,25'e çıkmıştır. Yaşanan gelişmelere rağmen,

tarımsal üretim artış oranı, nüfus artış oranına yakın seviyelerde seyretmiştir (Kepenek, 1990: 66-67).

Atatürk döneminde tarım ürünleri üretimi, yıllar itibariyle sürekli artış göstermiştir. Bu dönemde tarım sektöründe uygulanan politikalarla üretim artışı sağlanmasına istinaden, köylünün refah seviyesi de artmıştır. Tarıma dayalı sanayileşme hamlesi kapsamında endüstri bitkileri üretiminde artış sağlanmıştır. Üzerinde ağaç bulunmayan birçok arazi, kısa sürede dört milyondan fazla ağaçla donatılmıştır. Yine hayvancılık alanında Tarım Bakanlığınca, verimli damızlıklar yetiştirmek amacıyla birçok tesis yapılmıştır. Halktan toplanan yerli koyun, keçi ve sığırlar, ıslah edilmeye çalışılmıştır. Bunlar zamanla erkekli dişili, çiftçilere dağıtılmıştır (Kaştan, 2015).

Bu dönemde yaşanan gelişmeler incelendiğinde; devlet, savaştan yorgun çıkmış, ekonomik açıdan zor şartlarda olan çiftçinin kısa zamanda hedeflenen üretici bir toplum haline gelmesi için yoğun bir mesai harcamıştır. Bu süreçte; çiftçi eğitimi, tarım işletmeleri kurulması, bitki ıslahı ve kredi sağlanması gibi birçok teşvik edici uygulamaya yer verilmiştir. İzlenen politikalar sonucunda, Atatürk döneminde, tarım sektörüne yönelik önemli bir altyapı oluşturulduğu söylenebilir.

### **3.1.1.5. Teşviki Sanayi Kanunu ve Sanayi Sektöründe Yaşanan Gelişmeler**

Sanayi alanında yaşanan gelişmeler, ülkelerin yapısını derinden etkileyen önemli bir etkidir. Özellikle 18. yüzyıl öncesi, ülkelerin bulunduğu ekonomik durum, çok fazla farklılık göstermezken; Sanayi Devrimi ile birlikte çok şey değişmeye başlamıştır. Ülkelerde gelişim gösteren sanayi hamleleri, birçok politikaya da yön vermiştir. Türkiye'nin ekonomik alanda gerekli sıçramayı bir türlü gerçekleştirememesinde, sanayileşmede gerekli gelişimin sağlanamamasının etkisi büyüktür. Sanayi hamleleri, toplumun refah seviyesinin arttırılması çalışmalarında da önemli bir araçtır (Kasalak, 2012: 65).

Cumhuriyetin ilan edilmesini izleyen süreçte, ülke ekonomisini yeniden inşa etmek ve sanayileşmeyi hızla sağlamak için önemli bir kalkınma hareketi başlatılmıştı. İşte bu amaç doğrultusunda İzmir İktisat Kongresi toplandı ve özel müteşebbisi teşvik edici politikalar belirlendi. Kongre'de, Türk sanayisinin genel manada tarım ürünlerine dayandığı, üretimin hâlâ ilkel şartlarda yapıldığı ve tarım ülkesi olmamıza rağmen un, tereyağı, şeker gibi birçok tarıma dayalı sanayi ürünlerinin dahi dışalım ile karşılandığı belirtilmiştir. Bu sıkıntılara çare olarak ise



geçimli üretimin yerine pazara yönelik üretim tarzına geçilmesi, şahıs işletmelerinin kooperatiflere dönüştürülmesi, sanayi alanındaki girişimcilere kredi sağlayabilecek bankaların kurulması, girişimcilerin bir araya gelerek anonim şirketler kurması, özel girişimin gücünün yetmediği sanayi kuruluşlarını devletin ya doğrudan ya da halkı ortak ederek kurması gibi bir çok çözüm yolları belirlenmiştir (Tayanç, 1973: 40-42).

**Tablo 4:** 1927 Sanayi Sayımları İşletme ve Çalışanların Sektörel Dağılımı

Sektörler	Çalışan Kişi	İşletme Sayısı	10 Kişiden az	10 Kişiden fazla
Maden Sanayi	18.932	566	404	152
Tarım Sanayi	110.480	28.439	27.615	824
Dokuma Sanayi	48.025	9353	8918	435
Ağaç Sanayi	24.264	7886	7686	210
Kâğıt Sanayi	2792	348	279	69
Madeni Eşya ve Makine	33.866	14.752	14.606	146
Kimya Sanayi	3107	697	643	54
Ametaller	12.345	2877	2752	125
Diğer Sektörler	3044	337	292	35
<b>Toplam</b>	<b>256.855</b>	<b>65.245</b>	<b>63.195</b>	<b>2050</b>

**Kaynak:** Ezer, 2005: 2

1927’de yapılan sanayi sayımı sonuçlarına göre; Türkiye’de 65.245 civarında işletme olduğu tespit edilmiştir. Bu işletmelerde ise 256.855 kişi çalışmaktaydı. Çalışanların %43,01’i tarım sektöründe, %23,88’i dokuma sektöründe, %22,61’i maden sanayi ile makine yapım onarımında çalışmaktaydı (Kepenek, 1990: 40; Şahin, 2007: 42). 1927 yılında ekonomide ve sanayi alanında bu veriler mevcut iken, Atatürk ve yol arkadaşları, gerekli hazırlıkları yapıp uygulamaya geçmişlerdir. Devlet, tarım alanında olduğu kadar sanayiye de geliştirmek için ciddi ve önemli bir planlama ile 1927 yılında Teşviki Sanayi Kanunu’nu kabul ederek özel sektöre geniş imkânlar sunmak istemiştir. Bu kanunla; özel girişimciyi özendirme, sınırlı bir korumacılık ve kamu ortaklıkları gibi yöntemlerle sanayinin geliştirilmesi amaçlanmıştır.

Kanunun, sanayi sektöründe faaliyette bulunacak işletmelere sağladığı kolaylıklar, şu şekilde belirtilebilir (Kepenek ve Yentürk, 2005: 46):

1. Sınaî kuruluşlara, 10 hektarın altındaki hazine arazileri, ücretsiz verilecekti.
2. Sınaî kuruluşların üretime başlaması için gerekli bina, tesis, telefon, telgraf gibi altyapı çalışmalarına vergi alınmadan izin verilecekti.
3. Sınaî kuruluşlar; bir çok ruhsat harcından muaf tutulacaktı.
4. Sınaî işletmelerin kuruluş aşamasında kullanılan her türlü inşaat malzemesi ile bu sınaî işletmelere ait olarak tesis edilecek nakliye, yükleme ve boşaltma ve itici güç üretim ve nakil tesisatı için gerekli tüm malzeme, teçhizat, ve bunların yedek ve yenileme parçaları gümrük vergisinden ve harçlardan muaf tutulacaktı.
5. Sınaî işletmelerin kurulması için gerekli tüm malzemeler Türkiye içindeki demiryolu ve deniz yollarında %30 indirimli bir şekilde taşınacak; bu şekilde indirimden faydalanamayan işletmelere ise aynı oranda teşvik sağlanacaktı.
6. Sınaî işletmelere, Ticaret Bakanlığı'nın vereceği teklif ve Bakanlar Kurulu'nun kararıyla yıllık üretim kapasitelerinin % 10'u kadar teşvik sağlanabilecekti.
7. Sınaî işletmelere üretim aşamasında ihtiyaçları olan ispirto, tuz, ve patlayıcı maddeler düşük bedelle verilecekti.
8. Devlet kuruluşları, belediyeler ve bunlara bağlı kuruluşlar ile imtiyazlı şirketler ithal edilen mallara göre % 10 pahalı olsa dahi yerli ürünleri kullanmak mecburiyetinde idi.

Atatürk ve yol arkadaşları, siyasi alanda kazanılan bağımsızlığın ekonomik alanda da kazanılmasına büyük önem vermekteydiler. Bu nedenle, milli sanayiye oluşturabilmek için milli sanayicinin teşvik edilmesi üzerine ekonomik uygulamalar geliştirilmeye çalışılmışlardır. 1923-1929 yılları arasında, liberal ekonomi politikaları bağlamında uygulamaya konulan, girişimci sınıfa kredi sağlayan bankaların kurulması ve Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun yürürlüğe konulması, çok önemli hamleler olmuştur. Böylesine geniş kapsamlı bir şekilde hazırlanan ve günümüz politikalarını aratmayacak türden teşvikler, özel sektör tarafından sevinçle karşılanılmaktaydı (Altıparmak, 2002: 71-72).

Fakat yürürlüğe konulan bu kanun ile getirilen geniş kapsamlı teşviklere rağmen, özellikle İstanbul'da faaliyetlerde bulunan milli işletmeciler çevreler, yabancı sermayenin İstanbul'da aracılığını yaparak zenginleşmişler ve azınlıkların nüfus

mübadeleleri sonucunda bıraktıkları yerlere gözlerini dikmişlerdi. Bu çevrelerin, bu şekilde kısa vadeli ve risksiz yüksek kazançlar elde etmesi ise büyük sanayi yatırımlarına girmemelerine neden olmuştur (Sunay, 2007: 110).

Yine bu yıllarda, demiryollarının millileştirilmesi için yapılan harcamalar da teşvikleri kısmen engellemiştir. 1924'te çıkarılan millileştirme kanunu ile 1900 km civarı demiryolunun millileştirilmesi sağlanmış ve 2200 km yeni demiryolu hattı da işletmeye açılmıştır. Tabii, demiryolu ağının genişlemesi; iç piyasaların daha geniş pazarlara ulaşmasını sağlamış ve sermaye birikiminin artışına katkı sağlamıştır (Tokgöz, 1997: 35-36). Ekonomideki tüm bu liberal gelişmelere rağmen; ülkemiz, istenilen sanayi atılımını ve özel sektörü geliştirme çabasını sağlayamamıştır. Bunun en önemli nedenleri arasında; altyapı eksikliği, yetersiz sermaye düzeyi, vasıflı girişimci ve teknik personel yetersizliği, işgücü noksanlığı, özellikle savaştan yeni çıkılması ve yaraların sarılması için gerekli zamanın geçmemiş olması nedeniyle nüfusun azlığı gibi nedenler sıralanabilir.

Kısmi liberal olarak adlandırılan 1923-1929 dönemini değerlendirdiğimizde; sanayi sektöründe yaşanan gelişimin, önceki yıllara kıyasla çok da değişiklik göstermediği belirtilebilir. Osmanlı Devleti'nden miras kalan sanayi kollarının üzerine inşa edilen Cumhuriyet sanayisinde, en yoğun sektör; tarıma dayalı sanayi ve dokumacılık sektörleri olmuştur. Diğer sanayi alanlarında ise gerekli ilerleme sağlanamamıştır. Bu yıllarda, özellikle bankalardan sağlanan krediler sayesinde birçok anonim şirketlerin kurulduğu da söylenebilir (Şahin, 2007: 45).

### **3.1.1.6. 1923-1929 Dönemi Türkiye Ekonomisinin Durumu: Özel Girişime Öncelik**

Bu dönemde, devlet bizzat ekonomik yatırımlar yapmaya girişmeyip bazı yasal ve kurumsal düzenlemelerle, özel sektörü, yatırım yapmaya teşvik etmek için çalışmalar yapmıştır. Atatürk ve arkadaşları, özel sektörün kendi imkânları ile gelişim gösteremeyeceğinin farkındaydılar. Bu gibi sebeplerden dolayı, devlet, ekonomiye direkt olarak müdahale etmemesine rağmen; iştirak etmek zorunda kalmıştır. 1923-1929 döneminde, ekonomik kalkınmanın sağlanmasına yönelik önemli adımlar, İzmir İktisat Kongresi'nde belirlenen kararlar neticesinde atılmıştır.

İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar sonucunda; kongreyi izleyen dönemde, Türkiye ekonomisinde faaliyette bulunan ticari ve sanayi girişimcilerine kredi sağlamak amaçlı; Türkiye İş Bankası, Türkiye Sınai ve Maadin Bankası,

Türkiye Sanayi Kredi Bankası, yeniden düzenlenmiş Ziraat Bankası, Emlak ve Eytam Bankası ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası gibi bankalar kurulmuştur. Bu süreçte, bankacılık sektöründe yaşanan en dikkat çekici olaylardan birisi de neredeyse 29 mahalli bankanın faaliyette bulunmuş olmasıdır. Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda, dış ticaretin önemli gelişim sağlaması ve dışa açık bir ekonomi modelinin uygulama alanı bulması; bir çok yabancı sermayeli bankanın Türkiye’de kurulmasına neden olmuştur (Paçacı, 1998: 3400).

Türkiye’nin ilk yıllarında, ekonomideki varlığı; Osmanlı Devleti’nden kalan ve devletin kontrolünde olan tuz, petrol, benzin, barut ve patlayıcı maddelerin tekelleri ve 22 civarında fabrika ile sınırlı kalmıştır. Bu fabrikalar ise 1925 yılında kurulan Sanayi ve Maaddin bankası tarafından devralınmıştır. Yine bu dönemde, devletin ekonomiye yaptığı katkı açısından önemli bir gelişme de ulaşım sektöründe olmuştur. Özellikle demiryoluna yapılan yatırımların artırılması neticesinde, daha geniş bir demiryolu ağına sahip olunmuş ve demiryolunda millileştirme çalışmaları yoğunluk kazanmıştır (Aktan, 1998: 34). Dönemde denizcilik sektöründe de önemli atılımlar yapılmıştır. Osmanlı Devleti döneminde işletilen limanların çoğu, yabancıların kontrolündeydi. Fakat yapılan düzenlemeler kapsamında Kabotaj Kanunu’nun çıkarılmasıyla, Türkiye deniz ticaretinin ve taşımacılığının gelişmesi sağlanabilmiştir. Ayrıca, 1926 yılında Kayseri’de uçak fabrikasının açılmasıyla havacılık alanında da önemli gelişmeler yaşanmıştır (Coşkun, 2003: 74). Ekonomik gelişimin sağlanması açısından hayati öneme sahip olan ulaşım sektörünün geliştirilmesi; dönemin koşulları dikkate alınırca, çok önemli bir yatırım olarak dikkat çekmiştir

Genelde ülkeler, sanayileşme evresinde, koruyucu gümrük tarifelerine başvurarak girişimcisini dış rekabetten uzak tutmayı amaçlar. Fakat Lozan Antlaşması ile Kurtuluş Savaşı sona ererken, bu antlaşmayla birlikte beş yıl süreyle etkili koruma politikalarını önleyen bir antlaşma da yapılmıştır. Antlaşma hükümleri nedeniyle; hükümet, 1929 yılına kadar etkili dış ticaret ve sanayileşme politikaları uygulamaktan mahrum kalmıştır. Özetlemek gerekirse; bu dönemin gelir bütçesi, dışa kapalı, tarımsal yapıdaki az gelişmiş bir memleketin gelir bütçesidir ve vergi yükü, büyük ölçüde tarım sektörü üzerindedir (Serin, 1982: 15-16).

Türkiye, ekonomide yaşanan tüm bu olumsuzluklara rağmen, 1924-1929 yıllarında, bütçede denklik sağlamayı başarmıştır. Bu dönemde liberal ekonomik politika izlenmesi ve yatırımların özel sektörden beklenmesi nedeniyle, bütçe daha

kısıtlı tutulmuş ve böylelikle harcamalar azaltılarak devletin gelire olan ihtiyacı azaltılmaya çalışılmıştır (Aktan, 1998: 33-34).

**Tablo 5:** 1923-1929 Dönemi Ekonomisinde Denk Bütçe (Milyon TL.)

Yıllar	Harcamalar	Bütçe Gelirleri	Fark
1924	131.58	138.42	+8.64
1925	202.24	170.40	-31.94
1926	172.45	180.36	+7.91
1927	199.12	202.34	+3.22
1928	200.79	220.17	+19.38
1929	212.78	224.14	+11.36

**Kaynak:** Ölçen, 2000: 113

Atatürk, denk bütçe ve dış ödemeler dengesi ile ekonomiyi enflasyona uğratmadan ve Türk parasının değerini koruyarak, ekonomik büyümeyi hedeflemiştir. Tablo 5 ve 6 incelendiğinde; ülke, kuruluş döneminde ekonomik açıdan çok sıkıntılı olmasına rağmen büyük oranda denk bütçenin uygulanmaya çalışıldığı görülmektedir. Denk bütçede başarılı olunması ile dış ödemeler dengesinin de açık vermesine rağmen dengenin sağlanmaya çalışılması sayesinde paranın da değerini koruduğu görülmektedir. Bütün bunlar, Atatürk'ün ekonomide bu dönemdeki hedefleri doğrultusunda ilerlediğini göstermektedir (Tokgöz, 1997: 90).

**Tablo 6:** 1923-1929 Dönemi Ekonomide Türk Parasının Değeri

Yıllar	1 Dolar Karşılığı(TL.)
1925	1.87
1926	1.83
1927	1.96
1928	1.97
1929	2.08

**Kaynak:** Ölçen, 2000: 125

1923 yılından 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin ortaya çıkmasına kadar geçen süreçte, ülkede, kısmi liberal olarak nitelendirilebilecek ekonomik politikalar izlenmeye çalışılmıştır. Yine bu bağlamda, çok önemli bir dönemde, İzmir İktisat

Kongresi'nin toplanması ve akabinde Aşar Vergisi'nin kaldırılması, Teşviki Sanayi Kanunu'nun kabulü gibi uygulamalar; tamamen, özel sermayeyi bir an önce canlandırmaya yönelik yaşanan liberal gelişmelerdir. Dünya Ekonomik Buhranı'ndan sonra ise ülkenin ekonomik açıdan kalkınması ve istenilen hedeflere daha hızlı bir şekilde ulaşabilmesi için devletin, özel sermayenin yanında daha aktif olarak müdahalelerde bulunmasının gerektiği düşüncesi hâkim olmaya başlamıştır (Gökçen, 1998: 2-3).

Ülkenin içinde bulunduğu zor koşullar, ekonomiye de yansımış ve ülkenin adeta yeniden inşası için; sınırlı kaynaklarla, bağımsızlık ilkesinden ödün vermeden mücadele edilmiştir (Aktan, 1998: 33). Cumhuriyetin ilk yıllarından 1929'a kadar izlenen politikalar, 1930'lu yıllardaki "devletçilik" uygulamasından farklı olarak; özel girişime öncelik veren bir politika arayışı içinde oluşturulmuştur. Esasen, bu dönem incelendiğinde; devletin hiçbir şekilde ekonomiye müdahale etmediği, gerçek anlamda liberal bir dönemden bahsetmek mümkün değildir. Bazen devlet, ekonomiye müdahalelerde bulunmuştur. Bazen de kendisinin işletmediği tekelleri devrederek, özel sermaye birikimini arttırmaya yönelik adımlar atmıştır (Altıparmak, 1998).

### **3.1.1.7. 1929 Büyük Dünya Krizi'nin Türkiye Ekonomisine Etkileri**

1920'li yıllar sona ererken, Cumhuriyetin ilk yıllarına göre ekonomi, olumlu görünse de daha birçok sıkıntı aşılamamıştı. Halkın beklentilerinin artmasının yanında, teşvik edilen sanayi sektöründen beklenen yatırım oluşturulamamıştı. Ülkenin ihtiyaçları artmış ve sanayi ürünlerinde daha fazla ithalata gereksinim duyulmaya başlanmıştı. Büyük Dünya bunalımı öncesinde bile ihraç edilen tutar, ithal edilen tutarı karşılamaya yetmezken; Osmanlı Devleti'nin borçlarının taksitlerinin de vadesinin gelmesi ile ekonomi bir hayli zorlanmaya başlamıştır. Ekonomide yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen, hükümet, denk bütçeye büyük önem veriyordu. İşte tam da böylesine sıkıntılı bir süreçte, Büyük Dünya Bunalımının oluşturduğu olumsuz etki ile sarsıldı Türkiye ekonomisi (Parasız, 1998: 28-30).

Nitekim bu krizin ekonomide oluşturduğu olumsuz etkiler, izlenen liberal ekonomi politikalarının kalkınma ve sanayileşmede ekili olup olmadığını tartışmaya açmıştır. Diğer taraftan da dünyada birçok ülkeyi etkileyen bu krizin SSCB'de

hissedilmemesi ve liberal ekonomik sisteminin iflas ettiği düşüncesi, Keynesyen temelli ekonomi politikalarının benimsenmesine neden olmuştur (Demir, 1997: 51).

1929'a gelindiğinde, dünya ekonomik sistemini derinden etkileyen Büyük Buhran'ın yaşanması ile birlikte hammadde ve tarım ürünleri fiyatlarındaki düşüş, Türkiye'nin dış ticarete sıkıntılı bir sürece girmesine neden olmuştur. 1920'lerde Türk lirası, serbest kur rejimiyle sterline bağlıydı. Ayrıca para piyasalarını düzenleyecek bir merkez bankasının yokluğu, devletin senyoraj geliri elde etmesini engelliyordu. Lozan Antlaşması'nda yer alan bazı maddelere istinaden, mali dengeleri sağlamaya yönelik yeni vergiler getirilemiyordu. Yine, Osmanlı'nın Duyun-u Umumiye'den kalan borçları, Türkiye'nin mali piyasalarda politikalarını etkiliyordu (Kazgan, 2008: 45).

Türkiye, bu kriz ortamında tarım ürünleri ihracatını tonaj olarak arttırdı fakat tarım ürünleri fiyatlarındaki aşırı düşüş nedeniyle, ihracat, parasal olarak azaldı. Tarım ürünlerinde meydana gelen %70 civarındaki düşüşe rağmen, sanayi sektöründe %10-27 civarı düşüş yaşanması; Türkiye'nin gerçekleştirmeye çalıştığı tarımda makineleşme çabalarını, büyük sekteye uğrattı. Ürettiği ürün para etmeyen ve geçimini sağlayamayacak duruma gelen çiftçilerin çoğu, arazi ve hayvanlarını satarak farklı geçim kaynağı bulmak için şehirlere göç etmeye başladı. Bu da ekili arazilerin azalmasına ve birçok tarım işletmesinin kapanmasına neden olmuştur. Çiftçilerin devlete ve bankalara olan borçlarını ödeyememesi üzerine, Ziraat Bankası'nın kredileri kesmesi sonucu ise sermaye ihtiyacını karşılamak için çiftçilerin tefecilere bulaşması, tarım sektörünün çöküşünü derinleştirmiştir. Tarımda yaşanan sıkıntılar, dış ticaretimizi de derinden etkilemiş ve Türkiye, ekonomik büyümenin eksilere düştüğü 1929 yılı sonrası dış ticarete yaşanan daralma sonrası çok ciddi bir döviz sıkıntısıyla karşı karşıya kalmıştır (Serenti, 2017). Tablo 7'de de görüldüğü üzere, dünya krizinin olduğu 1929 yılı sonu itibariyle, dış ticaret dengesi, 1923 yılından itibaren görülmemiş bir şekilde açık vermiştir. Ekonomik hayatta sağlam bir temel oturma hedefinde olan Türkiye, adeta plan ve programlarını yeniden gözden geçirmek zorunda kalmıştır.

**Tablo 7:** 1923-1929 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi (Milyon TL.)

Yıllar	Dışalım	Dışsatım	Fark
1923	145	85	-60
1924	194	159	-35
1925	242	192	-50
1926	235	187	-48
1927	211	158	-53
1928	224	174	-50
1929	256	155	-101

**Kaynak:** Ölçen, 2000: 126

Yaşanan bu gelişmeler karşısında, Türkiye'nin çeşitliliği çok az olan tarım ürünlerini üretip satarak ekonomik büyüme ve kalkınmayı gerçekleştirmesi çok zor gözüküyordu. Üstelik Büyük Buhran ile birlikte malların fiyatları genel olarak düşmüş fakat tarım ürünleri fiyatları diğer mallara göre daha büyük oranda düşmüştür. Atatürk ve yol arkadaşları yaşanan tüm sıkıntıların farkındaydılar ve tek çıkar yol olarak Türkiye'nin sanayi alanındaki ihtiyaçlarını kendi üretmesi görülüyordu. Fakat kısmi liberal dönem olarak adlandırılan 1923-1929 yılları arasında yaşanan tecrübeler nedeniyle özel sektör bu atılımı gerçekleştirecek düzeyde değildi. Sanayi sektörünü genişletici dinamik önlemler ancak devlet eliyle devletçilik politikasıyla olabilirdi. Devletçilik uygulamalarının somut olarak başlangıcı Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile olmuştur.

### 3.1.2. Planlı Dönem: 1929-1938 Yılları Arası Devletçilik Politikaları

1923-1929 döneminde özel teşebbüse yönelik bir sanayileşme politikası izlenmiş, özel teşebbüsün uğraşları ile sanayileşmenin hızla gerçekleşeceği ve bu duruma bağlı olarak ise kalkınmanın sağlanacağı hedeflenmiştir. Fakat, uygulama sonunda, devletin hedeflerini karşılayacak bir ortam oluşmamıştır. Bundan dolayı hükümet, özel girişim eliyle gerçekleştirilen sanayileşmenin hızından ve yapısından hoşnut olmamıştır (Altıparmak, 2002: 37).

Bu dönemde, özel sermayenin gerekli yatırımları yapamaması nedeniyle; devletin öncülük ettiği bir ekonomi politikası izlenmeye başlamıştır. Buna göre; 1930'lu yılları Türkiye'sinde uygulama alanı bulan devletçi ekonomi politikalarının şekillenmesinde, aşağıdaki etmenlerin etkili olduğu belirtilebilir (Parasız, 1998: 29):



- 1923-1929 döneminde uygulama alanı bulan liberal ekonomi politikalarından hedeflenen verimin saplanamamış olması,
- 1929 Büyük Dünya Krizi'nin, dünya konjonktüründeki tüm ülke ekonomilerini olumsuz yönde etkilemesi,
- SSCB'de uygulama alanı bulan, planlı ekonomi modelinin başarılı sonuçlar vermesi,
- Klasik ekonomi modelinin 1929 Büyük Dünya Krizi'nin oluşturduğu bunalım ortamına çözüm üretememesi nedeniyle, devletin ekonomiye müdahalede bulunmasını savunan görüşlerin ağırlık kazanması.

1929 Büyük Dünya Krizi'nden sonra, açık ekonomiden kapalı ekonomiye yönlendirilerek, dünyada birçok ülke tarafından uygulamaya konulan “devletçilik” anlayışı ön plana çıkmıştır. Türkiye’de, 1930’lu yıllarda yaşanan ekonomik gelişmelerin, devletin ekonomideki konumunu şekillendirmesi ile devletin, ekonomik yaşama doğrudan müdahil olması, ülkenin tüketime yönelik temel maddelerin üretimini üstlenmesi, sanayi alanında Kamu İktisadi İşletmeleri (KİT) kurması gibi faktörler; devleti, ekonomide önemli bir konuma getirmiştir (Ezer, 2010: 430-431).

Hükümet, ekonomide kontrolü sağlamaya yönelik olarak ise “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti” kurulması girişimine destek verdi. Kısa sürede yurt düzeyinde örgütlenen cemiyetin ana amaçları şöyle sıralanabilir (Duman, 1992: 130-131):

- Toplumun israftan kaçınmasını sağlamak ve tasarruf etmeye yönlendirmek
- Yerli ürünlerin kullanımının artırılmasına yönelik çalışmalar yapmak
- Yerli ürünlerin miktar ve kalitesini artırarak eşit rekabet koşulları sağlamak

Belirlenen programlar doğrultusunda, her yıl 12-18 Aralık tarihleri arası “Tasarruf ve Yerli Mallar Haftası” olarak kabul edilmiş ve düzenlenmeye başlamıştır. Atatürk, öncülük etmek amacıyla, yerli mallarından diktirdiği elbiselerle, 17 Aralık 1929 tarihinde halkın önüne çıkmıştır. 16 Cemiyet’in girişimiyle, Ankara’da 21 Nisan 1930’da, “Milli Sanayi Numune Sergisi” açıldı. İki gün sonra “Birinci Sanayi Kongresi” toplandı. Bu kongreyi, 1931 yılında toplanan “Birinci Ziraat Kongresi” izledi (Kuyucuklu, 1993: 183-184). Hükümet, belirlenen hedeflere ve Dünya ekonomisinin içinde bulunduğu zor koşullara uygun davranabilmek adına yeni kanunlara ihtiyaç duymuştur. 1930 yılı itibariyle ardı ardına yürürlüğe koyulan ekonomiye yönelik kanunlarla hükümete, ülke ekonomisinin dengesini kurma ve

koruma imkanı tanınmış oldu. Alınan bir çok tasarruf önlemine rağmen, hızla azalış gösteren devlet gelirlerini artırabilmek ve temel kamu hizmetlerini sürdürebilmek için 30 Kasım 1930'da "İktisadi Buhran Vergisi Kanunu" yürürlüğe konmuştur (Saraçoğlu, 2009: 136).

1931 yılında Merkez Bankası'nın faaliyetine başlaması ile milli ekonominin yabancı sermayeye karşı korunması kolaylaşmış, Osmanlı Bankası ve azınlıkların ulusal çıkarlara ters düşen karar ve uygulamalarına son verilmiştir. Ayrıca, 1933 yılında Sümerbank'ın faaliyete geçmesiyle, devletçiliğin sürükleyici ve taşıyıcı özelliği ile milli ekonomiye bir model oluşturulmaya çalışılmıştır (Tokgöz, 2002: 324). Bu gelişmelere istinaden, devletçi politikalara fiilen yön vermek için yeni kuruluşlar faaliyetlere başlamıştır.

### 3.1.2.1. Devletçi Dönemde Yeni Kuruluşlar

Ekonomide devletçi politikaların benimsenmeye başlanmasıyla, yürürlüğe konulan kanunlarla devletçilik uygulamasına katkı sağlayacak kuruluşların görevleri belirlenmiştir.

**Devlet Sanayi Ofisi:** Büyük sanayi işletmelerinin devlet eliyle kurulup işletilmesi amacıyla yönelik olarak kurulan Devlet Sanayi Ofisi, (DSO) ileri bir devlet anlayışına dayanmaktaydı. İlgili yasa DSO'ya devletin himayesi altında olan işletmelerin yönetimine katılma ve denetleme yetkisi tanımaktaydı. Ayrıca piyasadaki koşulları sebebiyle üretim sahası dar olan alanlarda fabrikaların kurulması ve işletilmesi devlet izniyle ve devletin kontrolü altında mümkün olmaktaydı. DSO'nun devlet işletmeleri lehine geniş yetkilerle donatılmış olması, başta özel girişimciler olmak üzere bir çok kesimden tepki çekmesine neden olmuştur (Boratov, 1974: 259).

**Sanayi ve Kredi Bankası:** 1932 yılında faaliyetine başlayan Sanayi ve Kredi Bankası'nın 2064 sayılı kuruluş kanununda Sanayi ve Maaddin Bankası'nın görevlerini yeterince yerine getiremediği belirtilmiştir. Sanat ve Maaddin Bankası'nın devraldığı işletmeler sermaye yetersizliği ve tesislerin gerekli koşulları taşınamaması nedeniyle sürekli masraf kaynağı olmuştur. Bu nedenle, Sanayi ve Maaddin Bankası'nın hem özel sektöre kredi açarak bankacılık hem de bizzat işletmecilik yapamayacağı anlaşılmış ve bu iki faaliyeti ayırmak uygun görülmüştü. Sanayi Kredi Bankası, işletmelerin kredi ihtiyaçlarını karşılamak, milli sanayi için gerekli hammadde temini, sanayiye teşvik etmek gibi amaçlara hizmet etmekle

görevli bir kuruluştur (Boratav, 1972: 261-262). Sanayi ve Kredi Bankası, esas olarak özel girişimin kredi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik görevler üstlenmiştir. Ayrıca, Sanayi ve Maaddin Bankası'nın hem piyasada işletmeci olarak yer alması hem de rakibi olan firmalara kredi sağlayan konumda olması çokta uygun gözükmemekteydi. Sanayi ve Kredi Bankası'nın kurulmasıyla bu duruma da son verilmiş oldu.

**Sümerbank:** Devletçi politikalarından rahatsız olan sermaye sahipleri, İktisat Vekili Mustafa Şeref'in istifasından sonra İş Bankası Genel Müdürü Celal Bayar'ın bu göreve gelmesini sevinçle karşılamışlardı. Sermaye sahipleri Celal Bayar ile birlikte devletçiliğin yön değiştireceğini ve devlet sermayesini özelleştirmeye yönelik bir devletçi politikaların izleneceği modele geçileceği düşüncesini ortaya atmışlardı. Celal Bayar'ın İktisat Vekili olmasıyla Devlet Sanayi Ofisi ve Sanayi Kredi Bankası birleştirilerek 1933'te Sümerbank kurulmuştur. Sümerbank'ta aynı İş Bankası gibi özel sanayiye kredi sağlama görevini üstlenmişti (Kuruç, 2011: 147-149).

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın uygulamaya koyulabilmesi için gerekli olan altyapıyı Sümerbank hazırlamıştı. Plan çalışmaları Sovyet uzmanlardan oluşan heyetin kontrolü altındaydı. Bu heyetin hazırladığı ve 20 fabrikanın kurulmasını öngören rapor Celal Bayar'ın İktisat Vekilliği zamanında tamamlanmıştır. Celal Bayar BBYSP'nin uygulamasını Devlet Sanayi Ofisi'nin yerine Sümerbank'ın üstlenmesini sağlamıştır (Kalfa, 2007: 416).

Devlet sanayileşmeyi geliştirmeye yönelik olarak başta Sümerbank olmak üzere birçok kamu işletmesi kurmuştur. Devlet tarafından kurulan fabrikalar, sadece sanayi işlevi görmemiş, ülkenin modernleşme sürecine de önemli katkılar sağlamışlardır.

**Etibank:** Ülkenin yeniden yapılanmasında, sanayi sektörünün gelişimine katkı sağlamak amacıyla yönelik olarak Atatürk'ün talimatıyla 2905 sayılı kanun kapsamında 20 Haziran 1935 tarihinde kurulmuş ve faaliyetlerine başlamıştır. Etibank, yeraltı kaynaklarının üretime açılması ve pazarlanması ile santrallerin inşası, elektrik enerjisi üretimi gibi ekonomik kalkınma için gerekli altyapının oluşturulmasına yönelik olarak politikaları uygulama amacındaydı. Fakat Banka'nın kredi sağladığı alanlar, ortağı olduğu ve bizzat işlettiği işletmelerle sınırlı tutulmuştu (Zarakolu, 1958: 171). 20 milyon TL sermaye ile kurulan Etibank'ın bünyesinden bir çok işletme faaliyete geçmiştir. Belirlenen planlar kapsamında Ergani Bakır İşletmesi (1939), Şark Kromlar İşletmesi (1939), Keçiborlu Kükürt İşletmesi (1943) gibi

önemli fabrikalar ülkenin hizmetine açılmıştır. Yine ilerleyen yıllarda ise Murgul Bakır, Üçköprü Maden, Küre Bakırlı Pirit, Bandırma Boraks, Konya Cıva İşletmeleri gibi birçok kuruluşa planlı dönemde izlenen politikalar öncülük etmiştir (Özyurt, 1981: 139).

Nitekim Etibank'ın ülke ekonomisine önemli katkıları olmuştur. Etibank'ın akıbetiyle ilgili bilgi verecek olursak, kamusal sermaye ile kurulan bu banka 1998 yılında özelleştirilmiş, 2000 yılında Tasarruf Mevduat ve Sigorta Fonu'na devredilmiştir. 2002 yılında ise aktif ve pasifleriyle Bayındırbank A.Ş bünyesine devredilerek birleştirilmesine karar verilmiştir (Hürriyet, 2003).

### 3.1.2.2. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ve Ekonomiye Etkileri

Sanayileşmeye öncelik veren bir yaklaşım zorunlu olarak teknik sorunları da gündeme getirmiştir. Bu sorunun çözümü için öncelikle ekonominin detaylı bir şekilde incelenmesi gerekliydi. Daha önceki yıllarda da konuyla ilgili araştırmalar yapılmıştır fakat bunların bir kalkınma programı dahilinde somutlaştırılması gerekiyordu. Bunu için gerekli hazırlıklar yapılmış ve Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmıştır. Bu planın başlıca amaçları şöyle sıralanabilir (Kepenek ve Yentürk, 2005: 70).

- Yerel veya bölgesel tarım üretime ve doğal kaynaklara yönelik sınai üretim tesisleri kurulması,
- Özellikle ithalat ile karşılanan temel tüketim mallarının ülkede üretimine (özellikle dokuma sanayisine) yönelik politikalar belirlenmesi,
- Sanayi kuruluşları üretim sahalarının, işgücü ve hammadde kaynaklarının çevresinde kurulmasının sağlanması.

Bu dönemin en önemli politikaları; devletin ekonomik yaşama müdahil olması, doğrudan işletmeci olarak rol alması, ülkenin temel ihtiyaçlarını esas alması, ülke içinde bulunan hammaddeleri işleyecek milli sanayi işletmelerine öncelik verilmesi ve içe yönelik bir sanayi yapısı biçimindedir. Nitekim, Kamu İktisadi Teşebbüslerinin de gelişim göstermesi, bu dönemde gerçekleşmeye başlamıştır. KİT'ler, özel girişim eliyle işletmeler kurmak ve geliştirmek, kredi sağlamak ve vasıflı işgücü yetiştirme alanında faaliyette bulunmuştur (Çoban, 2012: 52). 1932 yılında Sovyetler Birliği ile 8 milyon ABD Doları tutarında ve faiz ödemesi olmayan 20 yıllık bir borçlanma anlaşması imzalandı. Bu, gelişmekte olan bir ülkeye verilen

ilk borç niteliği taşımaktadır ve bu anlaşmayı takip eden 25 yıl Türkiye başka borçlanmaya başvurmamıştır. Bu borç şeker fabrikaları ve Kayseri' de kurulacak olan dokuma fabrikaları için Sovyet malzemesi alımında kullanılacaktı. Planın somut olarak faaliyete başlaması ve gereken sermayeyi Sümerbank üstlenmişti (Aktan, 1998: 35).

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile kurulması planlanan sanayi beş ana grupta toplanmaktaydı. Bunlar sırasıyla (Sevgi, 1994: 51):

- Dokuma Sektörü (Pamuk, Kendir, Yün)
  - Maden Sektörü (Demir-Çelik, Kükürt, Bakır)
  - Kağıt Sektörü (Selüloz)
  - Kimya Sektörü (Suni İpek, Fosforik Asit, Süper Fosfat, Kireç Kaymağı, Posta, Kibrit)
  - Taş-Toprak Sektörü (Cam, Çimento, Şişe, Seramik)
- olarak gerçekleşmiştir.

Devlet öncülüğünde sanayileşme; temel yatırım malları üretimine yönelik endüstri tipi bir sanayileşme modeli olarak değil, temel tüketime ve ara malı üretimine yönelik ithal ikameci bir sanayileşme modeli olarak tanımlanabilir (Parasız, 1998: 50-51). Planı uygulama görevi “*sanayi, devletin ve özel sermayenin işbirliğiyle kurulacaktır*” anlayışını benimseyen Sümerbank’a verilmişti. Planın uygulanması için gerekli sermaye ise Sovyetler ’den sağlanan ve sadece dokuma sektöründe kullanılacak 10,5 milyon TL değerinde kredi ve her yıl bütçeden ayrılacak 6 milyon TL ile sağlanacaktı. Yatırımların büyük kısmını dış kredi ve bütçeden karşılamayı Sümerbank üstlenmiş, bir kısım yatırımların ise İş Bankası tarafından üstlenilmesi kararlaştırılmıştır (İnan, 1972: 139-141).

**Tablo 8:** Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Kapsamında Öngörülen Yatırımlar (TL)

Sümerbank'ın Öngörülen Yatırımları		İş Bankası'nın Öngörülen Yatırımları	
Pamuklu Sanayi	18.538.000	Sömikok	1.000.000
Kendir Sanayi	1.700.000	Şişe ve Cam	1.250.000
Yün Sanayi	1.560.000	Kükürt	150.000
Demir Sanayi	10.000.000		
Bakır(%55) Sanayi	550.000		
Kükürt Sanayi	150.000		
Selüloz Sanayi (Kağıt Hamuru)	1.025.000		
Kâğıt Sanayi	3.790.000		
Suni İpek Sanayi	490.000		
Porselen Sanayi	800.000		
Kimya Sanayi	2.360.000		
<b>Toplam</b>	<b>40.963.000</b>	<b>Toplam</b>	<b>2.400.000</b>

**Kaynak:** İnan, 1972:141

Plan dâhilinde hedeflenen 20 fabrikanın kurulması için gerekli altyapı oluşturulmuş ve büyük başarı sağlanarak uygulanan bu plan sayesinde birkaç istisna dışında hedeflenen fabrikaların çoğunun kurulduğu, Tablo 9'dan görülmektedir.

**Tablo 9:** Atatürk Döneminde İşletmeye Açılan Fabrikalar ve Bugünkü Durumları

TARİH	İŞLETMEYE AÇILAN FABRİKALAR	GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU
1926	Kayseri Uçak Fabrikası	1939 yılında ikmal ve bakım onarım merkezi olarak kullanılmak üzere Hava Kuvvetleri Komutanlığı'na devredilmiştir
	Alpullu Şeker Fabrikası	Alpullu Şeker Fabrikası, Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'nın 2009 yılı özelleştirme portföyünde yer almaktadır
	Uşak Şeker Fabrikası	Uşak Şeker Fabrikası, Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'nın 2009 yılı özelleştirme portföyünde yer almaktadır
1927	Bünyan Dokuma Fabrikası	Sümer Holding A.Ş. kapsamında tamamı özelleştirilmiştir
1928	Ankara Çimento Fabrikası	08.09.1989 tarihinde % 99,30'u özelleştirilmiştir
1933	Sümerbank	17.10.1995 tarihinde tamamı özelleştirilmiştir
	Eskişehir Şeker Fabrikası	Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'nın 2009 yılı özelleştirme portföyünde yer almaktadır
1934	Bursa'da Süt Tozu Fabrikası	Bilgi yok
	Bakırköy Bez Fabrikası'nın yenilenmesi	Bilgi yok
	Zonguldak Kömür Yıkama Fabrikası	Bilgi yok
	Keçiözümlü Kükürt Fabrikası	1994 yılında kapatılmıştır
	Isparta Gülyağı Fabrikası	Bilgi yok
	Turhal Şeker Fabrikası	Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'ye bağlı olarak Özelleştirme İdaresi Başkanlığı 2009 yılı özelleştirme portföyü kapsamına alınmıştır
1935	Kayseri Bez Fabrikası	Sümer Holding A.Ş.* kapsamındaki varlıklarından bir kısım makine ve teçhizat 1998 yılında TEKEL'e bedelsiz olarak devredilmiş, 1999 yılında kapatma kararı alınmış ve 2002 yılında işletme ve taşınmazları Maliye Bakanlığı'na satılmıştır
	Etibank	02.03.1998 tarihinde tamamı özelleştirilmiştir
	Ankara Mamak'ta Kızılay'ın Zehirli Gaz Maskesi Fabrikası	Bilgi yok
	Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası	2002 yılında kapatılmıştır
	Zonguldak Türk Antrasit Fabrikası	Bilgi yok
1936	İzmit Birinci Kağıt ve Karton Fabrikası	SEKA kapsamında tüm varlıkları ile beraber İzmit Büyükşehir Belediyesi'ne bedelsiz olarak devredilmiştir
1937	Ereğli Bez Fabrikası	Sümer Holding A.Ş. * kapsamında 31.10.1997 tarihinde tamamı özelleştirilmiştir
	Nazilli Basma Fabrikası	14.11.2000 tarihinde Özelleştirme İdaresi Yüksek Kurul kararı ile kapatılarak taşınmazları Adnan Menderes Üniversitesi'ne devredilmiştir
	Gemlik Suni İpek Fabrikası	Sümer Holding A.Ş. kapsamında 16.03.1998 tarihinde varlıkları bedelsiz olarak TEKEL'e devredilmiştir
	Bursa Merinos Fabrikası	Varlıkları 1998, 2004 ve 2005 tarihlerinde Sağlık Bakanlığı ve Bursa Büyükşehir Belediyesi'ne bedelsiz olarak devredilmiştir
	Divriği Maden İşletmesi	07.04.2004 tarihinde tamamı ERDEMİR'e satılmıştır
	Karabük Demir ve Çelik Fabrikaları	30.03.1995 tarihinde tamamı satılarak özelleştirilmiştir
	Tekirdağ Şarap Fabrikası	Alkollü İçkiler Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi kapsamında tamamı özelleştirilmiştir

**Kaynak:** Kaynak, 2017: 4-5

Tablo 9'dan da anlaşılacağı üzere, devletin ekonomiye fiili olarak girmesiyle kurulan ağır sanayiye dönük fabrikaların sayısındaki artış önemli derecededir. Planın kapsadığı dönem boyunca sanayi üretiminin önemli gelişim gösterdiği belirtilebilir. Devletçilik politikaları kapsamında somut düzeyde uygulama alanı bulan sanayileşme hamleleri bu önemde başarılı bir şekilde uygulanmış olup; temel tüketim mallarının yerli üretiminin sağlanması büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir (Şimşek, 2016:17-18). Pek çok malın, o günkü koşullarda var olan iç talebinin yerli üretimle karşılanması çok önemli bir başarı sayılmalıdır. Tabi ekonomide atılan önemli yatırımlar meyvesini vermeye başlamıştı.

**Tablo 10:** Türkiye'nin 1923-1938 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Rakamları (ABD Doları olarak verilmiştir).

Yıl	İhracat	İthalat	Denge
1923	50.790.000	86.872.000	-36.082.000
1924	82.435.000	100.462.000	-18.027.000
1925	102.700.000	128.953.000	-26.253.000
1926	96.437.000	121.411.000	-24.974.000
1927	80.749.000	107.752.000	-27.003.000
1928	88.278.000	113.710.000	-25.432.000
1929	74.827.000	123.558.000	-48.731.000
1930	71.380.000	69.540.000	840.000
1931	60.226.000	59.935.000	291.000
1932	47.972.000	40.718.000	7.254.000
1933	58.065.000	45.091.000	12.974.000
1934	73.007.000	68.761.000	4.246.000
1935	76.232.000	70.635.000	5.597.000
1936	93.670.000	73.619.000	20.052.000
1937	109.225.000	90.540.000	18.685.000
1938	115.019.000	118.899.000	-3.880.000

**Kaynak:** Yücel, 2014: 35

1929 Dünya Ekonomik Krizi'nde sonra dış ticaret dengesini sağlamaya yönelik olarak ithalata getirilen kısıtlamalarla 1930 yılından itibaren dış denge sağlandığını Tablo 8'den görmekteyiz. Bunun yanında ihracat rakamlarımızda da azalmalar görülmektedir. Fakat 1934 yılı itibariyle BBYSP ile kurulan sanayinin dış ticaret rakamlarına da yansıdığını belirtebiliriz. Sanayileşme hamleleri ile hem ihracatımız artmış hem de sanayiye yönelik ithalatımız artmasına rağmen 1938 yılına kadar dış ticaret hacmi hep fazla vermiştir (Şimşek, 2016: 17-18). Yine burada



liberal politikalarla geçen 1923-1929 dönemi ile devletçi politikalarla geçen 1930'lu yılları karşılaştırdığımızda devletçi politikalarla geçen yılların daha olumlu sonuçlar verdiği belirtilebilir.

**Tablo 11:** 1923-1938 yılları arasında Milli Gelir (Gayri Safi Milli Hasıla: GSMH) ve Kişi Başına Gelir (KBGSMH). Rakamlar ABD Doları olarak verilmiştir.

Yıl	Milli Gelir (GSMH)	Kişi Başı Gelir (KBGSMH)
1923	570.700.000	47,5
1924	623.700.000	50,3
1925	815.800.000	63,2
1926	855.200.000	64,3
1927	750.600.000	55,2
1928	828.700.000	59,6
1929	1.001.500.000	70,5
1930	745.500.000	51,4
1931	659.500.000	44,6
1932	555.100.000	36,8
1933	687.600.000	44,6
1934	965.200.000	61,5
1935	1.039.700.000	65,0
1936	1.345.200.000	82,0
1937	1.433.700.000	86,4
1938	1.504.500.000	89,0

**Kaynak:** Yücel, 2014: 36

Tablo 11'i incelediğimizde, planlı ekonominin uygulanmaya başlaması ile birlikte ekonomideki canlılığın rakamlara da yansıdığı görülmektedir. 1929 Büyük Kriz zamanında yaşanan yaralar bir nebze sarılmış ve hatta kriz öncesine göre milli gelir ve kişi başı milli gelir daha iyi seviyelere ulaşmıştır. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hizmet ve tarım sektörlerini içermemekle birlikte tam anlamıyla makro plan özelliği taşıdığı söylenemez, daha çok bir sektör, sanayi sektörü planıdır denilebilir. Nitekim daha önceki dönemde belirlenen makro planlara da bu planda yer verilmemiştir. Bu plan başarı ile uygulanmış ve büyük ölçüde hedeflenen verim sağlamıştır. Plan kapsamında uygulama alanı bulan birçok somut girişimin, Türkiye'nin sanayileşmesinde kuvvetli bir altyapı oluşturduğu belirtilebilir (Özçelik ve Tuncer, 2007: 263-264).

Atatürk'ün liderliğinde 1930'lu yıllarda uygulamaya koyulan Devletçilik temelli ekonomi politikalarının başarı sağladığı ifade edilebilir. 1929 Büyük Dünya Krizi sonrasında birçok dünya ülkesi kriz ortamıyla mücadele ederken, Türkiye milli

bir sanayileşme hamlesi başlatarak, 1930-32 yılları arasında ortalama yıllık yüzde 3,5 1933-39 yılları arasında ise ortalama yıllık yüzde 8,1'lik bir büyüme gerçekleştirmiştir (Aktan, 1998: 36).

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın kapsadığı zaman dilimi bitmeden 1936 yılı itibariyle İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı için gereken hazırlıklar yapılmaya başlanılmıştır. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'na göre daha kapsamlı olarak hazırlanan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, ara ve yatırım malları üretimine daha fazla ağırlık vermekteydi. Ayrıca madencilik, limanlar ve elektrifikasyon gibi altyapı yatırımları da yer verilmekteydi. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, gıda, deniz ulaşımı, makine ve kimya vb. sektörler için yaklaşık 112 milyon TL'lik bir yatırım öngörülmekteydi. Belirlenen planlar itibariyle İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın bir nebze tüketimi karşılamaya yönelik planlara önem verdiği ve Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın doğal bir uzantısı olduğu belirtilebilir. İlk plandan alınan verimli sonuçların etkisiyle geniş kapsamlı olarak hazırlanan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, II. Dünya Savaşı'nın oluşturduğu belirsizlik ortamı nedeniyle uygulamaya alanı bulamamıştır (Kepenek ve Yentürk, 2001: 71).

Atatürk'ün liderliğini yaptığı dönemde Türkiye'de sermayenin artırılmasına yönelik olarak önemli düzenlemeler getirilmiş, ithal ikameci sanayileşmeye yönelik olarak tasarrufları artırmak hedeflenmiş ve büyük oranda da başarılı olunmuştur. Yine özellikle fiziki sermayeye göre daha çok uğraş isteyen beşeri sermaye birikiminin artırılmasına yönelik olarak; harf devrimi ile birlikte eğitime büyük önem verilmiş, tarımda modern teçhizat kullanımı yeterli düzeyde olmasa da bile sanayide modern teçhizat kullanılmasına yönelik büyük gayret gösterilmiştir (Aktan, 1998: 36).

Bu dönemde ekonomide devletin öncülüğü devam ederken fiyat istikrarına ve bütçe denkliliğine büyük önem verilmiştir. Bunun yanı sıra devletçilik olarak tanımlanan bu planlı dönemde sanayileşmede amaç değişmemiş sadece rol üstlenen taraf değişmiştir (Altıparmak, 2002: 35). Fakat kamu kesimi lehine olan bu değişim ile özel girişimci kesim tamamen devre dışı bırakılmadığı belirtilebilir.

Planlı döneme geçilmesi ile devlet öncülüğünde gerçekleştirilen sanayileşme çabaları sonradan çok eleştirilere maruz kalmıştır. Kurulan yatırımların yeri, teknolojisi ve üretecekleri malın cinsi gibi konular eleştirilmiştir. Hatta sanayiye tarımdan daha fazla ağırlık verilmesini ve devletin direkt girişimci gibi hareket etmesini bile eleştirenler olmuştur (Şahin, 2007: 78-80). Bu eleştirilere rağmen planlı

dönem dahilinde devlet öncülüğünde kurulan sanayi kurumlarını sayısal olarak incelediğimizde dönemim koşullarında önemli başarı elde edildiğini söyleyebiliriz. Dönemde sanayi üretiminde ortalama yüzde 7,5'i bulan bir artış sağlanmıştır. 1920'lerin başında 32 olan kamu sanayi kuruluşu 1939'a gelindiğinde 111'e ulaşmıştır (Yenal, 2013: 89).

Dönemde yaşanan devletçi sanayileşme politikalarına rağmen Atatürk arayışlarını sürdürmeye devam etmiştir. Atatürk ülkede milli sanayici geliştirmeye yönelik adımlar atmaya tekrar başlamıştır. Cumhurbaşkanı Atatürk'ün İş Bankası çevresiyle iyi ilişkiler kurması, hükümet işlerine sıklıkla müdahil olması, başvekil İsmet İnönü ve Recep Peker gibi devletçi politikaları savunan çevreleri rahatsız etmişti. Atatürk'ün hükümetle yaşadığı anlaşmazlıklar, Başbakan İnönü'nün yerine başka bir isim arayışına yol açmış ve İsmet İnönü'nün yerine 1937 yılında Celal Bayar getirilmişti. Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938 tarihinde ölümünden sonra ise cumhurbaşkanı olarak İsmet İnönü seçilmişti (Sunay, 2007: 102).

### **3.2. İSMET İNÖNÜ DÖNEMİ EKONOMİ POLİTİKALARI**

Atatürk'ün ölümünden sonra, 11 Kasım 1938'de İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığına getirilmesiyle, Türkiye'de yeni bir dönem başlamıştır. İsmet İnönü Atatürk kadar karizmatik bir lider olmasa da Kurtuluş Savaşı yıllarındaki askeri başarıları ve Cumhuriyet Halk Partisi içindeki etkinliği ile 1950 yılına kadar ülkeyi yönetmeyi başardığı belirtebilir. İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde iki büyük hizmeti çok önemlidir. Bunların birincisi Köy enstitülerini benimseyerek yaygınlaşmasını sağlamak, ikincisi ise Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na girmemesini sağlamak olmuştur diyebiliriz.

İkinci Dünya Savaşı boyunca, Türkiye'yi böylesine tehlikeli ortamdan uzak tutmayı başaran İnönü, önceliği; siyasi ve ekonomik bağımsızlık, toprak bütünlüğü, Atatürk kültür devrimi ve milli ekonominin kararlı adımlarla ilerlemesi gibi Cumhuriyetin başarılarını korumaya verdi. İsmet İnönü, İkinci Dünya Savaşı'nın en şiddetli dönemlerinde ve Türkiye'nin her an savaşa girebileceği ortamların oluşmasına rağmen kararlılıkla geri adım atmayarak ülkenin savaşa girmesini engellemiş ve devrimlere zarar verebilecek ufak bir ortama bile olanak vermemiştir (Dikici, 2008: 163).

### 3.2.1. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Gelişen Süreç

Atatürk döneminde uygulanan ekonomi politikalarının başarı sağladığı ve bu başarının rakamlara da yansıdığı bir dönemde, İkinci Dünya Savaşı yılları Türkiye açısından yeni bir sürecin başlangıcı olmuştur denilebilir. Ülke için ciddi tehdit oluşturan bu savaşın ne denli zararlar getireceğini öngören, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü önderliğindeki yöneticiler, İkinci Dünya Savaşı başlamadan üç ay önce İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'ndan vazgeçerek yerine "İktisadi Savunma Planı" uygulamasına geçilmesi yönünde planlar hazırlamışlar ve nihayetinde 5 Nisan 1939'da yürürlüğe girmesini sağlamışlardır (Ekodialog, 2017). Bu plan ile ülkenin her an savaşa girme ihtimaline karşı ekonomik planlarda köklü değişiklikler yapılmış ve tüm planlar neredeyse ordunun her an savaşa hazır olma çabasına dönüştürülmüştür. Ayrıca savaş sırasında farklı bir ekonomik plan hazırlanmamış olmakla beraber; devletçi sanayileşme politikalarının varlığı ve Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda bitirilemeyen sınıai kuruluşların savaş sırasında faaliyete geçirilmesi işleri biraz kolaylaştırılmıştır. Türkiye savaşta fiili olarak yer alan İngiltere ve Fransa ile 11 Eylül 1939 tarihinde ittifak antlaşması yapmasına rağmen, genel olarak tarafsızlık politikası izlemiştir. Fakat savaş yılları boyunca, savaşın yıkıcı etkilerinden korunmak için izlediği savaş politikası ve savaş ekonomisi koşulları, bir milyona yakın askerin bulunduğu büyük ordunun giderleri savunma harcamalarını artırmıştır (Tokgöz, 1997: 68).

Savaşta yer alan Avrupa ülkeleri ile savaş yıllarında dış ticarete önemli derecede aksamlar yaşanmış olması, ihtiyaç duyulan yatırım malları ithalinde sıkıntılara yol açmış ve bu süreçten sanayi üretim olumsuz yönde etkilenmiştir. Savaş boyunca ülke ekonomisinde önceki dönemlerde izlenen fiyat istikrarı ve bütçe denkliliği gibi politikaları uygulamak oldukça zorlaşmıştır. Uygulanmakta olan vergi gelirleri ve borçlanmanın, savaş nedeniyle aşırı artan kamu giderlerini karşılamada yetersiz kalması üzerine; para arzı artışına başvurulması, enflasyonun yükselmesine neden olmuştur. İşgücünün önemli kısmının silah altına alınması nedeniyle, üretimde yaşanan düşüş ise mal darlığı çekilmesine neden olmuştur. İşte böylesine sıkıntılı bir ortamda, malların karaborsaya düşmesi nedeniyle; devlet, bir dizi düzenlemelerle ekonomik yaşama doğrudan müdahalede bulunmuştur (Dokuyan, 2014: 26-27).

### 3.2.1.1. Milli Koruma Kanunu

Yaşanan sıkıntıların, ekonomik dengeleri bozduğu bir ortamda; üretimde yaşanan daralmayı gidermek, fiyat artışlarını kontrol etmek, üretim ve tüketimin düzenlenmesi amacıyla, 1940'da "Milli Koruma Kanunu" çıkarılmıştır. Ekonominin savaş yıllarında yönlendirilmesini amaçlayan bu kanun ile devletin ekonomi üzerindeki kontrolü, baskısı ve yasaklamaları oldukça artırılmıştır (Yenal, 2001: 100-101). Milli Koruma Kanunu ile getirilen ve yönetime geniş yetkiler tanıyan bu düzenlemeler arasında; özel sermayeli sanayi ve madencilik işletmelerinde hangi malların ne kadar üretileceğine karar verilmesi, vatandaşa angarya uygulanması, ihtiyaç duyulan kuruluşlara tazminatı ödenerek el koyulması, tarımda ne ekileceğine karar verilmesi, istediği aracı tazminatını ödeyerek devlet hizmetlerinde kullanılabilmesi, özel girişimcini yatırım için izine bağlanması, iç ve dış ticarete fiili olarak yer alması ve piyasaya alıcı olarak girebilmesi, bizzat ithalat yapabilmesi, ihtiyaç duyulan mallara el koyabilmesi, bunları dağıtabilmesi, ithalat ve iç ticarete maksimum fiyatları belirleyebilmesi, ihracatta ise minimum fiyatları belirleyebilmesi gibi durumlar sayılabilir (Şahin, 2007: 84-85). Böylece özel girişimin, devletin vesayeti altına girdiği belirtilebilir. Kısacası, hükümete ekonomide sınırsız yetki verildiği ifade edilebilir.

Milli Koruma Kanunu, kabul edildikten kısa bir süre sonra uygulama aşamasına geçilmiştir. Kanunun uygulamasını koordine etmek amacıyla kurulan görevli dairenin, ilk icraatı da satıcılara fatura düzenleme zorunluluğu getirilmesi olmuştur. Ayrıca, temel tüketim mallarından olan, unlu mamullerin ithalatına kısıtlamalar getirilerek, ihtiyaç duyulduğunda halkın elindeki buğday, arpa, çavdar, mısır gibi tahıl ürünlerine el konulması için Toprak Mahsulleri Ofisi'ne yetki verilmişti. Ekmek üreten işletmeler tespit edilerek tek tip ekmek üretilmesi ve bu ekmeklerinde karne usulü ile satışı sağlanmıştır (Metintaş ve Kayıran, 2008: 171).

Hükümet; savaş tehdidi nedeniyle ordunun hazır tutulması, karaborsa ve enflasyonun önlenmesi, özellikle de gıda alanında yaşanan kıtlığın giderilmesi gibi durumlar için Milli Koruma Kanunu'nu çıkarmıştı. Fakat uygulamalar sonucu oluşan ortamı incelediğimizde kanunun beklenen sonucu vermediğini söyleyebiliriz. Özellikle karne uygulaması bir çok probleme neden olmuştur. Memurların rüşvet olarak yasa dışı hareketlere başvurması sonucu zengin kesime çıkar sağlaması, düşük gelirlilerin ise alınan önlemleri kendi lehlerine çevirmeye uğraşması ve genel olarak halkın gıdaya getirilen kısıtlamaları hoş karşılamaması problemlerin başında

gelmiştir. İzlenen yanlış politikalar nedeniyle karaborsacılık ve rüşvet daha da artmış ve uygulanan iâşe politikası başarı sağlayamamıştır (Aydemir, 1975: 278). Alınan tedbirlere rağmen, İkinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda, ülke gündemini kıtlık, vurgunculuk, ve aşırı fiyat artışları gibi konular meşgul etmiştir. Halk bu yıllarda en temel ihtiyaçlarını bile karşılayamaz hale gelmiştir. Devlet, doğrudan çıkardığı kanunlarla, temel tüketim malları ve petrol başta olmak üzere birçok ürünün; üretim, tüketim ve satış şekilleriyle ilgili durumlara doğrudan müdahale edebilir konuma gelmiştir (Öztürk, 2013: 142-143).

Karne sistemine geçildiği takdirde halkın tümünün ihtiyaçlarının adil bir şekilde karşılanması hedeflenmişse de istenilen olmamış ve halkın büyük kısmı birçok temel tüketim ürününden, yeterince faydalanamamıştır. Karne sisteminin uygulanması aşamasında, düşük gelirli büyük kısmı bu hizmetten mahrum kalırken, zengin olan birçok aileye karne verilmiştir. Yaşanan bu sürece, toplumun büyük kısmını oluşturan düşük gelirli kişiler, büyük tepki göstermişlerdir. Hükümet, karne uygulaması ile halkçılığı ön plana çıkarmak istemişse de uygulama aşamasında yaşanan sıkıntılar nedeniyle geniş kesiminin tepkisini almaktan kurtulamamıştır (Ulusoy, 2010: 106-107). Milli Korunma Kanunu, fiyatlardaki yüksek oranlı artışları frenleyememiş ve halkın günlük yaşamındaki ekonomik problemlerin etkisini azaltamamıştır.

**Tablo 12:** 1938 Yılı Ortalama Fiyatları ile 1943 yılı (Aralık ) Ortalama Fiyatları

Maddenin Adı (Kg)	1938 (Kuruş)	1943 (Kuruş)	Artış Oranı (%)
Ekmek	10.05	38.67	284.7
Et	42.52	198.54	366.9
Zeytinyağı	51.85	231.29	336
Şeker	28	338	1.107
Süt	14.79	51.25	236.50
Peynir	48.78	155.42	218.6
Odun	370.08	1.316.66	255.7
Kömür	5.33	12.21	129.1
Demir	7	70	900

**Kaynak:** Koçak, 2003: 435

Tablo 12’de gördüğümüz gibi İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan sıkıntıları aşmak için uygulamaya konulan Milli Korunma Kanunu, ekmeğin fiyatının nerdeyse dört kat artmasına neden olmuştur. Bu uygulama ile özellikle, insanların birincil ihtiyacı olan gıdaların temini konusunda çok büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Bu durumdan hoşnut olmayan halk, yaşanan sürecin sorumlusu olarak gördükleri İsmet İnönü ve hükümete büyük tepki göstermişlerdir (Ulusoy, 2010: 135-136). Hükümet uygulamaya koyduğu düzenlemelerle, kanuna uygun olmayacak şekilde fiyat belirleyen ve stok yapanları ticaretten men, işyerinin kapatılması, para cezaları, hatta süreli hapis cezaları gibi cezalar belirleyerek bir düzen oluşturmaya çalışmıştır. Ayrıca, kanuna karşı olanlara da çeşitli cezalar öngörülmüştü. Tüm bu alınan tedbirlere rağmen, ekonomide arzu edilen düzelme sağlayamamıştır (Öztürk, 2013: 142). Kurtuluş savaşından henüz 20 yıl önce çıkan ve tüm imkanlarını bu yolda seferber ederek çok sıkıntılı bir süreç atlatan Türkiye, Mili Koruma Kanunu ve bu gibi düzenlemelerin verdiği yetkilerle, dünyayı saran İkinci Dünya Savaşı ülkeye sıçramasın diye çok çaba sarf etmiştir. Fakat halkın ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik yapılan uygulamalarda, başarı sağlanamadığı belirtilebilir.

### **3.2.1.2. Varlık Vergisi**

İkinci Dünya Savaşı’nın, uluslararası ekonomik konjonktürde estirdiği olumsuz hava nedeniyle, Türkiye’de ihracat ve ithalat verilerinde önemli değişimler olmuştur. Sanayileşme için gerekli hammaddenin temini bir yana, temel ihtiyaç maddelerinin bile ithalatı yapılamaz duruma gelmiştir. Savaşın, şiddetle sürdüğü 1942 yılına gelindiğinde ise savaş tehdidi nedeniyle, ülkede uygulanmasına devam edilen savaş ekonomisinin oluşturduğu zorluklarla karşı karşıya kalınmıştır. Üretken ve genç kesimin önemli kısmının ordunun emrinde olması, tarımsal üretimde düşüş yaşanmasına neden olmuştur. Böylesine bir ortamda ülke ekonomisinin harcamaları artarken; gelirlerinin azalması, bütçenin açık vermesine neden olmuştur (Ortaylı ve Küçükkaya, 2012: 168-169).

Büyük sıkıntılarla boğuşan halk, bir milyondan fazla insanın işini gücünü bırakarak ordunun emrine girmesi nedeniyle bunalan ekonominin bir nebze olsun rahatlaması için varlıklı insanların bu zor dönemde devlete katkı sağlamaları gerektiğini dile getirmekteydi. Kanunda detayları belirtilen alanlarda bir defaya mahsus olmak üzere belli miktarda vergi toplanacağı kararlaştırılmıştır. Bu koşullar altında Kasım 1942’de Şükrü Saraçoğlu Hükümeti’nin Varlık Vergisi kararı meclisin

desteği ile kabul edilmiştir. Dönemin başbakanı şukru Saraçoğlu'na göre bu vergiyle şu hususların gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır (Yalçın, 2012: 324-325);

- Aşırı artış gösteren fiyatları duşurebilmek için piyasadan para çekmek,
- İkinci Dünya Savaşı süresince mal varlıklarını artıranlardan vergi almak,
- Kamu gelirlerinin artmasını sağlamak.

Uzun inceleme evresinden sonra yürürlüğe konulan Varlık Vergisi; tüccar, emlak sahipleri ve büyük ifti olmak üzere üç ana kaynaktan toplanacaktı. Varlık Vergisi'nin en büyük yükünü ise savaşın oluşturduğu ortamdan istifade edip, önemli bir gelir elde eden tüccarlar çekmiştir (Goloğlu, 2012: 183-184).

Varlık Vergisi'nde dikkat edilecek başlıca özellikler şunlardır:

- Verginin asıl amacı, mal varlığı olanlardan gelir elde etmektir.
- Vergi yürürlüğe girdikten sonra 15 gün içinde toplanacak ve zamanında ödeme yapmayan mükelleflere tahakkuk ettirilen tutarlarına faize işlenecek.
- Varlık Vergisi Kanunu'nun 11. Maddesinde komisyon aldığı kararlarına, hiçbir yargı organına başvurulamayacağı karar altına alınmıştır.
- Kadınlar ve 55 yaş üstü erkekler hariç tutulmak koşuluyla borçlarını bir ay içinde ödemeyen mükelleflere angarya uygulanabilecekti.
- Varlık Vergisi Kanunu'nun yurrluktan kaldırıldıktan sonra ödenmemiş vergiler silinmiş, ayrıca borcunu omedediği için angarya uygulanan mükelleflerde serbest bırakılmıştır (Kayra, 2011: 52-53).

Hükümet, suistimallere sebebiyet verilmemesi için Varlık Vergisi'nin süresini sınırlı tutmak istemiştir. Vergi tahakkuk ettirilen kişilere; 15 gün süre verilmiş, zamanında ödemeyenlerin borçlarına faiz işletilmiş, bu durumda dahi borcunu ödemeyenler ise Aşkale'ye çalışmaya gönderilmiştir. Fakat angarya uygulamasından; 18 yaş altı, 55 yaş üstü erkekler ile kadınlar, hastalar, sakatlar ve borcunu ödeme konusunda kararlı olanlar muaf tutulmuştu. Mükelleflerden alınacak vergi miktarları ise memurlar, belediye meclis üyeleri ve ticaret odaları temsilcilerinden oluşturulan yerel komisyonlar tarafından belirleniyordu. Belirlenmiş bir oran yoktu (Yalçın, 2012: 326-327).



Varlık Vergisi, ticaret erbabı Türk ve Müslüman olan kesime de uygulanmış olmasına rağmen, yaşanan süreçte bu kesime vergi indirimleri ve ödeme kolaylıkları sağlanarak daha rahat ve elverişli ortamda vergiyi ödemelerinin yolu açılmıştı. Açıkça şunu belirtmek gerekirse; bu vergi Anadolu'da çokta uygulama alanı bulmamış ve uygulanan kesimlere ise ılımlı bir politika sürdürülmüştü (Akandere, 1998: 177). Nitekim uygulanan politikalar hem dış dünyada hem de ülke içinde sıkıntılara neden olmuştur. Bu nedenle hükümet yaklaşık 16 ay yürürlükte kalan Varlık Vergisi'ni Mart 1944'de yürürlükten kaldırılmıştır. Tahsil edilemeyen tüm alacaklardan da vazgeçilmiştir (Yel, 2009: 169).

**Tablo 13:** Varlık Vergisi Tahakkuk ve Tahsilat Oranı

Değişkenler	İstanbul	Oran	Türkiye Geneli	Oran
Toplam Mükellef Sayısı	62.575	%54	114.368	% 100
Tahakkuk Eden Varlık Vergisi (TL)	317.275.642	%68	465.384.820	% 100
Tahsil Edilen Varlık Vergisi (TL)	221.307.508	%70	314.920.940	% 100
Tahsilatın Tahakkuka Oranı		%69,7		%74,3

**Kaynak:** Aktar, 2001: 140.

Devlet Varlık Vergisi ile toplam 465 milyon TL civarı gelir elde etmeyi hedeflemiş olmasına rağmen; Tablo 13'de görüldüğü üzere 315 milyon TL civarı vergi toplayabilmiş ve tahakkukun tahsilatı karşılama oranı %74'lerde kalmıştır. Verginin %70'i sadece İstanbul'dan toplanmıştır. İstanbul'da tahsil edilen verginin ise %87'si gayrimüslimlerden, %7'si Müslümanlardan, kalan %6'sı ise diğer mükelleflerden toplanmıştır. Görüldüğü üzere kanunun önemli yükünü gayrimüslimler çekmiştir. Fakat bu duruma rağmen, yerli sermaye sahibi toplulukların, hükümete olan güvenleri kırılmıştır. Kanun, hükümet ile sermaye sahiplerinin bağlarını iyice koparan son hamle olmuştur (İnci, 2012: 280). Varlık Vergisi'nin mükellefi olan ve dönemin koşullarında yüksek bir vergi ödemek zorunda kalan sermaye sahipleri ile büyük toprak sahipleri bu durumdan hoşnut

değillerdi. Fakat ülke ekonomisi savaş tehdidi altında olması sebebiyle çok zor durumdaydı. Böylesi bir ortamda zengin kesimin ülke gelirlerine doğrudan katkı sağlaması zorunluluktan doğmuştur. Sermaye sahipleri ve büyük toprak sahiplerinin çıkarlarını gözetmek için oluşturdukları birliktelikler, Demokrat Parti'nin bir nebze temellerini de atmış oluyordu. Nitekim Demokrat Parti, sermaye sahipleri ve büyük toprak sahiplerinin desteklediği bir hareket olarak siyasi sahneye adım atmıştır (Çavdar, 2004: 429-430).

### 3.2.1.3. Toprak Mahsulleri Vergisi

1940 yılında Milli Koruma Kanununu, 1942 yılında ise Varlık Vergisi'ni yürürlüğe koyan hükümet, savaşın oluşturduğu ekonomik sıkıntıları bir nebze azaltmak için bu sefer de 1943 yılında Toprak Mahsulleri Vergisi'ni uygulamaya koymuştur. Ülkede yetişen tüm toprak mahsullerini kapsayan bu verginin gerekçesi de diğer vergilerde olduğu gibi savunma harcamalarının oluşturduğu sıkıntıların halka dengeli bir şekilde paylaştırılması olmuştur (Şener, 2004: 88-89). Toprak Mahsulleri Vergisi, aynı ya da para olarak tahsil edilecekti. Bu verginin uygulama usullerine de kesinlikle itiraz hakkı tanınmamıştır. Ayrıca, çiftçilerin gerçeğe aykırı beyanda bulunduğu tespit edilirse, cezalandırılacağı da hüküm altına alınmıştı (Kayra, 2011: 210-212).

Vergi yürürlüğe girdikten sonra uygulamaya geçilmiştir. Mahsulün sayımı, tarlada bizzat mükellef çiftçi tarafından yapılıyordu. Çünkü devlet bu geniş kapsamlı çalışmayı yapacak kadar memur görevlendiremezdi. Nitekim bu durum; bir takım sıkıntılara neden olmuş, verginin toplanması hükümet için bir hayli masraflı olmuştur. Çiftçilerin çoğu, ellerine geçen fırsattan yararlanmak istemişler ve sayım için görevli memurları, hasatlarını kaldırdıktan sonra ve istedikleri zaman çağırmışlardır. Tabii bu durumda verginin toplanması sürecinde kayıp ve kaçakçılığın baş göstermesine neden olmuştur. Nitekim bu durum rakamlara da olumsuz yönde yansımış ve tarh edilen verginin %50'si ancak tahsil edilebilmiştir. Bunun yanında vergi toplama maliyetinin yüksek olması da toplanan verginin neredeyse üçte birinin erimesine sebep olmuştur (Çomaklı vd., 2012: 65).

Bu verginin toplanması genel olarak Toprak Mahsulleri Ofisi'nin kontrolünde gerçekleşmiştir. Vergi toplamakla görevli memurların tutum ve davranışları nedeniyle, üreticiler zaman zaman tepki göstermişler ve yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Dönemde faaliyette bulunan çiftçilerin büyük kısmı Kurtuluş

Savaşı yıllarındaki sıkıntıları bizzat yaşamışlardır. Bundan dolayı çiftçiler, savaş tehdidi nedeniyle devletin olağanüstü önlemler almasını normal karşılamaktaydılar. Fakat verginin mükellefi olan çiftçiler, Toprak Mahsulleri Ofisi'nin davranış tarzını ve verginin kişilere adaletsizce dağılmasına tepki göstermekteydiler. Bu nedenle çiftçi üretimi düşürmüş ve hasat döneminde işleri geciktirmiştir. Bu gelişmeleri bahane eden birçok çiftçi ise ürün üzerinden alınan bu vergiyi ödememek adına toprağını ekmemeye başlamıştır (Aloğlu, 2010: 126).

Toprak Mahsulleri Vergisi esasen, büyük çiftçilere yönelik olarak yürürlüğe konulan bir gelir sağlama aracı olmasına rağmen; uygulamadan en çok etkilenen ve zararı gören kesimin küçük çiftçiler olduğu belirtilebilir. Ülkede savaş ekonomisinin izlendiği yıllar boyunca en büyük sıkıntıyı, kıtlığı ve bunalımı yoksul köylünün çektiği ifade edilebilir. Hane gençlerinin önemli kısmının ordu emrinde olması nedeniyle, kendi tüketimini karşılayacak üretimi dahi zorluklarla gerçekleştiren yoksul köylüye, bu verginin çok ağır bir yük getirdiği ve yaşam koşullarını olumsuz yönde etkilediği belirtilebilir. Nitekim bu durumun, köylünün hükümete olan tepkisini daha da artırdığı ve devlete karşı büyük bir güvensizlik oluşturduğu ifade edilebilir.

Aşar Vergisi'nin kaldırılmasından sonra ilk kez çiftçiye yönelik olarak yürürlüğe konulan bir uygulama olan Toprak Mahsulleri Vergisi, dolaylı bir vergidir. Verginin uygulama sürecinin sıkıntılı olması yanında, istenilen gelirden toplanamamıştır. Ayrıca; ülkede, Aşar Vergisi'nin farklı isimle geri getirildiği izlenimi oluşturması sonucu devlet eleştirilerin hedefi olmuştur. Bu nedenle Toprak Mahsulleri Vergisi çok uzun ömürlü olmamış ve 1946 yılında yürürlükten kaldırılmıştır (Batirel vd., 1989: 6).

#### **3.2.1.4. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Uygulanan Politikaların Ekonomiye Yansımaları**

1923-1929 döneminde halk, devletin tekelindeki malların fiyatlarında yaşanan aşırı artışlar nedeniyle büyük sıkıntılar yaşamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda; devlet, kaynakları daha da zorlayarak halkın daha büyük sıkıntılar yaşamasına neden olmuştur. Tabii yaşanan bu duruma, devlet giderlerinde yaşanan aşırı artış önemli etken olmuştur. 1938 yılında 331 milyon TL olan devlet giderleri, 1940 yılında 546 milyon TL'ye, 1942 yılında 914 milyon TL'ye, 1944 yılında ise 1 milyar 84 milyon TL'ye ulaşmıştır (Bülbül, 2006: 9).

Savaş ortamında, devlet gelirlerini artırmak amacıyla uygulama alanı bulan Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi ve Milli Korunma Kanunu gibi düzenlemeler, sermaye birikimini olumsuz yönde etkilemekle birlikte, özel sektörde faaliyet gösteren sanayi, tarım ve ticaret çevrelerini telaşlandırmış ve bu kesimde tepkilere neden olmuştur. Devletin, ekonomiye müdahalesi ile uygulanan baskı ve kısıtlamaların artması anlamına gelen bu gelişmeler, 1939-1945 döneminde uygulama alanı bulan devletçilik politikasının, girişimci devletçilik olarak değil, bu çevrelerde zorba devletçilik olarak nitelendirilmesine yol açmıştır (Altay, 2000: 52-53).

Savaş sırasında, sanayi sektöründe de yatırımlar azalmış ve sektörde üretim düşmüştür. Tarım ürünleri fiyatlarının, sanayi ürünleri fiyatlarına göre daha fazla artış göstermesi; hükümeti, tarım sektörüne yöneltmiştir (Tunçay vd, 1995: 308). Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nda yer alan birçok ülkeye mal satarak ihracatını artırmasına rağmen, ithalatta yaşanan darboğaz nedeniyle gerekli kârı elde edememiştir. Çünkü, ithalat yapılan ülkelerin çoğu, İkinci Dünya Savaşı'nda fiili olarak savaşmaktaydı ve üretimleri kendi tüketimlerini anca karşılamaktaydı. Bu ülkelerin ürün fiyatlarında aşırı artışa gitmeleri; Türkiye ekonomisinin dış ödemeler dengesini olumsuz yönde etkilemiş ve 1946 yılı dış ticaret dengesinde fazla verdiğimiz son yıl olmuştur (Dokuyan, 2014: 27).

**Tablo 14:** 1940-1950 Yılları Arası Türkiye'nin İthalat-İhracat Rakamları

Yıllar	İhracat (Milyon Dolar)	İthalat (Milyon Dolar)	Denge (Milyon Dolar)
1940	87,7	53,0	34,7
1942	126,9	113,6	13,3
1945	168,4	97,1	71,3
1946	184,6	137,4	47,2
1947	223,3	244,6	-21,3
1948	196,8	275,4	-78,6
1949	247,8	290,1	-42,3
1950	263,4	285,7	-22,3

**Kaynak:** Dokuyan, 2014: 27

İkinci Dünya Savaşı yıllarında küçük zengin kesim hariç Türk halkı çok sıkıntılı bir dönem yaşamıştır. Özellikle gıda maddeleri bulma konusunda çok sıkıntı yaşanan bu dönemde, yaşanan kıtlık nedeniyle birçok hastalık yaygın olarak görülmeye başlamıştır (Çavdar, 2003: 310). Halkın büyük yoksulluk yaşadığı

dönemde devletin, her an savaşa girilmesi tehdidine karşı aldığı kısıtlayıcı önlemler nedeniyle, ekonomik verilerde çok önemli dalgalanmalar olmamış hatta bazı yıllar artışların yaşandığı Tablo 15 ve Tablo 16'dan görülmektedir.

**Tablo 15:** 1939-1945 Dönemi Gayri Safi Milli Hasıla ve Kişi Başına Gayri Safi Milli Hasıla (1948 Fiyatları, TL)

Yıllar	Gayri Safi Milli Hasıla	Kişi Başına Gayri Safi Milli Hasıla	Kişi Başına Gayri Safi Milli Hasıla (Dolar)
1939	9.128.000.000	521	91
1940	8.678.000.000	487	104
1941	7.780.000.000	432	128
1942	8.217.000.000	451	262
1943	7.413.000.000	403	386
1944	7.038.000.000	379	277
1945	5.960.000.000	317	224

**Kaynak:** Yeldan, 2008: 94

**Tablo 16:** 1939-1945 Dönemi Büyüme Oranları (%)

Yıllar	Gayri Safi Milli Hasıla	Kişi Başına Gayri Safi Milli
1939	6,9	4,2
1940	-4,9	-6,8
1941	-10,3	-11,6
1942	5,6	4,6
1943	-9,8	-10,8
1944	-5,1	-5,9
1945	-15,3	-16,1

**Kaynak:** Yeldan, 2008: 95

Savaş nedeniyle üretimde yaşanan düşüş, fiyatların hızla yükselmesi, bazı temel ihtiyaç mallarının belgeye bağlanması, bir çoğunun hiç tedarik edilememesi ve bazı malların ise üretiminin belirli işletmelere verilmiş olması, tartışmaları beraberinde getirmiştir. Şiddetli tartışmalar neticesinde; kamu girişimciliğinin verimsizliği ve sınırlarının belli olmayışı nedeniyle, özel sektör kazanç çevresinin kısıtlanması, müdahaleci politikaların sorgulanmasına yol açmıştır (Kuyucuklu, 1993: 193-194).

İkinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda; devlet tarafından yapılan uygulamalar sonucunda, halkın geniş kesimi bu uygulamalardan büyük zarar görmüş

ve hükümete tepkiler artmıştır. Özellikle Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çıkarılmasına ve akabinde uygulamaya koyulmasına, başını Adnan Menderes'in çektiği büyük toprak sahipleri tarafından karşı çıkmıştır. Başlangıçta Cumhuriyet Halk Partisinin toprak reformu ve ekonomi politikalarına tepki olarak çıkan bu karşı görüş siyasi bir harekete dönüşmüştür (Akşin, 1988: 269).

### **3.2.2. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Ekonomide Liberalleşme**

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle, dünya ekonomik sisteminde izlenen politikalar büyük bir değişime uğramıştı. Uluslararası ekonomik konjonktürde yaşanan bu değişimden Türkiye de etkilenmişti. Savaş sonrası ülkede üretim düşmüş, fiyatlar aşırı artış göstermişti (Coşar, 2004: 132). Hükümet, savaşın devam ettiği yıllarda aşırı artış gösteren giderleri karşılamak amacıyla yürürlüğe koyduğu Varlık Vergisiyle, İstanbul tüccarının ve gayrimüslimlerin, Toprak Mahsulleri Vergisiyle de büyük toprak sahiplerinin tepkisini çekmişti. Fakat bu gelişmelere rağmen, savaş süresince yaşanan sıkıntıları fırsata çeviren birçok tüccar ve büyük toprak sahipleri, servetlerini daha da artırmıştı (Pamuk, 2007: 201-202). Ülke ekonomisinde bu gelişmeler yaşanırken devlet, 1930 yılının başından itibaren kesintisiz olarak uyguladığı korumacı ve dış dengeye dayalı politikalarından liberal politikalara yönelmeye başlamıştır (Boratav, 2008: 94).

Savaşın sonrasında, dünyada yaşanan gelişmelere çok çabuk entegre olan Türkiye, Truman Doktrini ve Marshall Planı kapsamında ABD'den yardım almaya başlamıştır. Ayrıca, 1948'de Avrupa Ekonomik İşbirliği'ne (OECD), 1950'de ise Avrupa Konseyi'ne üye olmuştur. Yaşanan bu gelişmeler, ülke ekonomisine politika değişikliğini gerekli kılmıştır. Özellikle gelen dış yardımlar ve uluslararası kuruluşlara yapılan üyelikler ile ekonomi liberalleşme sürecine girmiştir. Nitekim 1946'daki 7 Eylül Kararları, Türkiye İktisadi Kalkınma Planı (1947), Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası (1948) ve Türkiye Sınai Kalkınma Bankası (1950) gibi adımlar atılması ile liberal politikalar fiilen uygulanmaya başlanmış oluyordu (Yenal, 2008: 119-120).

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrası, uluslararası sisteme adapte olabilmek adına birçok uluslararası kuruluşa üye olması ile yabancı uzmanlar tarafından hazırlanan çeşitli raporların ekonomideki etkisi artmıştı. Bu raporlardan Thonburg Raporu ve Hilts Raporu ön plana çıkmaktaydı. Genel olarak bu raporların ortak özellikleri şunlardı (Sönmez, 2004: 77);

- Yeteri düzeyde sermayeye sahip Türk müteşebbislerin sanayi yatırımlarına teşvik edilmesi
- Devletin alt yapı yatırımlarına ağırlık vermesi
- Devletin düşük maliyetle girdi üretecek sanayi sektörlerine ağırlık vermesi
- Yabancı sermayenin ülkeye teşviki için önlemlerin alınması biçiminde ifade edilebilir.

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, dış mihraklar gözlerini Türkiye'nin ekonomisine dikmişlerdi. Kendi gelişimlerinin kaynağı olarak genç dinamik Türkiye'yi belirlemişlerdi belki de. Çünkü savaş yıllarında yaşanan çok büyük sıkıntılara rağmen, savaş sonrası dış konjonktürün Türkiye lehine dönmesiyle ülke girişimcileri önemli bir sermayeye sahipti.

Türkiye'de Büyük Dünya Krizi sonrası uygulama alanı bulan devletçilik ekonomi politikaları, İkinci Dünya Savaşı yıllarında sorgulanmaya başlamıştı. Özellikle savaştan sonra Marshall Planı kapsamında gelen yardımların oluşturduğu hava ve hükümetinde giderek bu yardımlara bağımlı hale gelmesi, liberal politika eğilimlerini artırmıştı. Hükümete tavsiyelerde bulunmak üzere ülkeye gelen özel sektör mensubu ABD'li uzmanlar, Türkiye'yi devletçi politikalardan uzaklaştırmaya yönelik görüş bildirmişlerdir. Nitekim hükümette, gelecek dış yardımların ve ekonomide oluşan koşulların etkisiyle, 1946'dan, iktidarı devrettiği 1950 yılına kadar liberal bir ekonomik sistem kurmak için bir takım önlemler almıştır. Ayrıca dönemin başbakanı Recep Peker de bulunduğu birçok ortamda hükümet politikalarını, rekabet ve serbest liberal sistem üzerine belirlediklerini açıklayarak, ekonomide izleyecekleri yolu belirtmekteydi (Ahmad, 2015: 134-136). Aslında DP'lilerde, sürekli liberal politikalardan bahsederek 1950'de iktidarı CHP'den devralmışlardı. İki partinin, bu süreçteki politikalarını değerlendirdiğimizde; birbirlerinden temel farklılıklar olmadığını söyleyebiliriz.

### **3.2.3. Demokrat Parti'nin Siyasal Hayata Girişi**

Demokrat Parti'nin kurulmasına yol açan düzen içi muhalefet, 1945 yılının ortalarında iyice belirginleşmiştir. Adnan Menderes'in başını çektiği grup, tek parti iktidarının alışık olmadığı bir şekilde hükümeti sert bir dille eleştirmiştir. Eleştiriler özellikle; artan devlet borçları, gereksiz para arzı artışı, adaletsiz gelir dağılımı ve

vergi sistemi gibi durumlara yönelmiştir. Muhalifler, artık tek parti iktidarının yetersiz kaldığını ve yeni bir hayat görüşünün idareye egemen olmasını savunuyorlardı. Nihayetinde 29 Mayıs'taki bütçe görüşmelerinde kullanılan 5 olumsuz oyun dördünü Demokrat Partiyi kuracak olan kadro oluşturmaktaydı (Eroğul, 2014: 11-12). Tek parti iktidarının olduğu dönemde hem de partinin içindeki kişilerin muhalefet konumuna geçmesi, aslında Türkiye'nin kuruluşundan itibaren özlemini çektiği demokrasi ortamını hazırlayan sürecin de başlangıcı olmuştur denilebilir. Tabii bazı eleştirileri yaparken o günün koşullarını da göz ardı etmememiz gerekir. En azından artık Türkiye'de sancılı geçen kuruluş evresinin yavaş yavaş atlatıldığı ve akabinde insanların daha özgür bir ortamı arzulamaya başladıkları belirtilebilir. İkinci Dünya Savaşı sonrası, dünya ekonomi düzenindeki sıkıntılı süreç, Türkiye ekonomisini de derinden etkilemiş ve bu durum ekonomi politikalarının da gözden geçirilmesini gerekli kılmıştır. Türkiye yaşanan bu sıkıntılardan dolayı savaş sonrası yeni bir sürece girmiştir denilebilir.

Savaş sonrası izleyen 1946 yılı, çok partili sisteme geçiş yılı olarak demokrasi açısından çok önemli bir zaman dilimini kapsasa da yeni ekonomi politikalarının zemininin hazırlandığı bir dönemin başlangıcı olmuştur. Özellikle, Atatürk'ün hassas olduğu ve çok önem verdiği; dışa kapalı, korumacı, iç pazara yönelik sanayileşme ve dış dengeye önem veren ekonomik yapıdan vazgeçilerek dış alımın hızla arttığı, dış dengenin bozulduğu, dışa bağımlılığın arttığı, sanayi sektöründen ziyade; tarım, maden, inşaat ve altyapıya daha fazla önem veren bir ekonomik yapıya geçilmiştir (Taş, 1995: 367). Savaş öncesi ekonomik faaliyetlerde, devletin öncülüğünde karma ekonomik bir sistem benimsenirken, bu süreçte liberal nitelikteki ekonomi politikalarındaki asıl amacın; devletin ekonomideki etkisini azaltarak, bu alanda özel sermayenin etkinliğini hâkim kılmak olduğu belirtilebilir.

Bu dönemde, ekonomide devletin hâkim olduğu bir yapıdan vazgeçilerek, yeni bir yapılanmaya gidilmiştir. Cumhuriyet Halk Partisinin uyguladığı devlet önderliğindeki ekonomi politikaları ve buna istinaden çıkardıkları kanunlardan ve uygulamalardan halkın geniş kısmı memnun kalmamıştır. Türkiye, İkinci Dünya Savaşına girmemesine rağmen, dolaylı olarak etkilenen ve temel gıda maddelerini karne ile almak zorunda bırakılan insanlar, özellikle de ülke nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan tarım kesimi, yaşadıkları olumsuz koşulların sebebinin hükümet olduğuna inandıkları için, bir anlamda toplumsal muhalefetin öncüsü olmuşlardır (Gevgilili, 1989: 51).



İsmet İnönü, cumhurbaşkanlığının ilk yılında toprak reformunu gündeme getirmiş olmasına rağmen, İkinci Dünya Savaşı nedeniyle fiili icraata geçilememiştir. Fakat savaşın sona ermesiyle, bu konu yeniden gündeme alınmış ve üzerinde önemle durulmuştur (Aydemir, 1975: 350). Bu gelişmeler ışığında hükümetin, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nu gündeme alması, beraberinde sert tartışmaları getirmiştir. Özellikle, bu kanun tasarısı kamu arazisinin dağıtılması ve kamu arazisinin yetersiz kaldığı yerde özel mülkün kamulaştırılarak topraksız köylüye dağıtılmasını öngörmekteydi. Tabii bu durum Adnan Menderes'in başını çektiği toprak ağalarını rahatsız etmekteydi. Aslında bu kanun ile direkt olarak alt kesime büyük imkân tanınabilecektir ve bunun bilincinde olan muhalif kesim tepki almamak için direkt olarak bu eleştirileri yapmayarak dolaylı yollardan yani; güvenlikten, hukuk devletinden, büyük işletmelerin daha verimli olması gibi nedenleri ileri sürerek, değişikliklerin daha yumuşak yöntemlerle ve yavaş yavaş yapılması gereğini savunmuşlardır (Eroğul, 2014: 11-12). Hükümetin toprak reformu kapsamında yaptığı bu uygulamaların, meclis içinde ve dışında bölünmelere yol açması, kısa sürede Türkiye'de çok partili hayata geçiş sürecine imkân sağladığı belirtilebilir.

Bu gelişmelerin üzerine Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'ın iktidar partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin meclis grubuna bir karar vererek Türk siyasi tarihinde "Dörtlü Karar" olarak anılan hareketi başlatmışlardır (Akşin,1988: 13). Sonrasında Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayrılan bu kadro, 1946'da Demokrat Parti'yi kurmuşlardır. Demokrat Partililer, başlangıçta Cumhuriyet Halk Partisi'nin prensipleri olan "Altı Ok"a bağlılıklarını açıkça ortaya koydukları gibi, devletin ekonomik politikası olan devletçiliği de özel girişime daha fazla teşvik imkânı sağlayacak bir anlamda yorumlamaktalardı. Parti tüzüğündeki anlayış şu şekilde belirtilmekteydi (Talas,1992: 132);

*"Devletçiliği, ekonomik alanda uzun zamandan beri devam eden boşluğu biran önce doldurmak, iş hacmini genişleterek yurttaşların geçim ve refah düzeylerini yükseltmek için, devletin, gerek doğrudan doğruya ekonomik faaliyetlere girişi, gerekse teşvik ve yardım yolları ile özel teşebbüse sermayenin genel yararlarına en uygun şekilde ve hızla gelişmesinde görev alması anlamında anlıyoruz. Özel teşebbüs menfaatleri genel menfaatin telifi ve korunması zaruretinden ileri gelmektedir. Bizim devletçiliğimiz ekonomik koşullarımızın çizdiği yoldur"* denilerek devletçilikle değişkenlik ilkesine yer verilmiştir.

Devletçiliğe farklı bir bakış açısı getiren Demokrat Partililer, hükümeti erken seçime zorlayarak 1946 seçiminde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne girmeyi başarırken, bu seçimler Demokrat Partili yetkilileri tatmin etmedi ve seçimlere hile karıştırıldığını iddia ederek protesto mitingleri düzenlediler. İkinci Dünya Savaşı'nın etkilerini sarmanın derdine düşen Türkiye'de, fiyatların üç-dört kat artması, hükümetin tüm mal ve hizmetlere zam üstüne zam yapması gibi durumlar toplum tarafından büyük tepkiler gösterilmesine neden olmuş ve bu gelişmeler, muhalefetin eline güçlü bir koz olmuştur (Yaşar, 2007: 28-30).

Demokrat Partili yetkililer, önceki dönemlerde uygulanan plansız müdahalelerin, ekonomik yapıyı bozduğunu iddia ederek; ülke ekonomisine yabancı sermayenin çekilmesine yönelik düzenlemelerin getirilmesini, devlet tarafından işletilen işletmelerin özel girişime devrini talep etmişlerdir. Uygulamak istedikleri politikalar irdelendiğinde, DP'nin liberal bir politikayı savunduğu belirtilebilir. Çok partili hayata geçiş; siyasi alanda olduğu kadar, ekonomik alanda da değişimleri beraberinde getirmiş, önceki dönemlerde yaşanan ekonomik sıkıntılar, yüksek oranlı işsizlik ve diğer ekonomik nedenler, Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana devam eden tek parti hükümetinin, 1950 yılında iktidarı devretmesine sebep olmuştur (Çelebi, 2002: 35).

14 Mayıs 1950 seçimleri sakin ve katılma oranının yüzde seksenleri aştığı bir ortamda yapılmıştır. Bir gün sonra sonuçlar açıklandığında ise Demokrat Parti oyların %53,35'ni alarak meclisteki 487 üyelikten 408'ni kazanmayı başarmıştır. Seçimlere çok büyük umutlarla giren Demokrat Partili yetkililerde böylesine büyük bir zaferi beklemiyordu. Yeni meclis, 22 Mayıs'taki ilk toplantısında, Refik Koraltan'ı meclis başkanlığına, Celal Bayar'ı cumhurbaşkanlığına seçti. Demokrat Parti hükümetini kurmakla ise Adnan Menderes görevlendirildi. Böylece, Türkiye'de önemli olaylar yaşanmadan, siyasal düzen alanında bir devrim yapılmış oldu. Yirmi yedi yıllık tek parti iktidarı olan Cumhuriyet Halk Partisi, muhalif bir kanadın oluşumuna müsaade etmiş ve sonucunda milletin iradesine boyun eğmek zorunda kalarak iktidarı muhalefete bırakmıştır. Bu durum, Türkiye ve demokrasi açısından çok önemli bir gelişme olarak akıllarda kalmıştır (Eroğul, 2014: 71).

## **DÖRDÜNCÜ BÖLÜM**

### **ÇOK PARTİLİ DÖNEMİ (DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ: 1950-1960)**

### **EKONOMİK GELİŞMELER**

Türkiye'nin ekonomik sistemi açısından önem ifade eden ve çok partili hayata geçişle başlayan 1950-1960 dönemi, ekonomik sistemde meydana gelen zihniyet değişimine sahne olmuştur. Liberal söylemlerle iktidarı devralan Demokrat Parti, devletçilik politikasını değiştirmeyi amaçlayarak, ülkeye liberal ekonomi ve dışa açılan ekonomi temelini benimsetmeye çalışmıştır. Fakat DP, muhalefet olduğu dönemde savunduğu liberal politikalar ışığında serbest piyasa ekonomisine yönelik çalışmalar yapmasına rağmen, dönem itibarıyla irdelendiğinde, hedeflenen politikaların uzağında kaldığını belirtebiliriz (Kanca, 2012: 60-61). Nitekim ülkenin içinde bulunduğu koşulların, bazı uygulamaların gerçekleşmesine imkân tanımadığı ifade edilebilir. Bu bağlamda, DP hükümeti döneminde her ne kadar liberal politikalara yer verilmişse de karma ekonomi politikaları ile sonuç bulan birçok uygulamanın gerçekleştiği belirtilebilir.

Hem siyasi hem de ekonomi alanında liberalizmi savunan Demokrat Partili yöneticiler, milli müteşebbis sınıfın gelişim göstermesinde; yabancı sermayenin sürükleyici güç olacağını planlayarak, yabancı sermayeye önem vereceklerini belirtmekteydi. Fakat ekonomik yaşamda hedeflenen liberal politikalar, iç ve dış etkenler yüzünden aksaklığa uğramıştır. Bu yüzden, yerli girişimci sınıfın oluşması tam gerçekleşmediği gibi ekonomideki devletin etkisi de devam etmiştir. Bu durumun neticesinde; hükümet, karma ekonomiye yönelmek mecburiyetinde kalmıştır (Baytal, 2007: 567). Demokrat Parti'nin, liberal söylemlerle iktidarı devralmasının ardından, ekonomi alanında CHP döneminde uygulama alanı bulan birçok planlama, sınırlama ve kısıtlamalara son verilmiştir. DP hükümeti, ülke ekonomisinde uygulanması amaçlanan liberal politikaların uygulanmasını sağlamak için özel sektörün geliştirilmesini amaçlamış olmasına karşı, incelenen dönemde

kamu yatırımlarının artırılması ve Kamu İktisadi Teşebbüslerinin sayısındaki artışla birlikte devletin ekonomik hayata müdahalesinde herhangi bir azalma olmadığı gibi daha da arttığı ifade edilebilir (Taş, 2004: 16).

#### **4.1. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ'NİN (1950-1960) POLİTİK AÇIDAN ANALİZİ**

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye, ABD ve Batı Avrupa yanlı politikalar izlemeye başlamıştır. Tabii bu durumda ulusal ve uluslararası ekonomik sistemde yaşanan gelişmeler ile çok partili hayata geçiş ile birlikte dışa açık ve liberal ekonomi politikalarını benimseyen kadronun iktidara gelmesi de etkili olmuştur. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren içe kapanan ve dış ekonomik ilişkilerden uzak duran Türkiye ekonomisi, DP kadrolarının programları doğrultusunda, dış ekonomi ilişkilerine artık duyarsız kalamamıştır (Yenal, 2008: 105). DP hükümeti, kalkınmanın en önemli kaynaklarından biri olarak gördüğü yabancı sermayeye çok önem vermiştir. Bu durumda büyük etkisiyle, yabancı sermayenin DP dönemindeki ekonomi politikalarına önemli derecede yön verdiği belirtilebilir.

CHP'liler, çok partili hayata geçiş ile birlikte kurulan DP'nin, kendi iktidarlarını sıkıntıya düşürmeyeceğini ve göstermelik bir muhalefet partisi olacağını ümit etmekteydi (Ahmad, 2011: 128). Bu sebepten dolayı CHP'liler, DP'nin siyasi hayata girişini olumlu karşılamışlar ve kuruluş günlerinde DP'li yöneticilerle iyi ilişkiler kurmayı tercih etmişlerdi. Fakat DP'nin ülke genelinde hızla etkinliği ile güçlü bir muhalif kanat oluşturacağı anlaşılınca, iyi ilişkiler sekteye uğramıştır. CHP, DP'nin ülke genelinde tamamen örgütlenmeden, seçimleri yapmak istemiş ve 1947'de yapılması gereken seçimleri 1946'da yapma kararı almıştır. 4918 Sayılı Kanun gereği "açık oy, gizli sayım" ve "çoğunluk sistemi" esasına göre yapılan 1946 seçimlerinde, CHP 395, DP 66 ve bağımsızlarda 4 milletvekilliği almıştır (Kırkpınar, 2002: 90-94; Taşyürek, 2002: 40).

1946 seçimlerinden sonra, iktidar partisi ile muhalefet partisi arasında sürekli tartışma yaşanması nedeniyle Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, gergin ortamın yumuşaması ve siyaseti normalleştirmek amacıyla, bir bildiri hazırlatır. 12 Temmuz Bildirisi olarak adlandırılan bu bildiri ile CHP ve DP'nin eşit statüde yer aldığı teyit edilmekteydi (Demir, 2010: 165-168). Bu gelişmeler ışığında 1949 yılında 5545 Sayılı Milletvekili Seçim Kanunu yürürlüğe girmiş ve "gizli oy, açık sayım" ilkesi

getirilerek, seçimlerde demokratik bir ortam oluşturmak adına önemli bir adım atılmıştır. Ayrıca, bu kanun kapsamında; seçimlerin güvenli bir ortamda yapılması ve radyoda muhalefet partilerine propaganda yapma imkânı verilmesi gibi birçok olanak muhalif kanada verilmiştir. İzlenen bu politikalarla, DP'nin CHP ile eşit şartlarda bir seçime girmesinin yolu açılmış oldu (Şeyhanoğlu, 2011: 188-189).

Çok partili hayata geçilmesiyle 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimlerde CHP, iktidarı Demokrat Partiye devretmişti. Seçimler sonucu, CHP iktidarı devredeceğini tahmin etmiyordu ve sonuçlar CHP'lilere göre sürpriz olmuştu. Yine aynı şekilde DP'liler de böylesine önemli bir başarıyı beklemiyorlardı ve DP'de seçim sonrası iktidarın verdiği bir telaş ortamı oluşmuştu (Ulus, 1950). Çok partili parlamenter sisteme geçiş ve sonrasında DP'nin iktidarı devralmasıyla, ülkede büyük bir sevinç ve umut ortamı oluşmuştu. DP'nin programında, demokratik düzeni öven ve ona bağlılığını belirleyen birçok açıklama bulunmaktadır. Programın birinci maddesinde şöyle denmektedir: *“Siyasal yaşamımızın birbirine karşılıklı saygı gösteren partiler ile yönetimine inanan Demokrat Parti, Türkiye Cumhuriyetinde demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesine ve genel siyasetin demokratik bir görüş ve zihniyetle yürütülmesine hizmet amacıyla kurulmuştur”* (Talas, 1992: 130).

DP iktidarı, Türkiye ekonomisinde yeni bir süreci başlatmış oldu. 27 yıllık CHP iktidarından sonra ülke yönetimini devralan DP ile ekonomi alanında da adeta belirleyici bir dönemin başlangıcı olmuştur. Çünkü uzun yıllar taviz verilmeden devam ettirilen; dışa kapalı, korumacı, iç pazarı canlandırmaya yönelik sanayi hamlelerinin yerini; ithalatın hızla arttığı ve dış açıkların başladığı, dış pazara yönelik sanayiden ziyade tarım ve altyapı çalışmalarına öncelik verilen bir ekonomi modeli benimsenmeye başlanmıştır (Taş, 1995: 367) DP hükümetinin, ekonomide oluşturmaya çalıştığı liberal politikaların en önemli amacının, devletin ekonomideki yükünü azaltarak özel girişime öncelik verilmesi olduğu belirtilebilir.

Türkiye'de yaşanan olumlu ve olumsuz koşullar altında, DP'lilerin iktidara yeterince hazır olmayışları ve CHP'lilerin de muhalefetteki deneyimsizlikleri, kısa süre içinde siyasi alanda büyük gerginlikler yaşanmasına neden olmuştur. 1953 yılında, CHP'nin mal varlıklarına el konulması, Köy Enstitülerinin öğretmen okullarına dönüştürülmesi gibi yaşanan gelişmeler, CHP kadrolarından sert tepkiler gelmesine neden olmuştur. Bu gelişmelerin yoğunlaştığı dönemde yapılan 1954 seçimlerini, oylarını artırarak kazanan DP, iktidarını devam ettirme imkânı bulmuştur. DP'nin gücünün artması ile muhalefet üstündeki baskıları daha da

artmıştır. Özellikle gazetecilere para ve hapis cezası verilmesi ve CHP'li bir kabine üyesinin hapse atılması ile iyice gerginleşen ortam, iktidar-muhalefet ilişkilerini tam bir çıkmaza sürüklemiştir (Can, 2010).

Türkiye'de 1957 seçimleri öncesi, DP güçlü konumda kalmayı başarmıştır. Nitekim, katılım oranının diğer seçimlere göre düşük olduğu 1957 seçimlerini, oylarındaki önemli kayıplara rağmen DP yine kazanmayı başarmıştır. 1957 seçimlerinde iktidarı devralamamasına rağmen oylarını artırmayı başaran CHP ise bu dönemden itibaren daha cesaretli ve aktif bir muhalefet yapmaya başlamıştır (Ahmad ve Tugay, 1976: 78). Siyasette yaşanan gelişmelerin yanı sıra, ekonomide sorunların artması, büyük bir bunalımın oluşmasına neden olmuştur. DP hükümeti, ülke ekonomisini bu bunalımdan kurtarmak için, 4 Ağustos İstikrar Tedbirleri adında bir düzenlemeyi yürürlüğe koymuştur. Fakat alınan önlemlere rağmen, ekonomide yaşanan sıkıntılar giderilememiştir. 1959 yılının başlarında, içinde bakanların ve milletvekillerinin de olduğu uçakla kaza geçiren Adnan Menderes'in bu kazadan kurtulması; ülke içinde duygusal bir ortam oluşturmuş ve ülkede yaşanan gerginliği biraz olsun durdurmuştur. Fakat kısa süre sonra yeniden toplumda yaşanan sıkıntılar ve yaşanan siyasi gerginlik, ordu içindeki cuntaları harekete geçirmiş ve 27 Mayıs 1960 tarihinde ordu Türkiye Cumhuriyeti yönetimine el koymuştur. Bunun sonucunda birçok DP'li tutuklanırken Başbakan Adnan Menderes idam edilmiştir (Bulut, 2009). Ekonomi sonuçları ne olursa olsun; halkın geniş desteğini alan bir partinin, darbe yapılarak iktidardan indirilmesi ve bununla da yetinmeyip birçok kişinin tutuklanması, Başbakan Adnan Menderes'in idam edilmesi, Türkiye siyasi hayatında, bugün bile kara bir leke olarak izlerini sürdürdüğü belirtilebilir.

Tüm bu gelişmelerin yanı sıra, Türkiye'nin ekonomik sistemi açısından önem ifade eden Demokrat Parti döneminin, ekonomik sistemde meydana gelen zihniyet değişimine sahne olduğu belirtilebilir. Çok partili hayata geçiş ile birlikte Demokrat Parti iktidarı, devletçilik politikasını değiştirmeyi amaçlayarak, ülkeye liberal ekonomi ve dışa açılan ekonomi temelini benimsetmeye çalışmıştır. Fakat Demokrat Partililer, muhalefet olduğu dönemde savunduğu liberal politikalar ışığında serbest piyasa ekonomisine yönelik çalışmalar yapmasına rağmen, dönem itibarıyla irdelendiğinde, karma ekonomi ile sonuç bulan politikaların gerçekleştirildiği ifade edilebilir.

#### 4.2. DEMOKRAT PARTİ PROGRAMINDA EKONOMİK GÖRÜŞLER

“Yeter söz milletindir” sloganıyla 1950 yılında yapılan seçimlerde iktidarı devralan Adnan Menderes öncülüğündeki Demokrat Partililer, liberal politikaları hayata geçireceklerini belirtmişlerdir. Demokrat Parti, muhalefet yıllarında devletçiliği ve devletin ekonomik hayata müdahalesini eleştirmiştir. Parti programının birinci bölümünde özellikle, liberal ekonomi politikaları öngörölmüş ve bu politikalara ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir. Parti programında, özel teşebbüsü desteklemek ve özel teşebbüsün hızla gelişimini sağlamak için gerekli altyapının oluşturulması devletin en önemli görevleri arasında sayılmıştır. Ayrıca programda, yeterli üretimi sağlamayan kamu kuruluşlarının, özel teşebbüse devredilebileceği; mecbur kalmadıkça piyasalara müdahale edilmeyeceği belirtilmiştir (Yenal, 2008: 120).

1923’lerde uygulanmaya çalışılan liberal ekonomi politikalarından, dönemin koşulları da göz önüne alındığında olumlu sonuç alınamaması ve devletçi ekonomik politikalarının uygulanmasının arzulanması fikir çatışmalarını beraberinde getirmiştir. Devletçi politikanın uygulanmasında ısrar edilmesi; ülkenin ekonomik sisteminde belirsizliklere neden olmuştur. Ekonomide yaşanan bu gelişmeler paralelinde, Demokrat Partililer, devletçilik politikasını değiştirmeye yönelik olarak liberal ekonomi ve dışa açılan ekonomi temelini oluşturmaya çalışmıştır (Cizrelioğulları, 2013: 34).

Demokrat Parti programında ekonomi ile ilgili görüşleri ise şöyle belirtilmiştir (Takım, 2012: 165):

- Piyasa ekonomisinde sermayenin güvenli bir şekilde yatırıma dönüşmesi için özel girişim ile devlet teşebbüsleri uyumlu bir şekilde ve birbirlerini tamamlayıcı rol üstlenerek görev yapmalıdır.
- Gerekli olmadığı müddetçe devlet piyasaya müdahale etmemelidir. Devlet genel olarak, eşit rekabet ortamı oluşturmalıdır.
- Devlet imkânları dahilinde kaynakları; makineleşme, kredi, kooperatifleşme, devlet öncülüğünde örnek çiftliklerin kurulması, bitki ve hayvan ırklarının çeşitlendirilmesi, çiftçinin üretimini artırmaya yönelik geniş kapsamlı teşvik ve yardımların sağlanması gerekmektedir.
- Sanayide yeterli altyapının olmaması ve ülke vatandaşlarının büyük çoğunluğunun tarı sektöründe faaliyetlerde bulunması nedeniyle tarım

sektörü ekonomik büyüme ve kalkınmada öncü sektör olmalı, bu nedenle tarım ürünlerinin düşük maliyetle üretiminin sağlanmasına yönelik olarak önlemler alınarak, iç ve dış pazarda elverişli şartlar koşulları geliştirilmelidir.

- Maliye politikalarında denk bütçe hazırlanmalı, cari harcamalar borçlanma ile kesinlikle finanse edilmemelidir. Fakat gerektiğinde üretimi artırmaya yönelik olarak uzun vadeli borçlanmaya başvurulabilmelidir.
- Zorunlu olmadıkça, kamu geliri elde etmek için ek vergilere artışına başvurulmamalıdır. Sosyal adaleti sağlamaya yönelik bir vergi sistemi, uygulamaya konulmalı, vergide adaletin sağlanması için ise dolaysız vergilere ağırlık verilen bir vergi sistemi tercih edilmelidir.

Parti programında yer alan genel ilkeler irdelendiğinde, devletçiliğin tamamen reddedilmediği görülmektedir. Ülke ekonomisinin koşullarına uygun devletçi bir yol izleneceği belirtilmiştir. 1949'da DP'nin 2. Büyük Kongresinde kabul edilen programdaki devletçilik ilkesi, iktidarın devralınmasıyla 1950'deki ilk hükümet programından itibaren liberalizme yönelmeye başlamıştır (Doğan, 1957: 15).

CHP'nin içinden çıkan kadroların kurduğu DP'nin, liberal söylemlerle politikalarını belirlemesinde; ticaret ve sanayi sektöründe faaliyet gösteren tüccarların ve büyük toprak sahiplerinin daha az müdahaleci bir devlet yönetimi istemeleri önemli bir etken olmuştur. DP'de tam anlamıyla liberal ekonomi politikalarının alt yapısı bulunmuyordu. DP muhalefet yaptığı yıllarda, CHP'ye devletçilik karşıtı bir söylem üretmiş olmakla birlikte, iktisadi devletçiliği de reddetmemiştir. Devletin ekonomide savunduğu liberal politikalarda devlet, önemli bir yere sahipti. Özel sektörün imkânlarının yetmediği alanlarda devlet bu alanlara müdahalelerde bulunmalıydı. Ayrıca, özel sektörün işletmecilik yapabileceği alanlardaki devlet işletmelerinin, özel sektöre devir edilmesi ve devletin piyasada eşit bir şekilde rekabet koşullarını sağlaması gibi politikalarla DP, liberal ekonomi politikalarının sınırını çizmekteydi (Kazgan, 1999: Turgut, 1991).

DP'liler piyasa ekonomisini oluşturmadan, demokrasiyi kuramayacaklarını belirtmekteydi. DP'liler, devletin mülkiyetine değil, devlet girişimlerinin özel sektörle çokta ilgisi olmayan "müdahaleci kapitalist, tekelci bir bürokrasi" tarafından idare edilmesine karşıydılar. Devletçi politika karşıtı söylemlerle iktidarı devralan DP'liler, kendilerini seçim vaatlerini yerine getirmek zorunda hissediyordu. Ayrıca



özel sektöre büyük önem veren Adnan Menderes, kamu hizmeti gören ayrıca sanayi sektöründe de faaliyet gösteren girişimlerin özelleştirilmesi için gerekli onayın meclisten geçmesi sağlanırsa iş adamları ve sanayiciler eliyle çok kısa süreçte özel sektörün oluşacağına inanmaktaydı. Aynı zamanda, liberal politikalara bağlılıklarını dile getiren DP'liler, hızlı büyümeye olan bağlılıklarından da vazgeçmemişlerdiler. Bundan dolayı, özel kesimin hızla gelişmesi için yabancı sermayeye dayanmaya karar vermişlerdir. Türkiye'de, özel sektörü hızla geliştirecek kadar sermayenin olmadığını belirten DP'liler, yabancı sermayeyi Türkiye ekonomisine çekmek için gerekli düzenlemelerin hızla yapılacağını belirtmiştir (Ahmad, 2015: 138-142).

### 4.3. DEMOKRAT PARTİ EKONOMİ POLİTİKALARI

Demokrat Partili yöneticiler, ülkenin refah seviyesini artırmak için hayati önem arz eden ekonominin, hızla canlanması üzerine planlar uygulama peşindeydiler. Yatırımları genişleterek; özel sektörü hem hukuki açıdan emniyet altına almak hem de fiili olarak desteklemek, geliştirmek ve sektörü zararlı müdahalelerden koruyarak güvenli üretim ortamını sağlamaya yönelik çalışmaları yoğunlaştırmışlardır (Kanca, 2012: 50).

Demokrat Parti iktidarının, ekonomik sistemin gelişimi üzerine yaptığı yoğun mesai, tek parti yönetiminden şikâyetçi ve bezmiş olan halkı memnun etmişti. Halk, Demokrat Partili yöneticilerin ülkeye bir canlılık getireceğine inanıyor ve büyük umutla politikaların uygulanmasını bekliyordu. Partinin programında yer alan liberalizm anlayışı, ekonomi politikalarında da etkisini göstermiştir. Ekonomik sistemdeki liberalizm anlayışı, bir ideolojiden çok dönemin koşullarının elverişsizliğinden ileri gelmekteydi (Çalık, 2012: 191). Tabii bu koşullar nedeniyle, Demokrat Parti tarafından liberalizm anlayışı, farklı bir şekilde uygulama alanı bulmuştur. Ekonomide, devlet müdahalesinin olmadığı ve sadece özel sektöre yer verilen bir liberal ekonomik sistem değil, devletinde bu sistemin vazgeçilmez bir unsuru olarak özel sektörün desteklendiği bir sistemi benimsenmiştir. Özellikle öncü sektör olarak belirlenen tarımın, devlet tarafından destekleneceği belirtilirken, diğer taraftan da özellikle sanayi işletmelerinde özel girişiminde yer alacağından söz ediliyor olması, tam liberal bir politika ortamının sağlanamadığını kanıtlar niteliktedir (Baytal, 2007: 550-551).

Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında Batı'yla bağlantılı olarak, özel sektör ve yabancı sermayeye endeksli bir şekilde oluşan ve Amerika Birleşik

Devletleri'nden alınan askeri ve ekonomik yardım, ekonomide izlenen politikaları derinden etkilemiştir. Özel girişimlerin güçlenmesi, tarımsal üretimdeki artış ve Kore Savaşı nedeniyle dünya genelinde tarım fiyatlarındaki beklenmedik artış gibi ülkemiz açısından olumlu gelişmeler sayesinde, ekonomide önemli bir canlanma sağlanmıştır. Demokrat Parti programında, kamu hizmeti niteliği taşımayan sektörlerde kamunun işletmeci olarak yer almayacağı ve temel sanayi haricindeki KİT'lerin uygun koşullarda birer birer özel girişime devredileceği görüşü yer almasına rağmen, iktidarın ilk yıllarından sonra yoğun bir kamu yatırım programı gerçekleştirilmiştir. Yani, yeni iktidar zamanında da devletin ekonomik yaşamdaki rolünde çok fazla bir değişiklik olmadığı belirtilebilir. Demokrat Parti; parti ve hükümet programlarında ekonomide devletin sadece koruyucu olarak yer alacağını belirtse de kamu kesimi üzerinde öncü ve egemen durumunu korumuştur (Takım, 2012: 182).

Örneğin bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demir Yolları (TCDDY), Denizcilik Bankası ve Devlet Malzeme Ofisi (DMO) ve Posta Telefon ve Telgraf Genel Müdürlüğü (PTT) İktisadi Devlet Teşekkülüne dönüşmüştür. Yine bu dönemde, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), Türkiye Demir Çelik İşletmeleri (TDÇİ) Genel Müdürlüğü ve Et Balık Kurumu (EBK) gibi kamu işletmeleri kurularak kamu girişimciliği daha da yaygınlaştırılmıştır. Demokrat Partililer, savaş yıllarında uygulanan ekonomi politikalarına karşı tepki olarak, ekonomide liberal düşüncüyü hâkim kılmak için büyük uğraşlar vermelerine rağmen, piyasa ekonomisine uygun koşulların sağlanamaması nedeniyle de, hedeflerinin bir hayli uzağında kalmışlardır (Takım, 2012: 166). DP döneminde, kamunun imalat sanayisindeki payı, 1955 sonuna kadar %50'nin üzerinde seyretmiştir. Ayrıca, kamunun, sabit sermaye yatırımları içindeki payı da 1951'den sonra azalış göstererek, 1954'e kadar %50'nin altında seyretmiştir, izleyen süreçte ise yeni ekonomik tedbirlerin alındığı ve devalüasyona başvuru olan 1958 yılına kadar ki yıllar itibarıyla; kamunun, sabit sermaye yatırımları içindeki payı %50'nin üzerindeki durumunu sürdürmüştür (Albayrak, 2007: 20).

Türkiye'de DP iktidarı yıllarında, ekonomide liberalleşme ve dünya ekonomik konjonktüründe yaşanan gelişmelere adapte olma yolunda bir takım uygulamalar faaliyete geçirilmiştir. İlk olarak ekonomideki liberalleşme isteği, CHP iktidarının devam ettiği 1947 yılında Dünya Bankasına ve Uluslararası Para Fonuna üye olunarak gösterilmiştir. CHP iktidarının son yıllarında başlayan liberalleşme

hareketleri, DP iktidarında yabancı yatırımları ülkeye çekmek için düzenlemeye koyulan uygulamalarla daha da hız kazanmıştır (Çalık, 2012: 190-191).

DP döneminde, tek parti iktidarı yıllarında uygulanan sıkı para-denk bütçe uygulamalarından vazgeçildiği yıllar olmuştur. TMO'nun piyasa fiyatının üstünde yaptığı alımlar, KİT'lerin zararları ve geniş kapsamlı olarak yapılan altyapı yatırımları devlet bütçesini sıkıntılı bir sürece sokmuştur. Özellikle maliyetin altında mal ve hizmeti iç piyasaya süren KİT'lerin zararlarının bir kısmının direkt bütçeden, bir kısmının da Merkez Bankası kredilerinden karşılanması ile ekonomi çıkmaza sürüklenmiştir (Susam, 2009: 136).

DP iktidarı, CHP iktidarından borçsuz bir maliye ile önemli derecede altın ve döviz stoku devralmıştır. DP hükümeti, iktidarının ilk yıllarından itibaren dış yardımlarında katkısıyla birçok alanda önemli adımlar atmıştır. Ekonomideki liberalleşme kapsamında, yabancı sermayenin ülkeye kolay girişinin sağlanması ve ilerleyen yıllarda tüketim mallarının dışa bağımlı hale gelmesi, döviz sıkıntısını beraberinde getirmiş ve ülke ekonomisi dış borçlanmaya yönelmeye başlamıştır. İthalatta yaşanan hızlı artışa rağmen, ihracatın yeterince yapılmasının sağlanamaması, dış borcun çevrilemez bir hal almasına neden olmuştur. Nitekim, ekonomide yaşanan sıkıntılı sürece dur demek için DP hükümeti; 1958 yılında, başta devalüasyon olmak üzere birçok soruna ekonomik tedbir almaya çalışmasına rağmen, ekonomideki kötü gidişatı durdurmayı başaramamıştır (Sertel ve Sanyürek, 2016: 764-765).

#### **4.3.1. Tarım Politikaları**

Cumhuriyetin kurulduğu dönemde, bir çok alanda olduğu gibi tarım alanında da geri ve ilkel bir üretim biçimi devralınmış olunması nedeniyle; 1923-1949 yılları arasında tarımın gelişmesine yönelik olarak vergi, toprak mülkiyeti ve kredi konularında önemli düzenlemeler yapılmıştır. Bu bağlamda Aşar vergisinin kaldırılması, tarımda özel mülkiyet hakkının tanınması, topraksız köylüye toprak dağıtılması gibi birçok çalışma yapılmıştır. Büyük Dünya Krizinin yaşandığı dönemde ise tarımsal ürünlerin ihracatı azalmıştır (Aktan, 1998: 35). Çiftçinin bu sıkıntılı döneminde devlet, destekleme alımları yapmak amaçlı, Tarım Satış Kooperatifleri'ni kurmuştur. İkinci Dünya Savaşı yıllarında ise tarımsal üretimde yaşanan dalgalanma, sektörün büyüme hızının, nüfus artış hızının altında gerçekleşmesine sebep olduğundan, ülkede mal kıtlıklarının yaşanmasına neden

olmuştur. Türkiye, savaştan sonra sermaye yetersizliği nedeniyle, Amerika'dan gelecek yardımlara göre planlar yapmıştır. Fakat dışarıdan beklenen derecede yardım gelmemesi, tarımsal araç, gereç ve altyapı yetersizliklerinden dolayı, tarımsal üretimin artırılması bir türlü sağlanamamıştır (Kuyucuklu, 1986: 165-171).

Demokrat Parti dönemi, Türkiye için tarımsal yapı ve gelişme açısından dönüm noktası olmuştur. Çalışan nüfusunun %80'ine yakını tarımsal alanlarda çalışan, milli hasılasının yarısına yakını tarımdan sağlayan Türkiye'de Demokrat Partililer, tarım sektörünü kendi ekonomi politikalarının en önemli aracı olarak görmüşler ve hızlı büyüme hedeflerine bu sektörle ulaşacaklarını planlayarak, sektöre önemli yatırımlar yapmışlardır. Fakat yapılan yatırımlar, uzun vadede daha fazla üretim artışını sağlayabilecek altyapı hizmetlerine yönelmek yerine, kısa vadede üretim artışını sağlayabilecek alanlara yöneltilmiştir. Yani kısaca belirtmek gerekirse; Demokrat Partililer, hızlı üretim artışıyla ilgilenmişlerdir. Tabii ki bunun en önemli nedeni, hızlı büyümeyi sağlamaktır. Nitekim 1954 yılına kadar başarılı olduklarını söyleyebiliriz. Demokrat Partili yöneticiler, tarımda yaşanacak olumlu gelişmelerin, sektörden geçimini sağlayan halkın satın alma gücünü artırarak, diğer sektörlerle olan taleplerini de artıracaklarını düşünüyorlardı (Ahmad, 2015: 145).

Bu planlar neticesinde uygulamaya konulan ve tarım sektöründen geçinen kesimin kısa sürelide olsa bolluk içinde yaşamasını sağlayan politikaları şöyle sıralayabiliriz (Tokgöz, 1997: 116-117):

- Yeni tarım arazilerinin üretime açılması,
- Devletin, çiftçiden tarımsal ürünleri piyasa fiyatının üstünde alırken, tüketicilere daha düşük bedelle sunması,
- Dış kaynaklı olarak sağlanan yardımların büyük katkısıyla, tarım alanında modern teçhizat sayısının hızla artması
- Ziraat Bankası kanalıyla çiftçilere faiz oranı düşük ve yüksek tutarlarda kredi sağlanması.

Özellikle belirlenen politikalar doğrultusunda dış yardım alınarak tarımsal alanda makineleşme hamlesinin çok başarılı olduğu görülmektedir. Demokrat Parti hükümeti döneminde, ithal edilen tarımsal alet ve makine sayısında önemli artış olmuştur. Tablo 17'deki veriler, bu artışın ne denli büyük olduğunu kanıtlar niteliktedir.

**Tablo 17:** Bazı Tarım Alet ve Makinelerinin Sayısındaki Gelişme

Makine ve Aletler	1940 Yılı	1948 Yılı	1955 Yılı	1960 Yılı
Traktör	1.066	1.756	40.282	42.136
Traktör Pulluğu	-	1.119	28.842	30.763
Kültivatör	2.774	5.549	10.926	20.088
Çapa Makinesi (Tekli)	-	8.022	5.209	12.651
Mibzer (Hububat)	11.227	162	7.244	8.343
Bıçer	10.927	14.384	20.713	24.245
Bıçerdöğeri	-	268	5.618	5.554
Harman Makinesi	552	430	1.329	2.536
Selektör	253	339	1.163	1.415
Triyör	2.025	2.214	2.752	3.325
Balya Makinesi	287	52	164	375
Ekremöz	13.530	33.080	72.326	71.813
Kuluçka Makinesi	62	37	444	1.259
Motopomp	111	253	10.010	22.557
Pülverizatör	-	22.385	17.142	25.232
Karasaban	-	1.625.398	2.123.750	1.991.259

**Kaynak:** Özer, 2014: 66

Marshall Planı ile gelen dış yardımlar, Demokrat Parti iktidarı dönemindeki kalkınma hamlelerine büyük katkı sağlamıştır. Ülkel tarım aletlerinin yerini modern teçhizatlar almıştır. 1950 yılında gerçekleştirilen ziraat sayımı neticesinde; Türkiye’de 2 milyon 300 bin çiftçiden ortalama %22’sinin eşekten başka tarımsal araç-gerece sahip olmadığı tespit edilmişken, 1951 ve 1952 yıllarında zirai üretim araçları sayısında önemli bir gelişme sağlandığı gözlenmiştir (Özer, 2014: 65). Tarım sektöründeki makineleşme, yeni toprakların ekime açılmasını olanaklı kılmıştır. 1948 yılında 13.900.000 hektar ekili alan, 1959’da 22.940.000 hektara yükseldi. En hızlı artış ise ekili alanların 14.542.000 hektardan 22.453.000 hektara ulaştığı 1950-1956 yılları arasında gerçekleşmiştir (Ahmad, 2015: 147-148).

Demokrat Parti’nin ekonomi politikaları içerisinde tarım sektörüne büyük önem verilmiştir. Ülke Marshall Planı çerçevesinde gelen yardımlarla tarımda çok

önemli bir sıçrama yaparak adeta yeniden yapılanmış ve sektöre büyük yatırımlar yapılmıştır. Demokrat Parti'nin özellikle ilk yıllarında tarıma dönük destek politikalarıyla köylüler rahat nefes almışlardır. Makine üretiminin önceki iktidar döneminden yaklaşık üç kat kadar artması ve tarım sektörüne sağlanan kredilerin yaygınlaştırılması, çiftçinin gelişim sağlaması açısından önemli hamleler olmuştur. Demokrat Parti'nin tarımsal anlamda gelişmek için gösterdiği büyük çabaların arkasında yatan sebeplerden birisi de iktidarda olmalarının kırsal bölgelerin seçmenlerinden aldığı oy çokluğuna bağlı olması dolayısıyla, köylü nüfusun sürekli desteğini alabilmek için bu vatandaşların ihtiyaçlarına yeterli ölçüde cevap vermek istemesi olmuştur (Tol, 2012).

Adnan Menderes liderliğindeki Demokrat Parti iktidarı dönemi, Türkiye'nin tarım ürünleri ihracatçısı bir konuma kavuşması nedeniyle ekonomik açıdan çok verimli yıllar olmuştur. Tarım sektörünün, makineleşmenin de önemli katkısıyla hızla gelişmesinde, ABD'den gelen yardımların büyük katkısı olmuştur. ABD'nin Türkiye ekonomisi için önerdiği kalkınma modeli, tarıma dayalı olduğu için ABD'liler sağladıkları yardımların tarım sektöründe kullanılmasını istemişlerdir (Akyıldız ve Eroğlu, 2004: 51-52). Tarımdan sağlanan kısa vadeli planlar neticesinde, ülke ekonomisi 1950-1953 döneminde yıllık ortalama yüzde 13 oranında büyüme sağlamıştır. Üretimin devamlılığını sağlamaya yönelik politikalara yer verilmemesinin sıkıntılarını hissetmeye başlayan ülke ekonomisi, 1953'ten sonra büyüme oranında düşüş yaşamaya başlamış ve bu durum ise fiyatlar genel düzeyinin yüzde 18 oranında artmasına neden olmuştur. Nitekim Türk ekonomisinde büyük ilerleme kaydeden tarım sektörü, 1954 yılından itibaren hızlı bir düşüşe geçmiştir. Bol ve rekor üretimin yaşandığı yıllar geride kalırken, ağır kuraklık tarımsal üretimi oldukça düşürmüştür. Elverişsiz hava şartları verimi düşürürken, ülkenin ihraç ederek büyük gelir sağladığı pek çok ürün ithal edilir duruma gelmiştir (Zungur, 2016: 12).

Liberal hedeflerle iktidar olan Demokrat Parti, devletçilik temelli politikalara ağırlık vererek bir çıkar dağılımı oluşturmuş ve birçok alanda oy desteğine sahip olmayı başarmıştır. Bu yöntemle, hükümet seçmenlerin çoğunu oluşturan tarım kesimine, kamu iktisadi teşebbüsleri aracılığıyla; bütçe kaynaklarından gelir aktarması yapabiliyordu. Nitekim Demokrat Parti iktidarı zamanla oylarını kaybetmemek için seçmen taleplerine boyun eğerek, liberal politikalarından ödün vermiş ve devlet müdahalesini artırmıştır. Yine tarım sektöründe de seçmen

taleplerine bağılı olarak, tarıma dayalı sanayinin devletçe kurulmasına hız verilmiştir (Tol, 2012). Ekonominin tarım sektörü öncülüğünde hızla büyüdüğü yıllar da büyük toprak sahipleri önemli derecede gelir sağlamışlardır. Ayrıca, tarım sektörü kaynaklı gelirlerde de genel olarak artışlar yaşanmıştır. İşgücünün gelirlerinde de reel olarak önemli artışlar gerçekleşmiştir. Tarımda modernleşme sürecinde, kırsal kesimde işgücü açığı ortaya çıkması nedeniyle, toprağını terk edenler şehirlere büyük iş umutlarıyla göç etmişlerdir. Dönem boyunca şehirlerin nüfusu yıllar itibarıyla sürekli artış göstermiştir. Fakat sanayi ve hizmetler sektörü yeni gelen işgücünü besleyecek kapasitede olmadığından, birçok sorunu beraberinde getirmiştir (Özer, 2014: 76-77).

#### 4.3.2. Sanayi Politikaları

Cumhuriyet'in kurulmasıyla, tarıma dayalı ekonominin geliştirilmesi için üreticinin özendirilmesi ve eline geçecek paranın artırılması amacıyla çalışmalar yapılmıştır. Bu konuda en önemli adım olan, Aşar Vergisinin kaldırılması 1925 yılında gerçekleştirilmiştir. Devlet zaten çok yoksul olmasına rağmen, köylünün rahatlaması ve üretimin artırılması için böylesine büyük gelirden vazgeçmiştir (Karakayalı, 2009: 52). Bu cesur kararın ardından tarımsal üretimde artış sağlanmakla beraber, sanayi alanında durum hiç de iyi değildi. Ülkede birkaç dokuma fabrikasından başka fabrika yoktu ve sanayinin kurulması olanakları çok sınırlıydı. Devlet özel sektörün yetersizliklerinden dolayı 1930'lu yıllardan 1946 yılına kadar radikal bir devletçilik politikası uygulamıştır. Yapılan sanayi planları çerçevesinde ithal ikamesine dayalı fabrikalar kurulmuş olmasına rağmen, özel sektörün yatırımları desteklenemediği için yatırım yapmasına fırsat verilememiştir. Bunun sonucunda, özel sektöre ait bir çok müessese ya yarım kalmış ya da başarılı olmamıştır. Ancak devlet eliyle ve devlet imkânlarıyla ağır sanayi atılımı gerçekleştirilmiştir ve devletçilik politikasıyla pek çok sanayi kuruluşu kurulmuştur (Akyıldız ve Eroğlu, 2004: 50-51).

1950 yılında iktidarı devralan Demokrat Parti yönetimi, sanayi sektöründe yatırımların ve buna paralel olarak hızlı bir büyümenin yurtiçi ve yurtdışı kaynaklı özel sektör tarafından sağlanmasını hedeflemiştir. Liberal ekonomi politikalarını sanayi sektöründe de uygulamakta kararlı olan Demokrat Parti yönetimi ile birlikte Türkiye'de hem ekonomik ve hem de mali alanda önemli gelişim sağlanmıştır. Büyük Dünya Krizi'nden sonra uygulamaya konulan devletçi, korumacı ve tüketime yönelik üretim modelinden vazgeçilmiş, dönemin ilk yıllarında dışalım

liberalleştirilmiştir. Türkiye'nin 1947 yılında Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'na üye olması ve DP iktidarı ile birlikte oldukça liberal bir ekonomi politikası uygulaması; ülkeye çekilen dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarında önemli artışların gerçekleşmesini sağlamıştır (Palamut ve Giray, 2001: 26-27).

Demokrat Parti hükümetiyle beraber sanayi sektöründe hedeflenen politikalar doğrultusunda devletçi politikalar terk edilmeye başlamış ve ekonomide liberal politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi iktidarında kabul edilen Kalkınma Plan'ı çerçevesinde ithal ikamesini teşvik eden kamu yerine, ihracatı teşvik eden ve özel kesimi tercih eden program belirlenmiştir. Özel sektörün genişlemesi için teşvikler sağlanmış, linyit, krom, demir gibi madenlerin üretiminde özel kesimin payı yükseltilmiştir. Şeker ve çimento fabrikalarının sermayesine özel kesimde katılmıştır. 1950'de faaliyete başlayan Sınai Kalkınma Bankasından ve Marshall yardımı özel teşebbüs fonundan özel sektöre geniş krediler verilmiştir. 1950-1960 dönemi altyapı yatırımları açısından da altın çağını yaşamıştır. Önemli karayolları, su, liman ve enerji projeleri bu dönemde yapılmıştır (Baytal, 2007: 567 ve Şener, 2005: 147-148).

Demokrat Parti iktidarında sanayi alanında, çimento, şeker, madencilik ve dokuma sektörlerinde üretim artışının sağlanmasıyla, bu alanlarda büyük ilerlemeler gerçekleştirilmiştir. Halkın tüketiminde önemli bir yer tutan şeker ve dokuma alanlarında yaşanan olumlu gelişmeler, Demokrat Parti'nin geniş halk kitlesi tarafından popülaritesinin artmasının yolunu açmıştır (Eroğul, 2003: 143).

Özel girişime öncelik veren bir iktisat politikasının hâkim olduğu bir süreçte ilginç bir gelişme de kamu kesiminin ekonomideki etkisinin artması olmuştur. Bir taraftan özel girişimin gelişmesine katkı sağlamak amaçlanmışken, diğer taraftan da özel girişim tarafından yeterli düzeyde karşılanamayan iç tüketimi karşılamak amacıyla devlet, özellikle 1955 yılından itibaren giderek artan bir oranda sanayi sektörüne yatırımlar yapmıştır. Demokrat Partililer, liberal kapitalizmin gelişmesine bağlanmışlardı. Fakat, hızlı ekonomik büyümeye olan bağlılıkları daha büyüktü, özel sektörden umduklarını bulamadıkları için, tekrar devlet sektörüne döndüler. Devlet girişimleri modernleştirildi ve üretim kapasiteleri artırıldı. Et ve Balık Kurumu, SEKA, Türkiye Demir Çelik İşletmeleri ve Turizm Bankası kurularak Kamu İktisadi Teşekküllerini etki alanı daha çok genişletilmiştir (Takım, 2012: 165-166).



Demokrat Parti iktidarı yıllarında özel sektör eliyle gerçekleştirilen yatırımlarında önemli artışlar olmasına rağmen, özellikle sanayi yatırımlarında kamu kesiminin etkinliğinde bir değişiklik olmamıştır. Bu dönemde devlet özellikle ulaştırma ve haberleşme altyapı yatırımlarına, tarım ve sanayide ara ve yatırım malları sektörlerinde müdahalelerde bulunarak yatırımlar yapmıştır. 1960'lara doğru, ekonomideki dalgalanmalar nedeniyle piyasalara olan güveni azalan özel sermayenin, dayanıklı tüketim malları sektöründeki yatırımlarını terk etmesi ve spekülative alanlara yönelmeye başlaması ile mecburi olarak kamu kesiminin sanayi sektöründeki yatırım payı da hızla artmıştır (Akyıldız ve Eroğlu, 2004: 50-52). Diğer taraftan, 1956 yılına kadar sanayi için ihtiyaç duyulan ara ve yatırım malları dışalımında sıkıntı yaşanmamıştır. Tabii bu durum üretimi olumlu yönde etkilemiş ve sanayide istikrarlı bir şekilde yüksek büyüme oranları gerçekleştirilmiştir. Ülkede verimli geçen 1950-1957 yılları arasında sanayi sektöründe yıllık ortalama %10 büyüme gerçekleştirilmiştir. Fakat 1956 yılından sonra döviz piyasasında yaşanan sıkıntı, sanayide ara ve yatırım malları ithalatını olumsuz etkilemiştir. Dolayısıyla ülke ekonomisini, ithal ikamesine dayalı sanayileşme çabaları ile dışa bağımlı olmaktan kurtarmak isteyen Demokrat Partili idareciler, bu politikalarında başarı sağlayamamışlardır (Şahin, 2007: 110-115).

Piyasada yaşanan olumsuz koşulların gün geçtikçe artması, ve sıkıntıların iyice belirginleşmesi ile ekonomi gittikçe, liberal politikalarından uzaklaşmış, devletçi politikaların ağırlık kazandığı bir duruma doğru sürüklenmiştir. DP döneminin sonuna doğru gelinmesiyle, Türkiye ekonomisi, geçici tedbirlerle çözüm aranan, kırılmalı ve zayıf bir hal almıştır. Bu durum neticesinde devlet, ekonomik gelişmeyi sağlam temellere dayandırmak amaçlı bizzat üretim aşamasında yer alarak, kamu iktisadi teşebbüsleri sayısını artırmıştır (Çoban, 2012: 65)

Nadir Nadi'ye göre; Demokrat Parti'nin en önemli yanlışlarından biri, ekonomi alanında geniş kapsamlı hazırlanmış bir programının olmamasıdır. Nadi, İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte, katı devletçi politikalar uygulanması yerine devletçiliğe yakın bir politikanın uygulanmasının ekonomik hayatta daha olumlu sonuçlar vereceğini belirtmiştir. Fakat Nadi'ye göre; Demokrat Parti, sosyal devlet anlayışını temel alması yerine, yabancı sermaye ve özel girişim temelli politikalar uygulayarak devletçilik ilkesinden her geçen gün uzaklaşmıştır. Dengesiz ve plana dayalı olmayan bir yatırım politikasının Türkiye ekonomisini daha da sıkıntılı bir duruma sürüklediğini belirten Nadi, Demokrat Partili idarecileri ekonomide yaşanan

olumsuz koşullardan şikayet eden kitleleri de uyguladığı sert müdahaleler ile susturmaya çalıştığını belirtmiştir (Gülseven, 2009: 42).

DP döneminde endüstriyel üretimde ortalama % 30'a varan artış sağlanmıştır. En önemli artış ise tekstil, çimento, şeker kauçuk ve demir-çelikte olmuştur. 1956 yılında ise ülke içi tüketimi karşılamadığı için ithalata başvurulmak zorunda kalınan şeker, çimento ve pamuklu tekstil üretimi artık dışarıya ihtiyaç kalmadan tüketimi tamamen karşılar hale gelmiştir. Üretim sektöründe faaliyette bulunan fabrikaların neredeyse yarısı kamuya ait olup; modern makine ve teçhizata sahipken, özel işletmeler genelde küçük işletme tipinde olmuştur (Parasız, 1998:107).

Sanayinin gelişimine paralel olarak enerji alanında önemli adımlar atılmıştır. DP hükümetinin, 1950 yılında yapımına başladığı Girvelik (Erzincan), Sarıyer Barajı (Ankara), Defne (Harbiye), Durucasu (Amasya), Tortum (Erzurum), Seyhan Barajı (Adana), Hazar Gölü (Elazığ), Göksu (Konya), Sızır (Kayseri), Kovada (Eğridir), Ceyhan (Kahramanmaraş), Botan( Siirt), Kayaköy (Emet), Tunçbilek (Kütahya), Soma termik santrali gibi enerji üretim yatırımlarının bir kısmının faaliyete geçmesiyle 1950 yılında 789.624 kw/saat olan enerji üretim, 1960 yılında 2.815.071 kw/saate yükselmiştir (Albayrak, 2004: 313-315).

#### **4.3.3. Ulaştırma ve Haberleşme Politikaları**

Ulaşım ve haberleşme alanında gelişim sağlanması üretim maliyetlerini derinden etkilemektedir. Daha iyi bir ulaşım ağı taşıma maliyetlerini azaltarak, ürünlerin daha ucuza mal edilmesini sağlayabilmektedir. Üretim maliyetlerindeki azalış, gelirdeki artış beklentisi ile özel yatırımları tetiklemektedir. Aynı zamanda ağsal bağlantıların gelişimine yönelik olarak yapılan altyapı çalışmaları bölgeler arası ticari ilişkilerin artmasına ve üreticilerin değişik pazarlara ulaşım maliyetlerinin azalmasına doğrudan katkı sağlamaktadır. Yine bu gelişim, alıcılarında kendi tercihlerine uygun ürünlere ulaşım olanaklarını kolaylaştırmaktadır. Özellikle ulaşım ve haberleşme gibi firma maliyetlerini önemli derecede etkileyen alanlarda yaşanacak gelişim bulunduğu bölgede daha rekabetçi bir ortam oluşumuna katkı sağlayabilmektedir (Kara ve Taş, 2012: 477-478). Liberal söylemlerle iktidarı devralan DP'li idarecilerde, ulaşım ve haberleşme alanında yaşanacak gelişimin ekonomiye olumlu katkılar sunacağına farkındaydılar.

DP hükümeti, ekonomide canlanmanın sağlanmasına yönelik olarak kırsal kesimi kentlere bağlayacak yollarının modernleştirilmesini hedeflemiştir. DP

hükümeti, milli ekonominin gelişmesini engelleyen nedenler arasında ulaşım sektöründe yaşanan yetersizlik ve pahalılığı sayarak bu alanın gelişmesine önem vermiştir. Menderes; ulaşım sektöründe yaşanan sorunların, başta tarım sektörü olmak üzere devletin bütün kurumlarını ilgilendirdiğini belirterek, ulaşım ağının genişletilmesi için gerekli çabanın gösterileceğini belirtmiştir (DP Programı, 1946).

**Tablo 18:** 1951-1960 Döneminde Karayolu, Demiryolu ve Kara Taşıt Sayıları

Yıl	Karayolu (km)	Demiryolları (km)	Otomobil Sayısı	Otobüs Sayısı	Kamyon Sayısı
1951	49.284	7.667	4.676	1.615	8.251
1952	49.801	7.667	5.798	2.198	10.596
1953	50.264	7.696	8.001	2.622	11.470
1954	51.121	7.696	10.071	3.185	13.201
1955	55.008	7.802	13.405	3.755	15.404
1956	56.786	7.803	16.427	4.569	18.356
1957	57.498	7.805	23.938	5.510	24.722
1958	58.512	7.805	27.692	5.933	27.549
1959	60.623	7.805	28.599	6.671	30.250
1960	61.542	7.895	29.970	6.848	34.429

**Kaynak:** Balcı, 2007:108

Menderes liderliğindeki DP hükümeti planlanan programları uygulamaya koymuş ve çalışmalar neticesinde ulaşım ağında önemli gelişim sağlanmıştır. Tablo 18'den de anlaşılacağı üzere DP iktidarı döneminde karayolu ağında her yıl artışın sağlandığı, buna paralel olarak da kara taşıtları sayısında da önemli artışın olduğu gözlenmektedir (Balcı, 2007: 108).

DP hükümeti döneminde öncelik karayollarına verildiğinden demiryolları, deniz ve hava yollarında gelişim sağlanmamıştır. Karayollarında yaşanan gelişim sayesinde ülke pazarı bütünleşmiş ve kırsal kesimdeki üreticilere, tükettiklerinin fazlasını değerlendirme fırsatı sağlanmıştır. Kapalı ekonomik yapı kırsal kesimden kentlere açılmaya başlamıştır. Karayolları ağının hızla genişlemesi sonucu, ülkede kara taşıtları daha yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır. Bu durum bazı sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Kullanılan kara taşıtlarını kendi üretmeyen ve yeterli petrol rezervi olmayan Türkiye ekonomisinde dışa bağımlılık artmaya başlamıştır. Bunun en önemli sıkıntıları ise DP iktidarının son yıllarında hissedilmiş ve ödemeler dengesinde yaşanan sıkıntılar nedeniyle kara taşıtlarının yedek parça ithalatı gerçekleştirilemediğinden bir çok kara taşıtı kullanılamamıştır (Tekeli, 1982: 95).

İncelediğimiz dönemde ülkenin en önemli iletişim aracı olan radyo sayısında da önemli artışlar olmuştur. 1950’de 362.466 olan radyo sayısı 1960’a gelindiğinde 2.000.000 adeti bulmuştur (Albayrak, 2017) Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, ihtiyaçta çeşitliliğin arttırmasını sağlayıp, ekonomideki gelişim sürecini direkt olarak etkilediği belirtilebilir.

#### 4.3.4. Dış Ticaret

II. Dünya Savaşı sonrası yıllarda, Türkiye’de ekonominin uluslararası düzenlemelere duyarlılığının artırılmaya çalışıldığı ve devletçilik uygulamalarının azaltıldığı bir süreç başlamıştır. Savaş yıllarının sona ermesiyle birlikte, kalkınma hamlelerine girişilmiş ve dış ticaretin liberalleşirmesine yönelik önemli adımlar atılmıştır. Dönemde, dış ticareti geliştirmeye yönelik olarak daha önceki yıllarda ithalata getirilen kısıtlamalar azaltılmış ve dünyadaki ekonomik sisteme daha hızlı uyum sağlamak amaçlı Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ve Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması gibi uluslararası kuruluşlara taraf olunmuştur (Akin, 2017).

1950 yılında Demokrat Parti’nin iktidar olmasıyla birlikte, programlarında belirttikleri gibi dış ticaret alanında da ithalata getirilmiş olan kısıtlamalar kaldırılarak liberal bir dış ticaret politikası izlenmeye başlanmıştır. İzlenen bu politikalara istinaden, 1950-1952 yılları arasında ithalat %65 oranında serbest bırakılmıştır. Fakat ihracatı istenilen seviyede olmayan Türkiye ekonomisi, bu serbestleşmeye 1953 yılına kadar dayanabilmiş ve ortaya çıkan döviz sıkıntısı nedeniyle bu politikadan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında dış ticarete izlenen liberal politikalar ithalatın aşırı artmasına neden olmuştur. 1953 yılı itibariyle alınan önlemler ile ithalatın düşürülmesi sağlanmasına rağmen ihracatta yaşanmaya başlanan sıkıntılar nedeniyle dış ticaret sürekli açık vermiştir (Takım, 2012: 174).

Ekonomide görülen istikrarlı büyüme ve gelişimin sağlandığı ilk yıllar, 1954’ten itibaren sıkıntılı bir hal almaya başlamıştır. Özellikle Kore Savaşı’nın yarattığı ihracat ortamının sona ermesi, hava koşullarının kötü gitmeye başlaması ile tarım ürünleri üretiminin azalması ve dönemde kurulmaya çalışılan tesis ve fabrikaların büyük oranda dış kaynağa ihtiyaç duyması gibi nedenlerle dış ticaret açığı giderek artmış ve sürdürülemez bir noktaya gelmiştir. Bu kriz ortamından çıkmaya yönelik olarak 1954’ten itibaren ithalatta hafif sanayiye dayalı ithal ikameci

bir üretim yönünde eğilim ortaya çıkarmıştır. Ortaya çıkan ekonomik zorluklara karşın, Demokrat Parti hükümeti, halkın memnuniyetini kazanmaya yönelik olarak politikalara devam etmiş, bu durum 1955'ten itibaren enflasyonist bir süreci başlatmıştır (Kanca, 2012: 54-56).

Dış ticaret açıklarındaki sorun, ithalatın aşırı artmasından kaynaklanıyordu. Zaten, Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında istikrarlı bir artış sağlanmıştı. Hükümet bu nedenle, ithalatı azaltmaya yönelik olarak bazı önlemler almak zorunda kalmıştır. Bu önlemler içinde şüphesiz en önemlisi Milli Koruma Kanunu'nun uygulamaya konulması olmuştur. Bu kanun ile birlikte piyasaları daha ciddi denetleme mekanizması oluşturularak stokçuları ve karaborsacıları cezalandırma yolu ile caydırıcılık sağlanmaya çalışılmıştır. Aslında, Tek Parti hükümetinin ekonomi politikalarını eleştirerek siyasal hayata adım atam Demokrat Partili yöneticilerin, kendi dönemlerindeki ekonomik sıkıntılara, eleştirdikleri politikalarla çözüm üretmeye çalışmaları manidardır (Baytal, 2007: 557).

**Tablo 19:** Türkiye'de 1950-1960 Dönemi Dış Ticaret Verileri (Cari Fiyatlarla- Milyon Dolar)

Yıl	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1950	263	286	-23	549	92.2
1951	314	402	-88	716	78.1
1952	363	556	-193	919	65.3
1953	396	533	-137	929	74.4
1954	335	478	-143	813	70.4
1955	313	498	-185	811	63.0
1956	305	407	-102	712	74.9
1957	345	397	-52	742	86.9
1958	247	315	-68	562	78.5
1959	354	470	-116	824	75.3
1960	321	468	-147	789	68.5

**Kaynak:** Takım, 2012: 175

Demokrat Parti hükümetinin iktidarı devraldığı ilk yıl neredeyse dış ticaret dengesinin sağlandığı Tablo 19'da görülmektedir. Tarım sektörünün öncülüğünde ihracat gelirlerinin artmaya başlamasına rağmen, dış ticarete liberal politikaların

izlenmeye başlanması ile ithalatın ihracata oranla daha hızlı artması, dış ticaret açıklarının 1952 yılın sonunda doruk noktalara ulaşmasına neden olmuştur. Tarım sektörü ile birlikte sanayi sektörünü de canlandırma politikaları izlenmesi nedeniyle ara ve yatırım mallarına ihtiyaç duyulması ve bu malların büyük kısmının dış kaynaklı olması ithalatın artmasında en önemli etken olmuştur. Hükümetin ithalatı kısımaya yönelik aldığı önlemler cevap vermeye başlamasına rağmen, ihracat gelirlerindeki azalışında aynı yıllara rastlaması, açıkların daha alt seviyelere düşmesini engellemiştir (Kanca, 2012: 58-60).

#### **4.3.5. Ekonomide Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Etkisi**

Demokrat Partililer, ekonomiyi hızlı bir şekilde canlandırmanın dış kaynaklara başvurulmadan başarılamayacağını düşünmekteydi. Bu sebepten dolayı, dış kaynaklı birçok yatırıma girişilmiştir. 1950-1960 dönemindeki sayısal veriler irdelendiğinde, ülke ekonomisinin dışa bağımlılığının iyice arttığı gözlemlenmektedir. Tabii bu dış kaynakların içinde en önemli olanını Amerika'dan gelen yardımlar oluşturmaktadır. Dış kaynak arayışı ilk olarak, İkinci Dünya Savaşı sonrasında İsmet İnönü zamanında Truman Doktrini ile ABD'nin Türkiye'yi programa dâhil etmesiyle başlamıştır. Bu durum, ne kadar Amerika'nın çıkarlarına uygun olsa da Sovyet tehditleriyle karşı karşıya olan Türkiye'nin de menfaatleri ile uyuşmaktaydı (Emiroğlu vd. 2012: 79-81). Ekonomik, askeri ve siyasi açıdan sıkıntılı bir süreçten geçen Türkiye'de DP'liler, bu fırsatı kendi lehine çevirmeyi planlayarak bölgede ekonomik açıdan güçlü bir hale geleceğini umuyordu. Truman Doktrini Türk dış politikasının da gelişim sürecine yön vermesi açısından önemlidir. Nihayetinde daha önce Orta Doğu'da bağımsız bir Arap devletinin kurulmasını arzulayan Türkiye, bu politikasına tamamen zıt olan ve Arap halkını rahatsız edebilecek bir olayla, İsrail devletini ilk tanıyan devlet olmuş ve Yahudi asıllı vatandaşların İsrail'e göç etmeleri konusunda da gerekli kolaylıkları sağlamıştır (Baytal, 2007: 562).

Türkiye'de Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında, Amerika etkili dış politikalar uygulanmaya konulmasının yansımaları dönemin hemen başında hissedilmeye başlamıştır. Bu dönemde, dış ticarete önemli bir canlanmaya sebep olan en büyük etken ABD destekli tarım sektöründeki yaşanan olumlu gelişmelerdir. Yine bu dönemde izlenen politikalar neticesinde Batı Avrupa, ülkemiz dış ticaretinde önemli bir pazar halini almıştır. İktidarın ilk yıllarındaki kısa süreli liberasyon

döneminde görülen dış açıklar, hükümetin önlemler almasına neden olmuştur. Fakat Avrupa ülkeleri ile savaş yıllarında büyük çöküş gösteren ticari ilişkiler bu dönemde büyük bir gelişim sağlamıştır (Yeldan, 2008: 114).

Türkiye, ABD'den alınan ekonomik yardımların önemli payını, ABD'li uzmanların görüşleri çerçevesinde tarım alanında kullandı. Böylece, 1950'lerin başlarında Türkiye, dünya tarım ihracatında önemli bir konuma sahip oldu. Ama tarımda modernleşme kapsamında gelen makinelerin bakım onarımını yapacak yeterli düzeyde sanayi altyapısı olmadığından, bakım-onarım ve yedek parça maliyetleri Türkiye'nin dış ticaret dengesini olumsuz etkiledi. Böylece ABD'den gelen yardımların büyük bölümü dolaylı olarak geldiği yere geri dönmüş oldu. ABD, yardımların karayollarının gelişmesi için de kullanılmasını istiyordu. ABD'nin istekleri doğrultusunda karayolu yapımına ağırlık verilmiş ve demiryolu yapımı neredeyse durma noktasına gelmiştir. Karayolu ulaşımında önemli adımlar atılması ile birlikte sağlanan gelişime paralel olarak Türkiye'ye ithal edilen yabancı otomobil ve otobüslerin sayısı ve buna bağlı olarak da petrol ihtiyacı artmıştır. Yaşanan bu gelişmeler dışa bağımlılığımızın iyice artmasına neden olmuştur (Topal, 2012: 117-118).

Amerika, Türkiye'ye ekonomik yardımları yanı sıra, koşullu olarak askeri yardımlarda da bulunmuştur. Fakat askeri yardımların büyük bölümü İkinci Dünya Savaşı'nda kullanılmış, hasarlı ya da kullanım ömrü bitmeye yaklaşmış ABD'nin artık kullanma gereksinimi görmediği silah ve malzemelerden oluşmaktaydı. Türkiye böylesine bakım ve onarım ihtiyacı olan teçhizatları kabul ederek aslında ekonomisini sıkıntılı bir sürece sokmuştur. Çünkü yapılan anlaşma gereği neredeyse hurda teçhizatların bakım onarımına, ABD'ye yılda 145 milyon dolar ödemek zorunda kalınmıştır. Bu durum, savaş sonrası hazinede bulunan döviz stokunun kısa sürede erimesine yol açmıştır (Ertem, 2009: 394-395).

Tüm yaşanan bu olaylarla birlikte, yapılan askeri yardımların ABD'nin hurda diye nitelendirerek kullanmayacağı silah ve malzemelerden oluşmasına rağmen, dönemde Türkiye'nin modern bir orduya kavuşmasını sağladığını belirtilebilir. Yine tarım sektörüne yapılan yatırımlarla sektörde kullanılan malzeme kalitesinin ve teknolojinin yükselmesi ve Türkiye'nin dünya tarım sektöründe önemli bir konuma gelmesi sağlamıştı.

#### 4.3.5.1. Marshall Planı

İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan büyük tahribatın Avrupa'da kaosa neden olması, komünist partilerin yükselişe geçmesine neden olmuştur. Tabii bu durum en çok Sovyetler Birliği'nin işine yaramıştı. Güçlü bir Sovyetler Birliği'ni kendisine tehdit oluşturacağını farkında olan ABD, Avrupa ülkelerini siyasal ve ekonomik işbirliği içine sokmak, böylece bütünleşmiş bir Avrupa oluşturarak, komünist ideolojinin bu ülkelere sızmasını önlemek hedefindeydi. Ekonomik açıdan çok sıkıntılı bir süreç yaşayan Avrupa, ABD üretimini ve ekonomisini de olumsuz etkilemekteydi (Erhan, 1996: 275-276). Çünkü ABD malları için Avrupa en önemli pazardı. ABD'nin uzun vadeli planlar yapabilmesinin yolu, güçlü bir Avrupa'dan geçiyordu. Güçlü bir Avrupa oluşturmak içinse geniş kapsamlı bir plan dâhilinde adeta Avrupa yeniden inşa edilmeliydi. Tabii bu durumdan en çok çıkarı Amerika Birleşik Devletleri sağlayacaktı. Dünyanın öbür ucunda olan ABD'nin bu denli uğraş vermesinin elbette en önemli nedeni; ABD'nin üretim yapısı ile birçok dünya ülkesinin üretim ve ekonomileri arasında çok önemli bir ilişki olmasıydı. Dünyada istikrarlı ortam oluşturulmadan ve bazı stratejik öneme sahip ülkeler ekonomik olarak kendilerine yeten düzeye gelmeden, ABD için uzun vadeli bir barış ve refah ortamı gerçekleştirilemezdi (Ertem, 2009: 393-395).

Bu koşullar altında zamanın ABD Dışişleri Bakanı George Marshall, 5 Haziran 1947'de Harvard Üniversitesi'nde verdiği bir söylevde, daha sonra kendi adıyla anılacak olan Avrupa'ya yardım planının önerisinde bulundu. Marshall konuşmasında kısaca; Avrupalı devletlerin bir araya gelerek işbirliği oluşturmaları halinde önemli bir destek ve yardımın sağlanacağını belirtti. Bu gelişmeler üzerine Avrupa Onarım Programı hazırlandı. Dört yıllık bir süreyi kapsayan Marshall Programı, 1948 yılında Başkan Truman tarafından imzalanan bir kanun ile yürürlüğe girdi. Program kapsamında 16 Avrupa ülkesi, ihtiyaçlarını tespit ederek ortak bir rapor hazırlayıp ABD'ye sundular (Topal, 2012: 117-118). Bu ülkeler arasında yer alan Türkiye de, hazırladığı ekonomik kalkınma programını gerçekleştirebilmek için ABD'den 615 Milyon Dolar yardım talebinde bulundu. Fakat Amerikalı yetkililer, Marshall Planı'nın, savaştan büyük tahribat gören Avrupa'nın kalkınması için hazırlandığını belirterek Türkiye'nin yardım talebini reddettiler. ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından Kongre'ye sunulan raporda, ekonomik anlamda birçok Avrupa ülkesine göre daha iyi konumda olan Türkiye'ye Marshall Planı kapsamında Avrupa ülkelerine hammadde temin etme görevi veriliyordu. Programın ilk bölümünde, tarım



ve madencilik sektöründe kullanılmak üzere yaklaşık 59 Milyon ABD Doları yardım yapılması öngörülmekteydi (Ertem, 2009: 391).

Türkiye, Marshall Yardımları ile 1948-1951 yılları arasında hibe olarak 62.376.000 ABD Doları yardım sağlamıştır. Yine aynı dönemde 72.000.000 ABD Doları borç alınmıştır. Yapılan anlaşma gereğince, 1956 yılına kadar yalnız faiz tutarı ödenecek, bu tarihten sonra ise 35 yıl boyunca %2,5 faizle hem anapara hem faizler ödenecekti. Ayrıca teknik yardımlar kapsamında ülkenin kalifiyeli personel yetiştirmesi için gerekli destek sağlanması öngörülmekteydi (Uyar, 2017). Bu yardım ve borçların kullanılacağı sektör ve alanlar ABD’li uzmanlarca belirlenecekti. Yapılan yardımların kullanılacağı alanı belirleme yetkisinin ABD’li yetkililerde olması, ekonomik bağımsızlığımıza uygun olmayan bir durumdur. Çünkü ABD’li uzmanlar kendi planları ve çıkarları doğrultusunda hareket ettiklerinden dolayı, ülkemizin bu yardım planından ne denli gelişim sağlayacağı onlar için çok da önem ifade etmiyordu (Topal, 2012: 117-118). Fakat, DP’li yöneticiler, ülkenin bir an önce kalkınması için bu plan dahilinde gelecek yardımlara ihtiyaç olduğunu düşünmelerinden dolayı; bazı tavizler vermek mecburiyetinde kaldıklarını belirtebiliriz.

Uluslararası arenada oluşan örgütlere uyum sağlamak ve yeni müttefikler edinmek amaçlı siyasi ve iktisadi politikalarla çeşitli liberal adımlar atan Türkiye’de, ilk bölümde askeri nitelik taşıyan Amerikan yardımları ekonomik bir niteliğe büründükten sonra, Atatürk’ün taviz vermediği birçok politika hızla terk edilmiş ve dış kuvvetlere önemli tavizler verilmiştir. Ekonomik alanda yaşanan bu zıt ilerleyiş genel siyaseti de değişikliğe sürüklemiştir. Başbakan Adnan Menderes, sermayenin serbest girişine izin vererek, yabancı sermaye konusunda ticaret yasasının yumuşatılmasının önünü açmıştır. ABD’ye böylesine bağlanmanın sonucu olarak, tarım ve maden üretiminde köklü değişiklikler olmuş ama diğer taraftan ezici askeri giderlerin dış ticaret dengesinin aşırı bozulmasına neden olması özellikle iç piyasada fiyatların yükselmesine neden olmuş ve bu durumdan halk büyük zarar görmüştür (Yenal, 2008: 119-120). Aslında, Marshall Planı’nın amacının, savaşta büyük yıkım yaşayan ülkelerin çöken ekonomilerini düzeltmek, yoksul ve bitap düşmüş insanları rahata kavuşturarak hazıra alıştırmak ve ABD’nin kendi ekonomisine gelecek oluşturmak olduğu belirtilebilir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası uyguladığı yardım politikaları, ABD’nin dünyada otoritesinde zirve yapmasını sağlamıştır. ABD açısından çok başarılı olan

bu plan ile bir çok ülke kısa süreli rahatlamadan sonra ekonomik açıdan çok sıkıntılı bir sürece girmiş ve insanların büyük zarar görmesine neden olmuştur (Avşaroğlu, 2008: 50-51). Plan kapsamındaki yardımlardan faydalanmak için bazı tavizler veren Türkiye ekonomisinin de çok zarar gördüğünü belirtebiliriz.

Ülkemize gelen ABD yardımları ile özel teşebbüs teşvik edilerek serbest piyasa ekonomisine geçiş hedeflenerek, devletçi yapıyı çözmek amaçlanmıştır. Amerikalıları liberal ekonomik gelişmeleri istemesine rağmen, ülkemizde bu duruma karşı çıkanlar olmuştur. Özellikle devletçi Türk aydınları ve bürokrasisi, KİT'ler olmadan kalkınmanın olmayacağını savunarak bu liberal düzene karşı eleştirilerde bulunmuşlar (Ertem, 2009: 393-395). Yani ABD'nin Türkiye'de işi hiç de kolay değildi. Çünkü Türkiye'de devletçilik sadece ideolojiden ibaret olmayıp aynı zamanda üretim tarzı olarak kabullenildiği ifade edilebilir. Türkiye ABD ile yaptığı savunma ortaklığı ile yardımlar almasına rağmen, liberal ABD'ye karşı önemli geçiş hamlelerine rağmen genel manada devletçi kaldığı belirtilebilir.

#### **4.3.6. Yabancı Sermaye ve Petrol Kanunu**

DP döneminde uygulanan ekonomi politikalarını etkileyen temel unsurlardan biride yabancı sermaye idi. Türkiye'nin 1920'li ve 1930'lu yıllarında ekonomide uygulanan politikalarda yabancı sermayenin belirleme payı yok denecek kadar azdı. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD ve ABD merkezli uluslararası ekonomik kuruluşların borç yada hibe aktarmaya başlaması, bir çok ülkeye yabancı sermaye girişi hızlandırmıştır. Türkiye ise bu uygulamalara ayak uydurmakta zorlanmadı ve özellikle DP'nin iktidarı devralmasıyla süratle gerekli yasal düzenlemelere girişildi (Koraltürk, 2002: 21).

Özellikle 1930'lu yıllarda başlayan devlet öncülüğünde gelişme politikaları, Demokrat Partili idareciler tarafından eleştirilmiştir. Daha çok devletin özel sektörü teşvik aşamasında kalması gereğinin belirtmekteydiler. Demokrat Partililer, ülke kaynaklarının özel sektörü hızla geliştirmeye yetmeyeceğini belirterek, dış kaynaklara yönelmeyi tercih etmişlerdir. Planları uygulamada her zaman aceleci davranan Demokrat Partililer, yabancı sermaye yatırımlarının teşvik sürecini de hızlandırdılar. Nitekim 2 Ağustos 1951'de Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nu liberalleştirerek ve yeni haliyle uygulamaya koyarak ilk hamlelerini yapmış oldular. Değiştirilen kanun, ülke sanayisindeki bir çok sektörde yabancı yatırımlara büyük imkânlar sağlamaktaydı (Ahmad, 2015: 142). Demokrat Partililerin, özel sektöre

verdikleri önem ve teşvikler sayesinde dış yatırımcıların etkileneceğini ve ülkeye hızlı bir dış kaynak akışı olacağına inandıklarını ifade edebiliriz. Dış kaynaklara öylesine bağlanmışlardı ki bu alanda yaşanacak olumlu bir gelişmenin ülke ekonomisini derinden etkileyerek, adeta itici bir güç olacağını umut ettikleri belirtilebilir.

Demokrat Parti döneminde, ülkeyi inşa etme için gerekli sermayenin dışarıdan geleceği ve Türkiye'nin hızla gelişmiş ülkelerden olacağı umuluyordu. 'Hiçbir milli ekonomi' diye ilan ediyordu Menderes 'Yabancı sermaye olmadan gelişmemiştir. Bu nedenle Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nu Meclisten geçirmeyi vatanseverlik vazifemiz olarak görüyoruz' (Ahmad, 2015: 144) diye belirterek yabancı sermayeye olan bağlılıklarını gösteriyordu.

DP'liler, ekonomide liberal politikaların etkinliğini artırmak için başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere, Batılı demokratik ülkelerle sıkı ilişkiler kurulacağını vurgulayarak, ekonomide özel girişimin ağırlığını artırmayı amaçlamışlardır. Belirlenen bu politikalarda, yabancı uzmanların da önemli etkisinin olduğunu belirtmeliyiz. Demokrat Parti, iktidarı devraldığı yıldan itibaren uygulamaya koyduğu ekonomi politikalarının büyük kısmını, Barker Raporu olarak da nitelendirilen Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası'nın DP iktidarıyla yaptığı işbirliği neticesinde hazırlanan rapor kapsamında belirlemiştir. (Albayrak, 2004: 304).

Yabancı sermayenin Türkiye'ye gelişini teşvik etmek için "Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu" yürürlüğe getirilerek Türkiye ekonomisi canlandırılmak istenmiştir. Bu gelişmeler neticesinde, CHP döneminde uygulama alanı bulan ve özel girişimi engellediği ileri sürülen bazı düzenlemelere DP hükümeti tarafından son verildi. Özel sektörün ekonomideki etkinliğini artırmaya yönelik olarak getirilen bir başka uygulama ise "Petrol Kanunu" olmuştur. Böylesi bir düzenlemeye gidilmesinin amacı ise ülkede bulunan petrol rezervlerinin, özel girişim öncülüğünde hızla değerlendirilip ekonomiye katkı sağlaması olmuştur. Ekonomide yaşanan bu gelişmelerle birlikte, Türkiye ekonomisi dışa bağımlı bir yapıya büründüğü ifade edilebilir. Fakat, yabancı sermayenin büyük katkısıyla özellikle tarım ürünlerinin üretiminde önemli artışlar yaşanmıştır. DP döneminde, tarım sektöründe yaşanan makineleşme hamleleri neticesinde tükettiğinden fazlasını üreten Türkiye'nin tarım ürünleri ihracatçısı olan bir ülke konumuna geldiği de belirtilebilir.

Ekonomide yaşanan bu verimli gelişme neticesinde Demokrat Parti, iktidarı devraldığı ilk yıllara göre bütçe açığını daha alt seviyelere indirmeyi başarmıştır. İhracat gelirlerinin artması yalnız bütçe açığını azaltmakla kalmamış, GSMH'nin da artışını sağlamıştır. Nitekim ekonomide yaşanan bu olumlu hava rakamlara da yansımış ve 1954 yılından sonra kişi başı ulusal gelirden % 3,5'lük bir artış sağlanmıştır. Fakat bu başarının kalıcı olması sağlanamamış ve ekonomideki sıkıntılarla birlikte bu olumlu hava da yerini karamsar bir havaya bırakmıştır (Yenal, 2008: 119).

Ekonomide yaşanan sıkıntılı süreçte, yalnız DP hükümetinin uygulamaya koyduğu yanlış politikalar değil, olumsuz hava şartları nedeniyle, tarımsal üretimdeki düşüşünde etkisi bir hayli fazladır. Tüm bu olumsuz sebepler bir araya gelince Demokrat Parti'nin amaçladığı liberalizm anlayışı, ekonomik yaşamda hedeflenen seviyeye ulaşamamıştır denilebilir. DP iktidarının ilk yıllarında, liberal politikaların hayata geçirilmesi ile ilgili girişimlerinden birisi olarak, kamuya ait işletmelere vadeli krediler sağlanması, özel girişimin gelişimini hızlandırmıştı. Demokrat Parti'nin özel girişimi teşvik etmesi, ekonomi alanında tarım sektörü ile birlikte azda olsa dokümacılık sanayisinin gelişmesini gerçekleştirmiş olmasına rağmen, hedeflenen yerli yatırımlar bir türlü gerçekleştirilememiştir (Şahin, 2007: 106 ve Sönmez, 2004: 84-85). Liberal politikaların çokta uygulama alanı bulmaması, yapılan yatırımlarda kamu etkinliğinin ve rolünün azaltılmaması, Demokrat Parti iktidarını zor durumda bırakmıştır. KİT'lerin özel girişime devredilmesiyle ilgili önemli düzenlemeler getirilmiştir. Türkiye Sınâf Bankası faaliyete geçirilmiş ve özel girişimin teşvik edilmesi sağlanmıştır. Nitekim, özel sektöre kısa vadeli kredi imkânı tanınması ile özel girişimin gelişmesini hızlandırılmış oldu (İnan, 1972: 42).

Tablo 20'de, 1954'e kadar Türkiye ekonomisine çekilen Yabancı Sermaye tutarının 2,8 milyon dolar seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir. 1954-1960 yıllarını kapsayan dönemde ise Türkiye ekonomisine toplamda 14.5 milyon dolar yabancı sermaye çekilebilmiştir. Yabancı sermaye girişini hızlandırmak amaçlı 1954 yılında yürürlüğe konulan Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nun büyük katkısıyla ile aynı yıl içerisinde ülke ekonomisine gelen yabancı sermaye tutarı 2.2 milyon dolara seviyesine ulaşmıştır. Bu tutar, yıllar itibarıyla düşük oranlarda seyretse de sürekli artış göstermiştir (Takım, 2012: 179).

**Tablo 20:** 1950-1960 Döneminde Türkiye’de Yabancı Sermaye Hareketleri

Yıllar	Yıllık		Birikimli	
	(Milyon Dolar)	(Milyon TL)	(Milyon Dolar)	(Milyon TL)
1954’e kadar	2,8	7,9	2,8	7,9
1954	2,2	6,1	5,0	14,0
1955	1,2	3,3	6,2	17,3
1956	3,4	9,4	9,6	26,7
1957	1,3	3,6	10,9	30,3
1958	1,1	4,5	12,0	34,8
1959	3,4	20,5	15,4	55,3
1960	1,9	16,3	17,3	71,6

**Kaynak:** Takım, 2012: 180

Türkiye DP döneminde, petrol yönünden yeni görüşlerin ortaya çıktığı bir sürece sahne olmuştur. Ülkede petrolün olduğunun kesinleşmesiyle bu konuda yabancı devletlerin ilgisi ortaya çıkmıştır. DP döneminde ulaşım ağındaki gelişmelere paralel olarak artan taşıt sayısının petrol tüketimini artırması ve bu petrolün ithalat ile karşılanması, bu kanunu daha önemli bir konuma getirmektedir (Komisyon, 1980: 141). Fakat bu alanda yapılacak yatırımların büyük sermaye gerektirmesi nedeniyle hükümet yabancı sermayeye petrol arama izni verilmesi için yasal düzenlemeler yapmak zorunda kalmıştır. Çünkü ülkemizde bu sektörde yeteri kadar teçhizat ve kalifiyeli eleman bulunmadığı belirtilebilir. Bu nedenle, sektöre yabancı sermayenin girişi olmadan gelişimin sağlanamayacağı ifade edilebilir.

Bu kanun, ülkede çıkacak petrol kaynaklarının özel sektör tarafından hızlı ve düzenli bir şekilde gelişiminin sağlanmasını amaçlamaktaydı. Kanunun yürürlüğe girmesiyle ülkenin petrol üretim miktarında önemli sıçrama yaşanmıştır. 1954’te Maden Teknik Arama Enstitüsü tarafından 54 bin ton petrol üretilirken, bu miktar 1959’a gelindiğinde 372 bin tona yükselmiştir. Fakat sektörde yaşanan tüm bu olumlu gelişmelere rağmen ülke içi tüketim hiçbir zaman tamamen karşılanamamış ve tüketimin büyük kısmı ithalattan karşılanmaya devam etmiştir (Kepenek ve Yentürk, 1994: 104).

#### 4.3.7. Dönemler İtibariyle Ekonomik Gelişmeler

**1950-1953 Dönemi:** Çok partili hayata geçilmesiyle birlikte, demokrasi altında yaşanan değişim ekonomik ve mali alanlara da yansımıştır. Ekonomide 1930'lu yıllardan itibaren izlenen devletçi, korumacı ve kendine yeten politikardan vazgeçilmiş ve DP'nin ilk yılından itibaren ithalat büyük ölçüde liberalleştirilmiştir. Türkiye'de 1950'li yılların başında, liberal ekonomi politikalarının uygulamaya koyulması ile dış destek, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarında büyük artışlar olmuştur (Palamut ve Giray, 2001: 26-27).

DP hükümetinin ilk yıllarında, en dikkat edici olaylardan biriside ithalata getirilen liberalleşmenin etkisiyle, traktör sayısının müthiş derecede artış göstermesidir. Tarım sektörüne önemli hamlelerle ciddi yatırımlar yapılmıştır. Tabii bu makineleşme birçok arazinin üretime açılmasını sağlamış, buna paralel olarak da üretimde kısa zamanda önemli artış gözlenmiştir. Dönemde sadece tarım sektöründe değil, alt yapı yatırımları, makine ve teçhizatlar içinde bütçeden önemli bir pay ayrılmıştır. Dış yardımlar kapsamında gelen kaynaklarla da sanayide gereksinim duyulan ara mal ithalatı kolaylaştırılmış ve özel girişime sağlanan olanaklarla sanayi alanına yatırımlar çekilmeye başlanmıştır (Hatipoğlu, 2008: 65-67).

Demokrat Parti'nin programında, ekonomi ve mali alanlarda izlenecek yollar dört temel gruptan oluşmuştur (TBMM, 1950: 24-25):

1. Kamu hizmetleri yerine getirilirken israftan kaçınılacak, bütçe denkliğinden ödün verilmeyecek şekilde plan ve programlar uygulamaya konulacaktır.
2. Üretimi artırmaya yönelik olarak genel bütçeden yeterince kaynak aktarımı sağlanacak, özel girişimi korumaya yönelik hukuki zemin oluşturulacak ve ülke ekonomisine yabancı sermayenin girişini hızlandırmaya yönelik olarak gerekli teşvikler artırılabilecektir.
3. Kamu girişimi ile yapılacak tüm yatırımlar plan ve program esasına göre yapılacaktır.
4. Üretim piyasasını, kamunun tüm olumsuz müdahalelerinden ve her türlü siyasi engellerden uzak tutmak.

Şeklinde açıklanmıştır. Özellikle dördüncü maddede ifade edilenler irdelendiğinde, devletçilik politikasına karşıt bir uygulama politikası izleneceğinin hedeflendiği belirtilebilir.

Demokrat Parti, ekonomik hayatın liberalleşme sürecini hızlandırmıştır. Özel sektörün sermaye sıkıntılarını bitirecek kredi faizlerinin 1951'de %12'den %8.5'e

düşürülmesi, Sınai Kalkınma Bankası aracılığıyla Marshall Yardımı Özel Teşebbüs Fonu'ndan özel girişime kredi sağlanması gibi yollar izlenmiştir (Erdoğan, 2008: 66). Demokrat Parti'nin ekonomi ile alakalı ciddi yatırımlar yapması çok önemlidir. Çünkü tek parti döneminde ekonomik açıdan bir hayli sıkıntı çeken halkın, Demokrat Parti ile birlikte ekonomik açıdan birçok sorunun halledileceğini ve sıkıntıların biteceğine inandıkları belirtilebilir.

Demokrat Parti'nin kuruluş gayesindeki liberal politika anlayışı, iktisadi hayatta etkisini göstermişti (Baytal, 2007:551). Demokrat Parti'nin liberal düşünce anlayışına göre; ekonomide yalnızca özel girişime önem verilmesi yeterli görülüyor, kamunun da iktisadi hayatta yer alması gerekliliği üzerine duruluyordu. Bir taraftan tarıma dayalı ekonomik bir sistemin gerekliliğini sağlamak için kamunun gerekli teşvikleri vereceği belirtilirken, diğer taraftan ise özellikle sanayi yatırımlarının özel girişim öncülüğünden gerçekleştirileceği vurgulanıyordu (Albayrak, 2004: 303).

DP iktidarında, uluslararası ekonomik sistemle bütünleşme sürecine geçilmesiyle olumlu gelişmelerin yaşanacağı iyimser bir hava mevcuttu. Nitekim öncü sektör olan tarım alanında yaşanan gelişmeler sayesinde, ekonomik alanda verimli bir döneme girilmiştir. Fakat bu verimli geçen yıllar uzun sürmemiş ve Kore Savaşı'nın uluslararası konjonktürde oluşturduğu hava, hammadde fiyatlarının artması, dünya ekonomik sisteminde pazarların genişlemiş olması, Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu süreç, İkinci Dünya Savaşı sonrası biriktirilen altın ve döviz rezervlerinin 1953 yılının sununa gelindiğinde tükenmesine neden olmuştur. Üstelik hava koşulları da tersine dönmeye başlamıştır (Şahin, 2007: 100). Dış ticaret açıkları 1950 yılında 22,3 milyon dolar iken, liberasyonun etkisiyle 1952'de 193 milyon dolara ulaşmıştır. İhracatın doruk noktasına ulaşması nedeniyle, ithalata getirilen liberasyona 1953'te son verildi. Fakat DP döneminin sona erdiği 1960 yılına kadar ihracatta ulaşılan bu rakamlara bir daha ulaşılammıştır (Yenal, 2008: 115-116).

Demokrat Parti'nin iktidarı devraldığı yıldan, 1954'e kadar geçen zaman dilimi irdelendiğinde; DP hükümetinin, ülke ekonomisinin dışa kapalı politika ile ülke içine yönelik ekonomi politikalarının hızla terkedilerek, yabancı sermayeye ve dış pazara dayalı bir büyüme modeli benimsendiği ifade edilebilir. Fakat dışalımın artması neticesinde; yeterli ihracatın yapılamaması dış açıkların süreklilik arz etmeye başlamasına neden olmuş ve nihayetinde Türkiye, yabancı sermaye, kredi ve dış

yardımlara bağı bir ekonomik yapıya bürünmüştür. Ekonomik hayatta izlenen bu uygulamalar liberalleşmeyi zirve noktasına taşımıştır. Özellikle 1954 yılı itibariyle, dış ticarete oluşan tıkanmalar; tarım ve dış ticarete yönelik sanayileşme politikalarının terkedilmesine neden olmuştur. Bu gibi sebeplerin önemli etkisiyle, Türkiye, ülke içi üretimi koruyucu ve ithal ettiği ürünleri ülke içi üretimle karşılamaya yönelik politikalar benimsemeye başlamıştır (Eroğlu, 2003: 6).

**1954-1957 Dönemi:** 1954 seçimlerinden de zaferle çıkan Demokrat Parti'nin lideri Adnan Menderes, bundan sonraki süreçte de izlenecek politikaların değişiklik göstermeyeceğini belirtmiştir. Menderes tarım sektörü öncülüğünde büyümeye olan bağlılığını yineleyerek, en kısa süreçte karayolları ağının iyileştirilmesi ve genişletilmesine yönelik çalışmalara başlanması gerektiğini ve yapılacak liman, iskele, silo gibi bayındırlık yatırımlarının tarımsal gelişim sürecine dolaylı katkılarından bahsetmiştir. Menderes, hükümet programında çok olumlu gelişmelerden bahsetmesine rağmen, dış dengenin bir türlü sağlanamaması ve fiyatlar genel düzeyinin sürekli artış göstermesi gibi birçok olumsuz tablo ekonomideki etkisini hissettirmeye başlamıştır. Yabancı sermayeye olan bağlılıklarını sürekli dile getiren DP iktidarı, ABD'den gelmesini bekledikleri 300 milyon dolarlık kredinin, ABD tarafından kronik hale gelen dış borçlar bahane edilerek geri çevrilmesiyle daha da sıkıntılı bir sürece girmiştir (Balci, 2007: 97).

Demokrat Parti, ülke ekonomisindeki olumlu havanın tersine esmesi, ekonomi alanındaki olumsuz tablo ve döviz darboğazı sebebiyle, 1954'ten itibaren ithalatı önlemeye yönelik bazı kısıtlayıcı önlemlere başvurmuştur. Alınan önlemler; gümrük vergisinde değer esasının benimsenmesi, yerli üretimin dış rekabetten korunması, gümrük tarife oranlarını artırılması ve iç talebin yerli üretim yoluyla karşılanmasının sağlanması ve en önemlisi de Milli Korunma Kanunu'nun tekrar yürürlüğe konulmasıdır (Baytal, 2003: 557).

Demokrat Parti hükümeti tarafından ekonomik sıkıntıları gidermek amacıyla "Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu" ve kaynakların özel teşebbüs tarafından geliştirilmesini sağlamak amacıyla "Petrol Kanunu" çıkarılmıştır. Ekonomiyi düzenli bir hale getirmek için yapılan tüm müdahalelere rağmen sıkıntılar bir türlü giderilememiştir. Bu yıllardan itibaren ekonomik alana devlet müdahalesi de artmıştır. Bu duruma, dış ticaret açıklarının sürekli artması etkili olmuştur. Liberal ekonomi anlayışına temel alan bir dış ticaret programı uygulayan Demokrat Parti hükümeti, dış açıkların artmasını engelleyememiştir. Dış açığa neden olan en önemli



olay ise özel teşebbüsü desteklemek amacıyla kurulan tesis ve fabrikaların dış kaynağa ihtiyaç duyması olmuştur. Böylesi bir ortamda, ülke dışına sermaye çıkışı artmış ve enflasyon rakamları yükselmiştir. Demokrat Parti hükümeti bu yıllarda liberal ekonomiden müdahaleci bir politikaya dönmeye başlamıştır (Ahmad, 2015: 142-144).

1956'dan sonra dış ticarete yaşanan daralma, yurtiçi ve yurtdışı fiyatları arasında oluşan aşırı fark gibi önemli durumlar, Türk Lirası'nın aşırı değer kazanmasına sebep olmuştur. Fakat bu duruma rağmen DP hükümeti; Türk Lirası'nın ABD Doları karşısında değerinin düşürülmesine ve uluslararası finans kuruluşlarının tavsiyelerine olumsuz bakmıştır. Ekonomik hayatta yaşanan olumsuz koşullar, yurtiçi fiyatların aşırı artışına neden olurken, bu durum ihracat rakamlarının da hızla düşmesini beraberinde getirmiştir (Şahin, 2007: 122). Dış ödemeler dengesinin, ihracat rakamlarından sağlanacak artışla giderilebileceği konusunda büyük beklenti içine giren DP hükümeti, ihracat rakamlarında da yeterli düzeyde artış sağlayamamıştır. Bu nedenle hükümet, seçimlerinde bir yıl erkene alınmasını fırsat bilerek, 1958 yılında devalüasyona başvurmuştur (Balcı, 2007: 97). Ekonomide yaşanan olumsuz gelişmeler ışığında, DP iktidarının son yıllarında ekonominin, yüksek oranlı bir devalüasyonla beraber ithalat, tarife ve miktar kotalarıyla kontrol edilmeye çalışıldığı belirtilebilir.

**1958 İstikrar Tedbirler:** DP iktidarının olumlu geçen ilk üç yılından sonra oluşmaya başlayan olumsuz koşullar nedeniyle, ekonomide sıkıntılı bir sürece girilmiştir. 1950-1953 döneminde ekonomiyi canlandıran genişletici uygulamalar, yeterli kaynağın bulunamaması nedeniyle, enflasyonu hızlandırarak kamunun yükünün artmasına neden olmuştur. İhracatın gerilemesini, daralan ithalatın takip etmesi nedeniyle, mal arzı azalmıştır. Bu olumsuz gelişmelere rağmen, 1954'teki büyüme hedefinden vazgeçmeyen DP hükümeti, kamu yatırımlarını artırmaya devam etmiştir. Arzı artırmak suretiyle talebe karşılık vermenin planlaması yapılmasına rağmen, ithalatta yaşanan daralma, bu uygulamalara olanak vermemiştir. Ekonomide arzın yeterince artırılamaması; genişlemeci para politikalarının da etkisiyle enflasyonu iyice tetiklemiştir (Coşar, 2005: 66). 1954 sonrası, toplam talepte yaşanan artışa, gerekli arz ile karşılık verilememiştir. Hava koşullarının iyi gitmemesi, sürükleyici sektör olan tarımda üretimin düşmesine neden olmuş ve sermaye yetersizliğinin de büyük etkileri ile enflasyonun bir türlü önlenemediği belirtilebilir.

DP hükümeti, dış bütçe açığı ve dış borç ödemeleri konusunda tam bir kriz ortamına girmiştir. Oluşan ekonomik krizden kurtulmak için DP Hükümeti, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü uzmanlarının önerdikleri istikrar önlemlerini uygulamaya koymak zorunda kalmıştır. 1958 yılında uygulamaya konulan istikrar tedbirleri temelde şu amaçları hedefliyordu (Balcı, 2007: 99):

- TL'nin değerinin düşürülmesi,
- İthalatta yeniden liberalleşmenin sağlanması,
- Kamu giderlerinin azaltılması,
- Kamu İktisadi Teşebbüslerinde üretim artışının sağlanması
- Kamu İktisadi Teşebbüslerinin ürettiği mal ve hizmet fiyatının yükseltilmesi, gibi önlemlerle Türkiye'nin dış borç ödenmesine kolaylık sağlanacağı ve dış kredi sağlamada daha geniş imkânlarla kavuşulacağına hedeflendiği belirtilebilir.

Demokrat Parti hükümeti her ne kadar liberal ekonomiyi de savunsa da Kamu İktisadi Teşebbüsleri ekonomide ciddi olarak etki ettiğinden, Kamu İktisadi Teşebbüsleri fiyatlarının yükseltilmesi ile devalüasyon uygulamaları fiyatları iyice arttırmış, bu durum Demokrat Parti'nin son dönemine kadar sürmüştür. Bu uygulamalara yönelik ekonomik tedbirler alınmasına rağmen, enflasyon bir türlü önlenememiştir. Dönemde yaşanan gelişmeler irdelendiğinde; Türkiye ekonomisi açısından bir dönüm noktası teşkil eden yıllara ilişkin olarak şöyle bir çerçeve çizmek mümkün görünmektedir (Kılıçbay, 1992: 111-112):

- Ekonomide izlenen politikalar, serbestleşme ve özel girişime öncelik verme yönündedir.
- KİT'lerin özel girişime devredilmesinin sağlanarak, özel girişimin ekonomideki etkinliğinin artırılmasına yönelik önemli bir başarı sağlanamadığı görülmektedir.
- 1950-1960 dönemi toplam talebin sürekli artış gösterdiği bir dönem olmuştur.
- DP döneminde geniş çaplı altyapı yatırımlarına girişilmesine rağmen, bu çalışmaların belli bir plan dâhilinde yapılmaması yatırımlardan beklenen fayda sağlanamamasına neden olmuştur.

#### 4.3.8. Ekonomik Büyüme

1950-60 yılları arasında Türkiye’de ekilebilir tarım alanında önemli artışlar yaşanmıştır. Devlet, çiftçinin ürettiği buğdayı dünya fiyatları üstünde satın alınırken, tüketicilere bu fiyat artışını yansıtmemiştir. Dış yardımların büyük katkısı ile tarım sektöründe makineleşmenin hızlandırılması, özellikle traktör ithalatının büyük ölçüde arttırılması ve Ziraat Bankasından çiftçiye ucuz ve bol kredi verilmesi gibi üretimi arttırmaya yönelik, önemli teşvik edici düzenlemeler uygulamaya koyulmuştur (Tokgöz,1997: 116).

Demokrat Parti, ekonominin hızla büyümesi için tarım sektörünü ilk plana alındığından, tarımda makineleşmeyle birlikte çiftçiler kendi üretim araçlarına sahip olma imkânı bulmuş ve tükettiğinden fazlasını satar duruma gelmiştir. Özellikle Kore Savaşının çıkmasıyla; Sovyet tehdidi nedeniyle gıda stokuna yönelen halkın iç talebi arttırması ve hava koşullarının da elverişli gitmesi ile DP iktidarının ilk yıllarında, tarım sektörünün büyük katkısıyla, iyi bir ekonomik büyüme istikrarı sağlamıştır. Fakat sonraki yıllarda Kore Savaşının bitmesi ve akabinde olumsuz hava şartları nedeniyle üretim düşmüş ve 1950’lerin ilk yıllarındaki hızlı büyüme sona ermiştir (Ahmad, 2015: 145-149).

İktidarı devraldıkları ilk dönemden itibaren tarım sektörü öncülüğünde büyümeye olan bağlılıklarını ifade eden DP’liler, 1954 yılından itibaren tarım ürünleri üretiminde yaşanan aşırı düşüş nedeniyle ekonomik büyüme oranlarındaki azalışa engel olamamışlardır. Ekonomide oluşan bu tablo karşısında farklı arayışlar içine giren DP hükümeti; liberal politikalar yerine devletçi politikalara, tarım sektörü öncülüğünde büyüme modeli yerine de sanayi sektörü öncülüğünde büyüme modeline geçmeye yönelmiştir (Baytal, 2007: 567). Nitekim, DP hükümetinin son yılında tarım sektörünün Gayri Safi Milli Hâsıla içindeki payı %37.5’e düşerken, sanayi sektörünün payı %15.7’e yükselmiştir. Hizmetler sektörü ise %46.8 ile Gayri Safi Milli Hâsıla içindeki en büyük payı almıştır. DP iktidarı döneminin ilk dört yılında düşük enflasyonla beraber tarım sektörü öncülüğünde ve altyapı yatırımlarındaki artışlarla istikrarlı bir şekilde büyüme gerçekleştiren Türkiye ekonomisinde, yeterli düzeyde dış kaynak temin edilemediğinden ithalatın yapılamaması yatırımları azaltarak mal kıtlıklarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kamu harcamaları için gerekli finansmanın, Merkez Bankası kanalıyla sağlanması, dış ödemeler dengesizliği, borçlardaki ve enflasyon oranlarındaki kronik artışlar gibi olumsuz gelişmeler ekonomideki büyüme oranlarının artışını

engellemiştir. Bu durumların büyük etkisiyle, DP iktidarının ilk yılından itibaren uygulanmaya çalışılan liberal ekonomi politikaları 1950'li yılların sonuna doğru terk edilmeye başlanmıştır (Tokgöz, 2004: 142-157). Ekonomide yaşanan bunalım rakamlara da yansımış ve DP iktidarının ilk yıllarında yaşanan olumlu hava tersine esmeye başlamıştır.

**Tablo 21:** 1950-1960 Döneminde Türkiye'nin Bütçe Gelir ve Gider Tablosu (Milyon TL)

Yıllar	Gelir	Gider	Bütçe Açığı	Gelirin Gideri Karşılama Oranı (%)
1950	1.419	1.467	-48	96,7
1951	1.646	1.591	55	103,4
1952	2.236	2.249	-13	99,4
1953	2.272	2.294	-22	99
1954	2.391	2.565	-174	93,3
1955	3.148	3.309	-161	95,1
1956	3.305	3.487	-182	94,7
1957	3.957	4.163	-206	95
1958	4.822	4.977	-155	96,8
1959	6.386	6.728	-747	94,9
1960	6.933	7.320	-387	94,7

**Kaynak:** Sertel ve Sanyürek, 2016: 754-755

DP döneminde 1955 yılından itibaren; fiyatlar genel düzeyinin sürekli artış göstermesi, dış ticarete yaşanan ödeme sorunları ve bu durumlara bağlı olarak devalüasyona başvurulması ülkenin ana gündemi haline gelmiştir. Ayrıca 10 yıllık DP iktidarında sadece 1951 yılında bütçe açık vermemiştir. Bütçenin sürekli açık vermesinde en önemli pay ise artan yatırım ve altyapı harcamaları olmuştur (Sertel ve Sanyürek, 2016: 754-755).

## SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle; savaştan yenik ayrılan devletlere ağır şartlar içeren antlaşmaların kabul ettirilmesi, savaşın bitmesini izleyen yıllarda, dünya siyasi ve ekonomi politikalarını büyük ölçüde şekillendirmiştir. Özellikle, Avrupa kıtasında Almanya ve İtalya'nın, Uzakdoğu'da Japonya'nın saldırgan tavırları ve İngiltere'nin ise "denge politikasını" savaş sonrası devam ettirememesi, yeni bir savaşın habercisi olmuştur. Bu kargaşa ortamında, bir dizi barışçıl faaliyetler gündeme gelse de gerekli başarı sağlanamamıştır. Yaşanan sürece 1929 Dünya Krizi'nin de eklenmesi, liberalizmin iflasını getirmiştir denilebilir. Uluslararası konjunktürde yaşanan bu gelişmeler milyonlarca insanın hayatını kaybetmesiyle sonuçlanan İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasını engelleyememiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşturulan uluslararası örgütlerin büyük katkıları sayesinde, dünya genelinde esaslı bir gelişim sağlanmış ve savaşın izleri silinmeye başlamıştır. Uluslararası konjunktürde yaşanan siyasi gelişmeler, ekonomik hayatı da derinden etkilemiştir. Türkiye'nin ticari ilişkilerde bulunduğu birçok devletinde bu süreçte yer alması nedeniyle, uluslararası konjunktürde yaşanan gelişmelerin ülke ekonomisine yön verdiği belirtilebilir.

Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte, ilk yıllarda iyi bir ekonomi programı ortaya konulmadığı söylenebilir. Fakat o dönemde ne ülke koşullarının, ne dış olanakların ne de kurucu kadronun hazırlığının, ekonomide başarılı bir ortamı oluşturmaya yetecek düzeyde olmadığı belirtilebilir. Çünkü ülkenin daha acil ihtiyaçları vardır. Halkın acil ihtiyaçlarını karşılayabilmek, devletin işlerliğini sağlayabilmek, ordunun ihtiyaçlarını karşılayabilmek için dönemin koşullarında çok çaba gerektirmekteydi. Bu olumsuz koşullar nedeniyle Atatürk ve yol arkadaşlarının işi bir hayli zordu. Genel olarak Atatürk dönemi ekonomi politikaları irdelendiğinde; 1923-1929 yıllarının özel sektörü teşvik edici, 1930-1931 arası yıllar iç ekonomiye yönelik müdahale önlemlerine başvurulmadığı ve dış ticaretin kontrol altına alındığı yıllardır. 1932 yılı ise işletmecisi, yatırımcısı, ve denetleyicisi bir unsur olarak ekonomik

hayatın gelişmesine ve işleyişine devlet hâkim olmaya başlamıştır. 1933-1939 yılları arası ise Devletçiliğin tamamen kabullenildiği yıllar olmuştur.

İzmir İktisat Kongresi'nde belirtilen amaçlar doğrultusunda, özel sektörün gelişimine yönelik Teşvik-i Sanayi Kanunu yürürlüğe koyulmuştur. Fakat özel girişimin, yeterli düzeyde sermayesi ve vasıflı personeli olmadığından, bu kanun kapsamındaki uygulamaların başarı sağlayamadığı belirtilebilir. Bu kanunun başarı sağlayamaması üzerine, sanayileşmenin devlet eliyle yürütülmesine karar verilmesiyle, dönemde madencilik, gıda, elektrik santralleri, kimya, deri sanayi, deniz ulaşımı, makine sanayi gibi alanlarda bir çok politika faaliyete geçirildi ve dönemin koşullarında ciddi hamleler yapılmıştır. 1923-1929 yılları arasında uygulamaya konulan ekonomi politikaları ile sağlanan teşvik ve vergi muafiyetlerine rağmen sanayi gelişmiş fakat hedeflenen ölçüye ulaşamamıştır. 1929-1938 yılları arasında ise reel anlamda sanayileşmenin ilerlemesi gerçekleştirilmiştir. İthal ikameci fikri bu dönemde ön plana çıkmıştır. İthal ikameci politikada amaç sürdürülebilir büyüme ve kalkınmayı gerçekleştirmektir. İthal ikameci üretim tarzı ile yerli sanayiye geliştirmek, bu durumun katkısıyla ise işsizlik oranını azaltmak hedeflenmiştir. Döviz rezervleri kontrol altına alınmasıyla ise ülke ekonomisi zenginleşmeye başlamıştır.

1923-1929 döneminde izlenen ekonomi politikaları büyük ölçüde liberal ekonomi anlayışı bağlamında gerçekleştirilmiştir. Dönemde serbest ticaret koşullarının varlığı altında devletin ekonomik alt yapısının adeta yeniden oluşturulduğu ve modernleştirme çabaları içinde geçen bir süreç yaşanmış iken 1930-1938 boyunca ise bir yandan dünyayı sarsan ekonomik krizin etkileri hafifletilmeye çalışılmış, diğer yandan ise devlet müdahaleleri ve kamu yatırımlarını artırmak suretiyle hızlı bir sanayileşme hamlesi başlatılmıştır. 1929 Büyük Dünya Krizi sonrası tüm dünyada kabul gören liberal ekonomi anlayışına olan güvenin sarsılması sonucu devlet müdahalelerini öngören ekonomi politikalarına yönelim başlamış ve bu görüşler ülkemizde 1930-1938 yıllarında yaşanan ekonomik gelişmeleri de etkilemiştir. 1923-1929 döneminde izlenen özel sektöre dayalı sanayileşme hamlelerinin başarısız olması da bu politika değişikliğine neden olmuştur. Aslında 1930-1938 boyunca izlenen politikaların ana ilkesi piyasa ekonomisinde devletin daha aktif rol alması ile devletçilik temelli uygulanmıştır.

1923-1929 döneminde liberal olarak adlandırılan dönem İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlar ile ekonomi politikaları belirlenmiştir. Özel teşebbüsü

teşvik etmek amacıyla önemli programlar hazırlanmış olmasına rağmen ülkenin içinde bulunduğu bazı sorunlar nedeniyle başarısız olunmuştur. Daha sonra devletin ekonomiye müdahalesi sonucu devletçilik politikasına geçilmiştir. Bu dönemde devlet eliyle birçok yatırım yapılmasına rağmen yine de özel kesime öncelik verilmeye devam edilmiştir. Atatürk'ün zor koşullar altında tercih ettiği ekonomi politikaları, cumhuriyetin ilanından günümüze kadar ekonomik ve toplumsal yapıda düşünce tarzında önemli değişiklikler oluşmakla beraber günümüzde de bir ilham kaynağı olmaya devam ettiği belirtilebilir.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda ülkemizde savaş ekonomisi uygulanmış ve hükümetin ekonomiye doğrudan müdahale edebileceği politikalar geliştirilmiştir. İsmet İnönü dönemine denk gelen 6 yıl süren ve adeta dünyayı kan gölüne çeviren İkinci Dünya Savaşı'na neredeyse katılmayan ülke kalmazken, ülkemizin bu savaşın dışında kalması çok önemlidir. Çünkü bu savaştan sonra kimi devlet parçalanmış, bölünmüş kimi devlet yaraları uzun yıllar sarılamayacak atom bombasına maruz kalmış, kimi devlet ise açlık sefalet içinde yaşamak zorunda kalmıştır. Elbette çalışmamızın ilgili bölümünde de belirttiğimiz üzere bu yıkıcı savaş boyunca ülkemiz çok sıkıntılı bir süreç geçirmiştir. Fakat bu geçirilen süreç diğer birçok ülkenin durumuyla karşılaştırıldığında daha olumlu olduğu belirtilebilir. Aksi takdirde yaraları sarılamayacak derin tahribatlar yaşayabilirdik. Nitekim iktidardan ayrıldıktan sonra İsmet İnönü'nün kendisini beş liraya şeker yedirmekle eleştiren gence söylediği belirtilen “Ama seni babasız bırakmadım” sözleri akıllara kazınmıştır.

Savaş yıllarında hükümet bir dizi önlemler almış olmasına rağmen izlenen ekonomi politikaları yaşamın normal seviyede seyretmesini bir türlü sağlayamamıştır. İstikrarsız bir ekonomi ve şartları daha da zorlaştıran çıkar kesimi, savaş yıllarının en büyük sorunu olmuştur. Karaborsacılık ve vurgunculuğun arttığı bu süreçte ülke ekonomisi karmaşık bir hal almıştır. Neredeyse her gruptan insan kazanç sağlamak ve gelecek endişesiyle usulsüz davranışlarda bulunmaktan kaçınmamışlardır. Yine önemli bir konuda, savaş öncesine göre savaş sonrası yaşam standartlarında bir hayli gerileme olduğu belirtilebilir. Savaşın bitmesiyle, liberal politikalar tüm dünya da etkisini göstermiş ve Türkiye'nin de çok partili hayata geçmesiyle başlayan liberal akım, Türkiye ekonomisinde devlet müdahalelerinin belli sınırlar içinde tutulmasına yol açmıştır.

Dönem ekonomik açıdan irdelendiğinde, devletçi ekonomiden liberal serbest piyasa ekonomisine geçişteki esas dönüm noktası DP'nin iktidarı devralması ile oluşan süreçten ziyade, İnönü hükümetinin 1947'de aldığı karalarında etkili olduğu belirtilebilir. Bu süreçte, CHP liberal ekonomistlerden oluşan bir ekiple özel teşebbüsü teşvik edici; ulaşım, enerji, tarım sektörlerine yönelik çalışmaların artırıldığı bir rapor hazırlatmıştır. Bu rapor uygulamaya konulmamasına rağmen, artık devletçi bir sanayileşme anlayışının gündem dışı bırakıldığını kanıtlayan bir belge olarak görülebilir (Boratov, 2008: 98).

Türkiye'de çok partili döneme geçilmesiyle resmen kurulan DP'nin, muhalif kanatta kaldığı dört yıl boyunca plan, proje ve söylemleriyle geniş halk kitlesinin beğenisini kazanması, 1950 seçimlerinden zaferle çıkmasını sağlamıştır denilebilir. Tabii bu seçimleri kazanmasında, ülkenin İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşadığı sıkıntıları giderebilmek için uygulamaya konulan Milli Korunma Yasası, Toprak Mahsulleri Yasası, Varlık Vergisi Yasası gibi yasaları ile tek parti iktidarının neden olduğu zorluklar ve liberalleşme çabaları büyük etken olmuştur. Demokrat Parti'nin iktidarı devralmasıyla siyasi ve ekonomik hayatta önemli yapısal dönüşümler gerçekleştirilmiş, demokrasi ve liberal ekonomi kavramları, dönemin iki temel unsuru olarak nitelendirilmiştir. DP hükümeti faaliyetlerine halkta hoşnutluk oluşturacak yasalar çıkararak başladı. Yine muhalif kanattan çok eleştirilmesine rağmen, hükümetin Kore'ye asker göndermesi, NATO'ya girişin kabulünün en önemli etkeni olduğu ve bu durumun da hükümetin bir dış politika başarısı olduğu belirtilebilir.

Bu dönemde yaşanan olumlu hava şartları, yeni arazilerinin tarımsal üretime açılması, tarımsal kredilerin ve makinelerin artması, Kore Savaşı'nın tarım ürünleri ihracatını artırması ve dış yardımlar tarım ürünlerinin arzını artırarak GSMH'yi yükseltmiş ve ilk üç yıl ekonomi yüksek oranda büyümüştür. Dönemde makineleşme de yaşanan gelişmelere paralel olarak, ekilebilir alanların artması, beraberinde tarımsal verimliliği getirmiştir. Tarım sektöründe yaşanan bu olumlu gelişmelerin yanında, makineleşmenin insan gücü ile ikamesi sonucu açığa çıkan işgücü büyük kentlere akın etmeye başlamıştır. Dönemde yüzbinlerce çiftçi toprağını terk etmiş, on yıllık DP iktidarı süresinde ise kentlerin nüfusu her yıl ciddi oranlarda artış göstermiştir. Topraklarını terk eden çiftçiler, kentlere sanayi sektöründe çalışıp, geçimlerini sağlamak için akın etmeye başlamışlardır. Fakat o dönemde ülkemizdeki sanayi sektörünün, hızlı artan ama vasıfsız olan işgücüne cevap vermekte yetersiz



olduğu ifade edilebilir. Tabii kentlerde kısa sürede yaşanan bu gelişmeler birçok sıkıntıya neden olmuştur. Bu insanların küçük bir kısmı sanayide iş bulabilirken, büyük kısmı günü birlik işlerde ya da sokak satıcısı olarak geçimlerini sağlamaya çalışmışlardır.

DP döneminin ilk yıllarında ekonomide yaşanan gelişmeler çok önemli boyuttadır. Ülkenin, cumhuriyetin ilanından itibaren görülmemiş bir gelişim gösterdiği söylenebilir. Özellikle DP'nin ilk ve son yıllarındaki verileri kısaca irdelenirse, ekonomide yaşanan olumlu gelişme daha fazla anlaşılabilir. Şeker üretimi 1950'de 137.000 ton iken 1960'da 643.000 ton olmuştur, çimento üretimi 400.000 tondan 1.750.000 tontona yükselmiştir. 1950 yılında kişi başına düşen zirai üretim 479 kilo iken 1958'de bu rakam 800 kilogram olmuştur (Ağaoğlu, 1972: 231-232).

1954 yılından itibaren tarım ürünleri üretiminin azalması ekonomideki büyüme oranlarına katkı sağlayamamıştır. Bu yıllardan itibaren ekonomide yaşanan sorunların artmaya başlaması hükümetin bir dizi önlemler almasına neden olmuştur. Özellikle fiyatlara narh konulması, liberasyon uygulaması ve moratoryum ilan edilmesi ülke ekonomisinin gerçek sıkıntılı bir sürece girmesinde önemli etkenler olmuştur. Etkili bir vergi sisteminin kurulamaması ve tarımsal üretimi özendirme için tarımsal ürünlerinden alınan vergilerin düşük tutulması, ekonomideki dengeleri sağlamada yetersiz kalınca daha fazla borçlanmaya ihtiyaç duyulmuştur. Bu duruma bağlı olarak ise 1958'de devalüasyona başvurulmuştur.

Parti programında, ekonomide liberalleşmeyi savunan DP iktidarı devir alınca bu politikaları uygulamaya koydu. Başbakan Menderes üç temel iktisadi hedefi olan tarıma öncelik, sanayileşmenin özel kesimin öncülüğünde yürütülmesi ve ekonomik ilişkilerde devlet müdahalesinin asgari düzeyde tutulması gibi politikaların izlenmesi sonucu özellikle tarım sektöründe yaşanan gelişmelerle çok önemli hamleler yapılmıştır. Fakat sanayi sektöründe girişimci sınıfa liberal politikalarla teşvik edici imkânlar tanınmasına rağmen, ülkenin gerekli sermaye ve vasıflı personel sıkıntılarından dolayı gerekli verim sağlanamamıştır. Bu yüzden devlet ekonomik müdahaleleri asgari düzeyde tutarak liberal ağırlıklı politikalar izlemesi hedefinin uzağında kalarak devlet eliyle birçok işletme açmıştır.

Ekonomide yaşanan olumsuz gidişatta, DP hükümetinin uyguladığı politikaların verimli olmamasının yanında; kötü hava şartlarından kaynaklanan, tarımsal üretimdeki azalmada oldukça etkili olmuştur. Tüm olumsuz gelişmeler bir

araya gelince, DP hükümetinin arzuladığı liberalizm anlayışı, ekonomide beklenen seviyeye ulaşamamıştır. DP'nin özel girişime destek vermesi, ekonomide tarım sektörüyle birlikte dokuma sanayisinin gelişimini sağlamış olmasına rağmen, hedeflediği yerli yatırımları bir türlü gerçekleştirememiştir. Liberal politika söyleminin askıda kalması, dönemde yapılan yatırımların neredeyse yarısının kamu tarafından yapılması gibi durumların, Demokrat Parti hükümetini zor durumda bıraktığı belirtilebilir.

Bazı kamuya ait kuruluşların özel sektöre devredilmesi hususunda önemli hamleler yapılmıştır. Türkiye Sınâî Bankası'nın faaliyete başlaması ile özel girişim teşvik edilerek bu sektöre kısa vadeli kredi sağlanması, özel sektörün gelişim sürecini hızlandırmıştır (İnan, 1972: 42). Ancak 1950-1960 Demokrat Parti dönemini bir bütün olarak irdelediğimizde, ekonomideki gidişatın istenildiği şekilde gelişmediği ve devletin ekonomideki rolünde herhangi bir azalma olmadığı gibi Kamu İktisadi Teşebbüslerin sayısındaki artışla birlikte devlet müdahalesi daha da arttığı belirtilebilir. DP döneminde; ulaştırma, haberleşme, enerji alanında yapılan yatırımlarla birlikte alt yapıda yaşanan gelişim, sanayinin kârlı bir sektör haline gelmesine sebep olmuştur. 1950'li yılların başında; bazı mallar dışında, ithalata getirilen kısıtlamaların kaldırılmış olması, özel sermaye birikimine katkı yapmış olmasına rağmen, 1956 yılından itibaren döviz yetersizliği nedeniyle ithalatın daralmasının sanayinin gelişimini olumsuz yönde etkilediği belirtilebilir. Ekonomide birçok olumlu gelişmelerin olduğu dönem belki de sağlam temellere inşa edilemediği için çok sıkıntılı bir sürecin ardından sona ermiştir.

Türkiye ekonomisinin alt yapısının temellerinin atıldığı 1923-1960 yılları arası çok önemli bir zaman dilimini oluşturmaktadır. Bundan dolayı çalışmada, bu süreçte geçen ekonomik gelişmeler temel alınmıştır. Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından itibaren özel sektör öncülüğünde ekonomik kalkınmayı desteklemiştir. Yani liberal politikalara ağırlık vermiştir. Fakat Atatürk'ün izlediği liberal politikaların asıl amacı özel sektörü teşvike yönelik olmuştur. Atatürk'ün üzerinde durduğu en önemli konu; dış kredi ve yardımlardan bağımsız kendine yeten bir ülke ekonomisini oluşturmak olmuştur. Atatürk ülkede ekonomik kalkınmayı hızla gerçekleştirmek için 1930'lu yıllarda devlet öncülüğünde büyük yatırım hamlelerini uygulamaya koymuş olmasına rağmen liberal politikalara olan özleminden de vazgeçmemiştir. İsmet İnönü ise zaten devletçi politikaları savunan bir lider olması yanında, İkinci Dünya Savaşı gibi dünya ekonomi ve siyasi

hayatını derinden etkileyen bir süreçte ülkeyi zorunlu koşulların yön vermesiyle yönetmiştir. Bu dönemde ülke adeta elinde olanı koruma politikaları izlenmiştir denilebilir. DP ise liberal söylemlerle iktidarı devralmış ve iktidarının ilk yıllarında bu söylemlere uygun politikalar izlemiştir. Fakat şunu belirtmeliyiz ki burada dikkat edilmesi gereken; DP'nin liberal politika anlayışını dış ticarete liberalleşme politikası oluşturmuştur. Bu politikaların ülke ekonomisine çok zarar getirdiği belirtilebilir. Atatürk liberal politikalarla, dış kredi ve yardımlara dayanmadan özel girişimi teşvik yoluna giderken; DP hükümeti, liberal politikaları dış yardım ve kredilere bağlı ekonomik büyüme modeli ile şekillendirerek ülke ekonomisini döviz darboğazına sürüklemiş ve ekonominin sıkıntılı bir ortama yönelmesine sebep olmuştur. DP döneminde elbette birçok olumlu gelişme olmuştur fakat yapılan yatırımların borca ve dış yardımlara dayanmasının, ülke ekonomisini nasıl bir duruma sürüklediği de ortadadır. Ülkemizde ekonomi politikaları, çok partili hayata geçilmesiyle iktidarı devralan DP'nin ideolojik anlayışına göre değil de ülkenin o dönemdeki şartlarına ve ekonomik konjonktürüne göre şekillenmiş olsaydı, belki de ekonomide daha olumlu gelişmeler sağlanabilirdi. Çok partili hayata geçilmesiyle halkı hoşnut edip iktidarı elinde tutmak amaçlı daha geçici ve farklı politikalar izlenmesinin, ülkede sağlam bir ekonomik altyapının oluşumunu engellediği belirtilebilir.

Şunu belirtmeliyiz ki bir ülke ekonomisinin gelişmesi için piyasada özel girişimin ağırlığının olması gerekli, fakat bazı maliyeti yüksek büyük yatırımlarda devletin bizzat üretici olarak yer alması da kaçınılmaz olabilmektedir. Çünkü 1930'lu ve 1950'li yıllarda yapılan kamu yatırımlarının istihdama ve ülke ekonomisine katkıları önemli derecedir. Özellikle günümüz koşullarında para kazanımının daha basit yollarla sağlanmaya başlaması ile özel sektör riski az ve üretime yönelik olmayan sektörler daha kolay kayabilmektedir. Yine günümüz koşullarında özelleştirme uygulamalarına ağırlık verildiği bir süreci yaşıyoruz. Özelleştirilen kamu yatırımlarında belki de dolaylı olarak milyonlarca insan geçimini sağladığından bu uygulama büyük risk oluşturabilir. Çünkü dış ticarete yaşanan liberalleşmenin büyük etkisiyle bu işletmeler iyi niyetli olmayan güçlerin kontrolüne geçebilir ve bu işletmeler üretim sahasından başka sektöre rahatça yönelebilir. Bu sebeplerden dolayı şunu ifade edebiliriz ki; dış kredi ve yardımlara dayanmadan, ülke koşullarının elverdiği düzeyde, devletin kontrolü altında ve özel girişimin

katkılarıyla gerçekleştirilecek ekonomik kalkınma hamleleri Türkiye ekonomisi açısından en iyi yol olarak görülmektedir.



## KAYNAKÇA

- ACAR, M. (2010). Serbest Ticaret, Ekonomik Özgürlükler ve Refah. *Ahmet Yesevi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S:53, ss:1-28.
- AHMAD, F. (2015). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*. Fethi, A.(Çev.), Hil Yayınları, İstanbul.
- AHMAD, F. (2011). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. Kaynak Yayınları, İstanbul.
- AHMAD, F. ve TURGAY, B. (1976). *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*. Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- AĞAOĞLU, S. (1972). *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri*. Baha Matbaası, İstanbul.
- AKANDERE, O. (1998). *Milli Şef Dönemi, Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler (1938-1945)*. İz Yayıncılık, İstanbul.
- AKIN, F. (2017). İkinci Dünya Savaşı Sonrası Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye. [http://www.sekeris.org.tr/dergi/multimedia/dergi/56\\_ikinci\\_dunya\\_savasi\\_sonrasi\\_yeni\\_dunya\\_duzeni\\_ve\\_turkiye.pdf](http://www.sekeris.org.tr/dergi/multimedia/dergi/56_ikinci_dunya_savasi_sonrasi_yeni_dunya_duzeni_ve_turkiye.pdf) (erişim tarihi: 20/03/2017)
- AKTAN, C. C. (1995). Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm. *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 28, Sayı:1.
- AKTAN, C. C. (1996). Turgut Özal'ın Değişim Modeli ve Değişime Karşı Direnen Güçlerin Tahlili. *Türkiye Günlük Dergisi*, S:40, Mayıs-Haziran
- AKTAN, O. H. (1998). Atatürk'ün Ekonomi Politikası: Ulusal Bağımsızlık ve Ekonomik Bağımsızlık. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cumhuriyetimizin 75. Yılı Özel Sayısı.
- AKTAR, A. (2001). *Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikaları*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- AKTEL, M. (1998). Tanzimat Fermanının Toplumsal Yansıması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S:3 ss:177-184
- AKŞİN, S. (2000). *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*. Cem Yayınevi, İstanbul.
- AKŞİN, S. (2010). *Kısa 20.Yüzyıl Tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- AKŞİN, S. (1988). Demokrat Parti'nin Kurulması. İletişim Yayınları, İstanbul.
- AKYAR, O. (1999). Liberalizm ve Türkiye. *Yeni Türkiye Dergisi*, S:25.
- AKYILDIZ, H. ve EROĞLU, Ö. (2004). Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C:9, S:1, ss:43-62.
- ALBAYRAK, M. (2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*. Phoenix Yayınevi, Ankara.
- ALBAYRAK, M. (2017). Demokrat Parti Döneminde Türkiye'de Toplumsal eğitim ve Dönüşüm (1950-1960). <http://www.mustafaalbayrak06.com/tr/demokrat-parti-doneminde-turkiyede-toplumsal-degisim-ve-donusum-1950-1960/> erişim tarihi:02/01/2018

- ALOĞLU, S. (2010). *Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ve Uygulamaları*. Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- ALTAY, N. O. (2000). Türkiye’de İktisadi Dönüşümlerin Sosyo Ekonomik Sonuçları Üzerine Bir Deneme. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C:15, ss:49-68.
- ALTIPARMAK, A. (2002). Türkiye’de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayiinin Gelişimi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S:13, ss.35-59.
- ALTIPARMAK, A. (1998). Türkiye’de Cumhuriyetin İlk Yıllarında Müteşebbis Sınıfının Gelişimi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S:13, ss:65-80.
- ARMAOĞLU, F. (2003). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. Alkım Yayınları, İstanbul.
- ATAAY, C. K. (2016). Hayek ve Friedman’ın Devlet Anlayışı. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, C:4, S:1, ss:129-151.
- ATEŞ, H. (2014). Üçüncü Yol ve İngiltere’de Blair Dönemi Kamu Reformları. *Amme İdaresi Dergisi*, C:47, S:3, ss:1-18
- AVCIOĞLU, D. (1977). *Türkiye’nin Düzeni*, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- AVŞAROĞLU, N. (2008). Marshall Planı, Amerikan Dış Kredileri ve Türkiye Madencilik Sektörüne Etkileri. <http://www.maden.org.tr/resimler/ekler.pdf> (23/01/2017)
- AYDEMİR, Ş. S. (2000), *İkinci Adam*. 1. Cilt, Remzi Kitabevi, Ankara.
- AYDEMİR, Ş. S. (1975). *İkinci Adam*. 2. Cilt, Remzi Kitabevi, Ankara.
- BALCI, Ö. (2007). *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri’nin Ekonomik Kalkınma Yaklaşımları ve Performansları*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı İktisat Politikası Bilim Dalı, Ankara.
- BATIREL, Ö. F. ve Diğerleri (1989). *Türk Vergi Gelirlerini Artırma Yolları, Alternatifler ve Beklentiler*. İTO Yayınları, İstanbul.
- BAŞKAYA, F. (2004). *Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi*. Özgür Üniversite Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- BAYAR, A.H. (1996). The Developmental State and Economic Policy in Turkey. *Third World Quarterly*, Vol:17, No:4, pp:773-785.
- BAYTAL, Y. (2007). Demokrat parti dönemi ekonomi politikaları (1950-1957). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S:40, ss:545-567.
- BEKCAM, U. (2013). Devrimden Sonra Bolşeviklerin Zorunlu Dış Politikaları 1917-1925. *Ankara Üniversitesi SBS Dergisi*, C:68, S:4, ss:73-102
- BERKTAY, F. (2007). *Liberalizm: Tek Bir Teorik Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji*. Modern Siyasal İdeolojiler, Örs, B. (Der.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- BERİŞ, H. E. (2009). *Tek Parti Döneminde Devletçilik*. Liberte Yayınları, Ankara.
- BİLGİLİ, Y. (2015). *Karşılaştırmalı İktisat Okulları*. 4T Yayınları, İstanbul.
- BİLGİLİ, Y. (2014). *Makro İktisat*. İkinci Sayfa Yayınları, İstanbul.
- BORATOV, K. (1995). *İktisat Politikaları:1980-1994*. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt:13 İletişim Yayınları, İstanbul.
- BORATOV, K. (1974). *100 Soruda Türkiye’de Devletçilik*. Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- BORATAV, K. (2011). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*. İmge Kitabevi, Ankara.
- BORATAV, K. (2008). *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2007)*. İmge Yayınları, Ankara.

- BULUT, S. (2009). Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1950-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu. *Akademik Bakış Dergisi*, C:2, S:4, ss:125-145.
- BÜLBÜL, İ. (2006). İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'de Sosyal Hayata Yansımaları. *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S:9, ss:1-50.
- CAN, S. (2010). Demokrat Parti Dönemi (1950-1960). <http://www.sadikcan.com/12-konu-demokrat-parti-donemi-1950-1960.html>, (erişim tarihi: 08/10/2017).
- CENGİZ, A. (2008). *1929 Krizi'nin İstanbul'a Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- CEVİZLER, E. ve ÖNCÜ, A. S. (2013). Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Avrupa Barışı için Önemli Bir Adım: Lokarna Konferansı. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, C:5, S:9.
- CİLOV, H. (1965). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- CİZRELİOĞULLARI, M. N. (2013). Türkiye'de Liberalizm (1980-1999):Neo Liberal Politikaların Türk Politik-Ekonomisine Etkileri. Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Kamu Yönetimi ve Siyaset bilimi Ana Bilim Dalı.
- ÇALIK, Ü. (2012). Demokrat Parti Dönemi İktisat Politikalarına Yeni Bir Yaklaşım. *Liberal Düşünce Dergisi*, S:65, ss:187-197.
- ÇAVDAR, T. (1992). *Türkiye'de Liberalizm (1860-1990)*. İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- ÇAVDAR, T. (2003). *Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)*. İmge Kitapevi Yayınları, Ankara.
- ÇAVDAR, T. (2004). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*. İmge Kitapevi Yayınları, Ankara.
- ÇELİK A. S. ve KAKIŞIM, C. (2013), İtalyan Faşizmi ve Tarihsel Gelişimi. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:1, S:2, ss:83-99.
- COŞAR, N. (1995). *Denk Bütçe Sağlam Para Politikası ve Devletçilik 1924-1938*. Coşar, N. (Der.), Türkiye'de Devletçilik, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- COŞAR, N. (2004). *Kriz, Savaş ve Bütçe Politikası, (1926-1950)*. Bağlam Yayınları, İstanbul.
- COŞKUN, Ali. (2003). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi. *Atatürkçü Düşünce Dergisi*, S:4, ss:72-77.
- ÇELEBİ, E. (2002). Atatürk'ün Ekonomik Reformları ve Türkiye Ekonomisine Etkileri 1923-2003. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, S:5, ss:17-50.
- ÇELİKOL, E. S. ve AYDEMİR, C. (2013). Osmanlı Devleti'nden Günümüze Liberal İktisadi Düşüncenin Gelişimi. *Akademik Bakış Dergisi*, S:34
- ÇETİN, H. (2001). Liberalizmin Temel İlkeleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C:2, S:1, ss:219-237.
- ÇOBAN, Y. (2012). *Türkiye Ekonomisi*. İkinci Sayfa Yayınları, İstanbul.
- ÇOMAKLI, Ş. E., KOÇ, F. ve YILDIRIM, K. E. (2012). Türk Vergi Hukuku Tarihinde Tartışılan Bir Vergi: Toprak Mahsulleri Vergisi. *Hukuk ve İktisat Araştırmalar Dergisi*, C:4, S:4.
- ÇUFALI, M. (2004). *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)*. Babil Yayıncılık, Ankara.
- DAVER, B. (1976). *Siyaset Bilimine Giriş*. Kalite Matbaası, Ankara.
- DEMİR, Ş. (2010). *Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes*. Paraf Yayınları, İstanbul.
- DERİN, H. (1940). *Türkiye'de Devletçilik*. Çituri Biraderler Matbaacılık, İstanbul.

- DERNEK, Z. (2006). Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Tarımsal Gelişmeler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, S:1, ss:1-12.
- DİKBAŞ, Y. (2004). Çöküşün Başlangıcı. <http://www.cumok.org/html/cumok/antalya/yilmazdikbas>, (11.06.2017).
- DİKİCİ, A. (2008). Milli Şef İsmet İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yolu Dergisi*, S:42.
- DİNÇER, Ö. (2004). *Stratejik Yönetim Ve İşletme Politikası*. Beta Yayınları, İstanbul.
- DİNÇ, S. (2018). Atatürkçü Düşünce Sistemine Göre Devletçilik İlkesi. [http://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/sait\\_dinc\\_ataturkcu\\_dusunce\\_sistemi\\_devletcilik.pdf](http://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/sait_dinc_ataturkcu_dusunce_sistemi_devletcilik.pdf) (Erişim Tarihi:13/05/2018)
- DOĞAN, M. (1957). *Adnan Menderes Konuşmaları*. C:1-2, Ekicigil Matbaası, İstanbul.
- DOKUYAN, S. (2014). Savaş Ekonomisi ve Varlık Vergisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık, ss:23-55.
- DP PROGRAMI, (1946). [www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEBKU](http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEBKU) (Erişim Tarihi: 18/12/2016)
- DUMAN, D. (1992). Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmalar Dergisi*, S:2, ss:127-141.
- EKİNCİ, N. (1997). *İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*. Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.
- EKODIALOG, (2017). Atatürk ve Devletçilik Dönemi. <http://www.ekodialog.com/turkiye-iktisat-tarihi/aturk-devletcilik-donemi-ekonomi.html> (28/05/2017).
- EMGİLİ, F. (2014). Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin Türkiye Cumhuriyeti'nin Milli İktisadının Oluşumundaki Etkisi. *Mersin Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S:3, ss:105-121.
- EMİROĞLU, A., KOÇYİĞİT, N. ve KESİCİ, S. (2012). Demokrat Parti Yönetiminde Ekonomik Politikalar. *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S:8, ss:73-92.
- ERDOĞAN, Z. (2008). *1950-1960 Döneminde Türkiye'de İzlenen İktisat Politikalarının Analizi*. Yüksek lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Politikası Bilim Dalı, İstanbul.
- ERDOĞAN, M. (2017). Liberalizme Yeniden Bakış: Tarihi ve Felsefi Temelleri. [www.liberal.org.tr](http://www.liberal.org.tr) (Erişim Tarihi: 05/07/2017).
- ERHAN, Ç. (1996). Avrupa'nın İntiharı ve İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Temel Sorunlar. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C:51, S:1-4, ss:259-273
- EROĞLU, N. (2003). Türkiye'de İktisat Politikalarının Gelişimi, Marmara Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, *80. Yılında Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu*, 29-31 Ekim, İstanbul.
- EROĞUL, N. (2010). Atatürk Dönemi Para Politikaları(1923–1938). *Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:28, S:1, ss:23–36.
- EROĞUL, C. (2003). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- ERTEM, B. (2009). Türkiye ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:12, S:21, ss.377-397.



- ERTUNA , Ö. (2004). 1923'ten Bugüne Türkiye Ekonomisi ve 2023'e Doğru Hedefler. *MUFAD Muhasebe ve Finansman Dergisi*, S:21, İstanbul.
- ESİN, P. (1982). *İş Bölümü, Yabancılaşma ve Sosyal Politika*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- EŞİYOK, B. A. (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Ekonomisine Eklenmesinde Bir Dönüm Noktası. *Mülkiye Dergisi*, C:24, S:266, ss:67-108.
- EZER, F. (2005). 1923-1938 Döneminde Türkiye'de Uygulanan İmalat ve Sanayi Politikaları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:20, S:1,ss:427-442 Elazığ.
- EZER, F. (2010). 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye'ye Etkileri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:20, S:1, ss:427-442.
- FEDAİ, C. (1999). Liberalizm ve Türkiye'de Liberalizm. *Yeni Türkiye Dergisi*, S:25, ss:462-473, Ankara,
- FRIEDMAN, M. (1988). *Kapitalizm ve Özgürlük*. Erberk, D. ve Himmetoğlu, N. (Çev.), Kitaplar Yayınevi.
- GEVGİLİLİ, A. (1989). *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar*, Bağlam Yayınları, Ankara
- GOLOĞLU, M. (2012). *Türkiye Cumhuriyet Tarihi-III Milli Şef Dönemi 1939-1945*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- GÖKÇEN, A. M. (1998). Cumhuriyet Döneminde İktisadi Gelişme. *Yeni Türkiye Dergisi*, S:1-21. Ankara.
- GÜL, M. (1996). *Türk İnkulâp Tarihi*, Ankara Yayınlar, Ankara.
- GÜLER, B. A. (2005). *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi*. İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- GÜLSEVİN, F. (2009). *Demokrat Parti Dönemi'nde Nadir Nadi Gazeteciliği*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, İzmir.
- GÜRAN, T. (1998). *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*. Eren Yayınları, İstanbul.
- GÖZAYDIN, A. S. (2007). *Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Alanda Tehdit Algılama*. Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi, Kayseri.
- GÜRİZ, A. (1985). *Hukuk Felsefesi*. Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara.
- HAYEK, F.A. (1993). *Liberal Bir Sosyal Düzenin İlkeleri*. Yayla, A. (Çev.), Sosyal ve Siyasal Teori, Yayla, A. (Der.), Siyasal Kitapevi, Ankara.
- HATİPOĞLU, Z. (2008). *Özet İktisat Bilimi Türkiye İktisadi ve Bunlara Değişik Yorumlar Getiren Yaşam*. Beta Yayınları.
- HÜRRIYET HABER, (2003). Fona 20 Banka Devredildi. <http://hurriyet.com.tr/ekonomi/fona-20-banka-devredildi-157204> (Erişim Tarihi: 28/12/2017)
- İNAN, A. (1972). *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1933*. Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara.
- İNCE, M. (2015). Piyasa Ekonomisi ve Özgürlük. *Sayıştay Dergisi*, S:98, ss:75-96.
- İNCİ, İ. (2012). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Varlık Vergisi Uygulaması. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S:10 ss:272-290.
- İNCİ, İ. (2009). 1923-1960 Döneminde Türkiye'de Tarım Faaliyetleri Üzerinden Alınan Vergiler. *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, S:9, ss:101-130.
- İNSEL, A. (2005). Türkiye'de Liberalizm Kavramının Soyçizgisi. Bora, T. ve Gültekingil, M. (derleyenler), *Modern Türkiye'de Siyasi İdeoloji: Liberalizm*, Ed. Murat Yılmaz, C:7, İletişim Yayınları, İstanbul, ss:41-74.

- İSTANBUL İKTİSADİ VE TİCARİ İLİMLER AKADEMİSİ, (1973). *Türk Ekonomisinin 50.Yılı*. Fatih Yayınevi, İstanbul.
- KAŞTAN, Y. (2015). Yüksel Atatürk Döneminde Tarım Alanında Yapılan Yenileşme Hareketleri, [www.ayk.gov.tr](http://www.ayk.gov.tr) (10/06/2017).
- KALFA, C. (2007). 1933Yılı: Planlamada Sümerbank Modeline Geçiş. Güler, B. A. (Der.), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, *Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1929-1939*, S:413-520.
- KANCA, O. C. (2012). 1950-1960 arası Türkiye’de Uygulanan Sosyo Ekonomik Politikalar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:9, S:19, ss:47-63
- KANT, İ. (2010). *Ahlak Metafiziğini Temellendirilme*, Bozkurt, N. (Çev.) Say Yayınları, İstanbul.
- KARA, M. A. ve TAŞ, S. (2012). Ulaştırma ve Haberleşirme Altyapısının Bölgesel Kalkınmaya Katkısı ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Maliye Dergisi*, S:163, Temmuz-Aralık.
- KARAKAYALI, H. (2009). *Türkiye’nin Ekonomik Yapısı ve Değişimi (Tarihsel Gelişim & Yapısal Değişim)*. Genişletilmiş 3. Baskı, Emek Matbaa, Manisa.
- KARATAŞ, M. (1998). Türkiye Cumhuriyeti Ekonomisinin Temellerinin Atılmasında İzmir İktisat Kongresinin Yeri ve Önemi. *Yeni Türkiye Dergisi*, S:23-24, Cumhuriyet Özel Sayısı 5, ss.3317-3324.
- KAFAĞLU, A. B. (2005). *Varlık Vergisi Gerçeği*, (2. Baskı). Kaynak Yayınları, İstanbul.
- KAFAOĞLU, A. B. (2004). *Türkiye Ekonomisi Yakın Tarih-I*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- KARABULUT, K. (2005). 11 Teşrinisani 1942 Tarihli Varlık Vergisi’ne Bir Bakış. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. Şinasi Tekin Özel Sayısı, S:325-339, Erzurum.
- KARPAT, K. (2012). *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*. Timaş Yayınları, İstanbul.
- KAYNAK, M. (2017). Atatürk Döneminde Büyüme ve Beşeri Sermayenin Geliştirilmesine Yönelik Girişimler ve Günümüz İçin Kısa Bir Değerlendirme, [www.muhtesemkaynak.com/59pdf](http://www.muhtesemkaynak.com/59pdf) (Erişim Tarihi: 28/01/2017).
- KAYRA, C. (2011). *Savaş Türkiye Varlık Vergisi*. Tarihçi Kitabevi, İstanbul.
- KAZGAN, G. (2008). *Türkiye Ekonomisinde Krizler(1929-2001)*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- KAZGAN, G. (1999). *Tanzimat’tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul.
- KEPENEK, Y. ve YENTÜRK, N. (2005). *Türkiye Ekonomisi*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KEPENEK, Y. (1990). *Türkiye Ekonomisi*. Verso Yayıncılık, Ankara.
- KEPENEK, Y. ve YENTÜRK, N. (2001). *Türkiye Ekonomisi*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KILINÇOĞLU, D. T. ve ÖZÇELİK, E. (2016). *John Maynard Keynes, Yine Yeniden*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- KIRKPINAR, L. (2002). Demokrat Parti ve Muhalefet Stratejisi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmalar Dergisi*, S:1, ss:85-98.
- KOÇ, İ. C. (2000). İzmir İktisat Kongresi’nin Türk Ekonomisinin Oluşumuna Etkileri. *Atatürk Dergisi*, C:3, S:1, ss:145-167.
- KOÇAK, C. (2003). *Türkiye’de Milli Şef Dönemi 1938-1945*. Cilt (2), İletişim Yayınları, İstanbul.

- KOMİSYON, (1980). *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*. Akbank Kültür Yayınları, İstanbul.
- KORALTÜRK, M. (2017). Türkiye Ekonomisi. (1923-1960). [www.taritarih.com](http://www.taritarih.com) (01/05/2017).
- KORALTÜRK, M. (2002). *Türkiye’de Ticaret ve Sanayi Odaları (1880-1952)*, Denizler Kitapevi.
- KORUKÇU, Ü. (1998). *Bankacılığın Tarihsel Gelişimi*. Bankalar Birliği Yayınları, Ankara.
- KURUÇ, B. (1987). *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*. Bilgi Yayınevi, Ankara.
- KUYUCUKLU, N. (1993). *Türkiye İktisadi*. Filiz Kitabevi, İstanbul.
- LEWİS, B. (2010). *Modern Türkiye’nin Doğuşu (III. Edisyon)*. (4. Baskı), Turna, B. B. (Çev.), Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- MAKAL, A. (1999). *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920–1946*. İmge Kitapevi, Ankara.
- MARDİN, Ş. (1990). *Siyasal ve Sosyal Bilimler-Makaleler 2*, İletişim Yayınları, Ankara.
- METİNAŞ, M. Y. ve KAYIRAN, M. (2008). Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye’nin Ekonomi Politikası (1939-1942). *Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S:9, ss:155-184.
- OĞUZ, F. ve BAYAR, F. (2003). 1923-2003 Türkiye Ekonomisi. *Hazine Dergisi*, Cumhuriyetin 80. Yıl Özel Sayısı, Aralık, ss:3-40.
- OKÇİN, H. (2017). Osmanlı’dan Devralınan Ekonomik Miras. [www.sahipkiran.com](http://www.sahipkiran.com) (08/01/2017).
- ORTAYLI, İ. ve KÜÇÜKKAYA, İ. (2012). *Cumhuriyet’in İlk Yüzyılı 1923-2023*. Timaş Yayınları, İstanbul.
- ÖLÇEN A. N. (2000). *Kemalizmin Ekonomisi*, Güldiken Yayınları, Ankara.
- ÖRS, H. B. (2015). *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- ÖZCAN, H. A. (1998). Dünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler. *Dış Ticaret Dergisi*, S:3, Ekim, ss:1-14
- ÖZÇELİK, Ö. ve TUNCER, G. (2007). Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:9, S:1, ss:253-266.
- ÖZDEMİR, S. (2011). Refah Devletinin Gelişme ve Bunalım Dönemlerinde İş Piyasaları. *İstanbul İktisat Fakültesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, S:55, ss:695-733.
- ÖZDEMİR, Ü., YİĞİT, G. K. ve ORAL, M. (2016). Cumhuriyet’ten Günümüze Ekonomi Politikaları Bağlamında Türk Dış Ticaretinin Gelişimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, S:34, ss:149-174.
- ÖZER, S. (2014). Demokrat Parti Dönemi Zirai Makineleşme Hareketi ve Sonuçları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Nisan, S:31, ss:61-80.
- ÖZTÜRK, İ. M. (2013). İkinci Dünya Savaşı Türkiye’sinde Olağanüstü Ekonomik Kararlar: Milli Koruma Kanunu ve Varlık Vergisi. *Tarihi Araştırmalar Dergisi*, S:32, ss:135-166.
- ÖZYURT, H. (1981). Atatürk Döneminde Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938), *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, S:19, ss:119-148.
- PAÇACI, C. (1998). Cumhuriyet Döneminde Türk Bankacılık Sektörü. *Yeni Türkiye Dergisi*, S:23-24, Cumhuriyet Özel Sayısı 5, ss.3398-3406.

- PALAMUT, M. ve GİRAY, F. (2001). Cumhuriyetten Günümüze Yaşanan Mali Krizler ve Uygulana Politikalar. *Yeni Türkiye Dergisi*, Ekonomik Kriz Özel Sayısı, S:41, ss:20-34.
- PAMİR, A. (2002). Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S:51, ss:79-119.
- PAMUK, Ş. (2007). *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme İktisat Politikaları ve Büyüme*. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- PARASIZ, İ. (1998). *Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*. Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.
- PAYASLI, V. (2011). Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Devletçilik Politikası Üzerine Bir Değerlendirme. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmalar Dergisi*, S:13, ss:123-140.
- SAĞLAM, (2015). 1938 Balta Limanı Tamamda 1861 Kanlıca Ticaret Anlaşmaları Serisini Hiç Kimse Bilmez. [www.tarafsizhaber.com](http://www.tarafsizhaber.com) (18/11/2017).
- SARAÇOĞLU, F. (2009). 1390-1939 Döneminde Vergi Politikası. *Maliye Dergisi*, S:7, Temmuz-Aralık, ss:131-149.
- SARIOZ, Y. S. (2013). Piyasa:Adam Smith Versus Karl Polanyi. *Niğde Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C:6, S:2, ss:127-137.
- SENCER, M. (1971). *Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*. May Yayınları, Ankara.
- SERENTİ, (2017). <http://www.serenti.org/1929-dunya-ekonomik-krizi-turkiyeyi-nasil-etkiledi> (Erişim Tarihi: 03.03.2017)
- SERİN, N. (1982). *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- SERTEL, S. ve SANYÜREK, M. B. (2016). Demokrat Parti Ekonomi Politikaları ve Verdor Raporu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:9, S:42, ss:749-767.
- SERTKAYA, İ. (2007). *Demokrasi Şehidi Adnan Menderes*. Yağmur Yayınları.
- SEVGİ, C. (1994). *Sanayileşme Sürecinde Türkiye ve Sanayi Kuruluşlarının Alansal Dağılımı*. Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul.
- SEYDİ, S. (2011). Osmanlı'dan İkinin'li Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi (İç ve Dış Politika). Çaylak, A., Dikkaya, M., Göktepe, C., ve Kapu H. (Editörler), *1939-1945 Dönemi İç ve Dış Politika* (s. 257-302). Savaş Yayınevi, Ankara.
- SEYİTDANLIOĞLU, M. (1996). Türkiye'de Liberal Düşüncenin Doğuşu ve Gelişimi. *Liberal Düşünce Dergisi*, <http://yunus.hacettepe.edu.tr/mehmets/liberalizmindogusu.pdf> (12/10.2016).
- SMİTH, A. (2003). *Ulusların Zenginliği*. Yunus, A. ve Bakırcı, M. (Çev.).Yeni Alan Yayıncılık.
- SÖNMEZ, M. (2004). *Türkiye Ekonomisinin 80 Yılı*. İTO Yayınları, Ankara.
- SUNAY, C. (2007). Tek Partili Yılların Ekonomi Politikası. *Türkiye Günü Dergisi*, S:91, ss:103-118.
- SUSAM, N. (2009). *Türkiye'de Uygulanan Maliye Politikaları*. Derin Yayınları, İstanbul.
- ŞAHİN, H. (2007). *Türkiye Ekonomisi (Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu)*. Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.
- ŞAHİN, O. N. ve BAKIRTAŞ, İ. (2000). İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Dünya Ekonomik ve Siyasi Dengelerindeki Değişmeler. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S:4, ss:61-77.
- ŞAYLAN, G. (1995), *Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*. İmge Yayınevi, Ankara,

- ŞEKER, K. (2011). Tek Parti Dönemi Ekonomik Politikaları ve Özel Teşebbüs Yatırımlarına Bir Örnek: Nuri Demirağ Tayyare Atölyesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs, S:23, ss.129-143.
- ŞENDOĞDU, A. ve ÖZTÜRK, Y. E. (2009). Küresel Krizin Büyüyen Etkisi ve 1929 Dünya Ekonomik Buhranı Bağlantıları Işığında Türk Bankacılık Sektörü. Selçuk Üniversitesi, jhs-khazar.org/uploads-2010/06. (01/03/207).
- ŞENER, S. (2005). Türkiye Ekonomisinde İkinci Dönem Liberal İktisat Politikaları. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, S:3, ss:141-148.
- ŞENER, S. (2007). Osmanlı Sanayileşme Süreci ve Bu Süreçte Özel Girişimin Rolü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:9, S:3, ss:56-90.
- ŞENER, Ş. (2004). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Tarım Politikaları Arayışları. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:7, ss:73-92.
- ŞEYHANOĞLU, H. (2011). *Türk Siyasal Muhafazakarlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti*. Kadim Yayınları, Ankara.
- ŞİMŞEK, O. (2016). Türkiye’nin Planlama İle Tanışması: Devletçilik Dönemi Üzerine Bir İnceleme. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, S:3, ss:21
- TAKIM, A. (2012). Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, S:67, ss:157-187.
- TAKIM, A. ve ESEN, Ş. (2011). *Türkiye’de Siyasi Parti Programlarında Ekonomik Görüşler*. Detay Yayıncılık, Ankara.
- TALAS, C. (1992). *Türkiye’nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*. Bilgi Yayınevi, Ankara.
- TAŞ, R. (1995). Türk Mali Sisteminin Uzun Dönem (1923-1980) Gelişiminin Yapısal ve Oransal Analiz Yöntemleriyle Değerlendirilmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, S:50, ss.355-382.
- TAŞ, M. (2004). Menderes Döneminin Ekonomi Politikası ve 1958 İstikrar Programı. *Mevzuat Dergisi*, S:76, ss:1-16.
- TAŞYÜREK, M. (2009). *Adnan Menderes*, Anonim Yayıncılık, Ankara.
- TAYANÇ, T. (1973). *Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl*. Milliyet Yayınları, İstanbul.
- TBMM Tutanak Dergisi (1950). Devre: IX, Cilt:1, TBMM Basımevi, Ankara
- TEKELİ, İ. ve İLKİN, S. (1977). *1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları*. ODTÜ Yayınevi, Ankara.
- TEKELİ, İ. (1982). *Türkiye’de Kentleşme Yazıları*. Turhan Kitapevi, Ankara.
- TİMUR, T. (2001). *Türk Devrimi ve Sonrası*. İmge Yayınevi, Ankara.
- TİMUR, T. (2003). *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*. (3. Baskı). İmge Kitabevi Ankara.
- TOBB , (1966). *Türkiye’de Özel Sektör ve Kalkınma*. TOBB Yayınları, Ankara.
- TOKGÖZ, E. (1997). *Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2001)*. 4. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara.
- TOKGÖZ, E. (2002). Cumhuriyet Döneminde Ekonomik Gelişmeler. Tokgöz, E. (Der.). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 2*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- TOL, Ü. (2012). 1950’li Yıllar Türkiye’sinde İktisadi Durum ve Demokrat Parti İktidarı. <http://tekmanpost.wordpress.com/2012/04/25/1950li-yillar-turkiyesinde-iktisadi-durum-ve-demokrat-parti-iktidari/> (Erişim Tarihi: 18/11/2017).

- TOPAL, C. (2012). Soğuk Savaşın İlk Yıllarında Türkiye-ABD İlişkilerinde Ekonomik Yardımların Etkisi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S:7, ss:111-121.
- TOPUZ, H. (2007). Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Tarımsal Yapının İncelenmesi (1923-1950). *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C:12, S:3, ss:367-380, Isparta.
- TOSUN, M. (1999). Mali Sorunlara Yeni Bir Yaklaşım. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S:9, ss:75-94.
- TOSUN, K. (1949). Devletçilik Meselemiz. *Hür Fikirler Mecmuası*, S:4, ss:185-189.
- TURGUT, S. (1991). Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi, Adalet Matbaacılık, Ankara.
- ULUDAĞ, İ. ve SERİN, V. (1990). *SSCB'deki T.C Cumhuriyetlerinin Sovyet Ekonomik Analizleri ve Türkiye ile İlişkiler*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- ULUDAĞ, İ. (1990). Türkiye Ekonomisi. M.Ü. Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü Yayını, İstanbul.
- ULUSOY, M. (2010). *Milli Korunma Kanunu Çıkarılma Amacı, Sosyo-Ekonomik Etki ve Sonuçları*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara.
- UZUN, H. (2017). Cumhuriyet Halk Partisi Kongrelerinde Devletçilik Tartışmaları (1931-1947). *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Mayıs, ss:273-305
- UYAR, S. (2017). ABD'nin Türkiye'ye Etkisi ve Marshall Planı. [www.dunyabulteni.net](http://www.dunyabulteni.net) (Erişim Tarihi: 04/04/2017).
- ÜLKEN, Y. (1992). *Atatürk ve İktisat*. Atatürkçü Düşünce, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayını, Ankara.
- VURAL, İ. Y. (2008). Atatürk Dönemi Maliye Politikaları: Liberal İktisattan Karma Ekonomiye. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S:2, ss:77-114.
- YALÇIN, A. (1976). *İktisadî Doktrinler ve Sistemler Tarihi*. Ekonomik ve Sosyal Yayınları, Ankara.
- YALÇIN, O. (2012). Varlık Vergisi Kanunu ve Uygulaması. *İstanbul Üniversitesi Avrasya İncelemeleri Dergisi*, S:1, ss:313-354.
- YANARDAĞ, M. (1998). *Türk Siyasal Yaşamında Kadro Hareketi*. Yalçın Yayınları, İstanbul.
- YAŞAR, A. (2007). *Yeter Söz Milletin*. Popüler Yayınevi, İstanbul.
- YAVİ, E. (2001). *Batırılan Bir Ülke Nasıl Kurtarılır? Günümüz Türkiye'sine Kıssadan Hisseler*. Yazıcı Yayınevi, İzmir.
- YAYLA, A. (2002). *Liberalizm*. Liberte Yayınları. İstanbul.
- YAYLA, A. (2012). *Hayek'in Liberalizm Anlayışı*. Kesit Yayınları, İstanbul.
- YEL, S. (2009). *Varlık Vergisi Karşısında Azınlıkların Tutumu*. Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YELDAN, E. (2008). *Türkiye'nin Ekonomi Politikası (1923-2007)*. Orion Kitapevi
- YENAL, O. (2001). *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*. Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- YERASİMOS, S. (1989). *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye Dünya Savaşından 1971'e*. Kuzucu, B. (Çev.). Belge Yayınları, İstanbul.
- YILDIRIM, İ. (2001). Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:11 S:2, S:313-326.
- YUMER, R. (1993). Hayekçi Liberalizmin Temel İlkesi. Yayla, A. (Der.), *Sosyal ve Siyasal Teori*, Siyasal Kitapevi, ss:108-120.

- YÜCEL, F. (2014). *Cumhuriyet Türkiye'sinin Sanayileşmede İlk Önemli Adımı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1934-1938*. TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası EMO Yayın, Ankara.
- ZARAKOLU, A. (1958). Türkiye'nin Maden ve Enerji Ekonomisinde Etibank. *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C:15, ss:165-193.
- ZUNGUR, Z. (2016). Demokrat Parti Döneminde (1950-1960) Tarım Politikaları ve Etkileri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S:8, ss:1-24.
- ZÜRCHER, E. J. (2004). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Gönen, Y. S. (Çev.). İletişim Yayınları, İstanbul.



## ÖZGEÇMİŞ

Serdar Keski 1987 yılında Konya’da doğdu. Mehmet AKDOĞAN İlköğretim Okulu’ndan 2001 yılında, Açık Öğretim Lisesi’nden 2004 yılında, Anadolu Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi bölümünden 2013 yılında mezun oldu. Evli ve üç çocuk babası. 1998-2006 yılları arasında lisanslı olarak amatör takımlarda futbol oynadı. Askerliğini uzun dönem (15 ay) 2007-2008 yılları arasında İzmir Bornova ve Kastamonu merkezde Jandarma Ulaştırma Er olarak yaptı. Uzun yıllar çömlek ustası olarak toprak eşya imalat sektöründe çalıştı. Gençlik teşkilatlarında görevler üstlendi ve hala bu görevlere devam etmektedir. 2015 Haziran ayında Gelir Uzman Yardımcısı olarak atandığı Kilis Vergi Dairesinde memuriyetine devam etmektedir.

İletişim:

E-posta: serdar\_keski@hotmail.com

## VITAE

Serdar Keski was born in Konya in 1987. He graduated from Mehmet Akdoğan Primary School in 2001 and from Open Higt School in 2004 and graduated from Anatolian Universty Faculty of Economics and Administrative Sciences Public Administration Department in 2013. He is married and has three children. He played football in amateur teams with his licence between 1998 and 2006. He fulfilled his military service on long term basis (15 months) as. Gendarmerie transportation soldier in İzmir Bornova and in Kastamonu centre between 2007 and 2008. He worked in earthenware instruments manufacturing sector as a pottery master for long years. He has undertaken some duties in youth organisations and has still continued them. He has still worked as a public worker in Kilis Tax Office where hewas appointed as an Assistant Income Expert in June 2015.

Contact:

E-mail: serdar\_keski@hotmail.com